

TEORIJA in PRAKSA

iz vsebine:

- VINKO TRČEK: Zavest slovenskih komunistov
- BORIS ZIHERL: Oktobrska revolucija in marksistična misel
- BOJAN DANEV: V senci mrtvega kota
- ROGER GARAUDY: Strukturalizem in »človekova smrt«
- BERISLAV BADURINA: Vojaška strategija svetovnih sil
- AKTUALNI INTERVJU: Problemi kulture v naši družbi

1

Januar

68

revija
za
družbena
vprašanja

TEORIJA
in
PRAKSA

IZDAJA VISOKA SOLA
ZA POLITIČNE VEDE V LJUBLJANI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO ROTER

SEKRETARIAT UREDNISTVA

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlař

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 N din
polletna 15 N din, posamezen izvod
3 N din, za organizacije letna naročnina
40 N din posamezen izvod 4 N din.
Za tujino dvojna cena

TEKOČI RACUN

501-5-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za poglede,
glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kov« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

ČP »Delo«, obrat 1 lasnikova tiskarna,
Breg 12—14

letnik V 1968 št. 1

vseбина

	VINKO TRČEK: Zavest slovenskih komunistov	3
	BORIS ZIHERL: Oktobrska revolucija in marksistična misel	10
	JANEZ JEROVSEK: Odnos med vplivom in učinkovitostjo delovne organizacije	25
	IVAN BRATKO: Založbe v reformi	36
AKTUALNI INTERVJU:	Problemi kulture v naši družbi	
	Odgovarjajo: France Forstnerič, Dragana Kraigher, Mira Mihelič, Franci Pivec, Vasja Predan, Janez Rotar in Bojan Stih.	
POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:	BOJAN DANEV: V senci mrtvega kota	77
	MIHA RIBARIČ: Zapis o delegatskem sistemu	81
	MARJAN ROŽIČ: Vprašanja ob delovanju sindikatov	89
	LADO RUPNIK: Družba in notranja delitev	100
	DRAGANA KRAIGHER: Kam pelje naša kratkovidnost?	107
SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:	ROGER GARAUDY: Strukturalizem in »človekova smrt«	111
MEDNARODNI ODNOSI:	BERISLAV BADURINA: Vojaška strategija svetovnih sil	127
BREZ OVINKOV:	V. T.: Metode neke kritike	141
	R. Z.: »Cerkev v stiski« in »pomoč trpeči cerkvi«	145
	RUDI KONCILIJA: Spekuliranje s smrtjo človeka	147
	ZDENKO ROTHER: Kdo grozi in spekulira?	148
	V. M.: Zastarelo konfeksionarstvo	151
	P. K.: Za argumentiranost trditev	153
PRIKAZI, RECENZIJE:	VOJAN RUS: Dialektika človeka, misli in sveta (F. Jerman)	155
	BOSTJAN MARKIČ: Politične vede v Braziliji	160
	IVAN KRIZNAR: Posvetovanje — 50 let Oktobra in 30 let KP Slovenije	163
	Beleške o tujih revijah	170
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	173

CONTENTS

VINKO TRČEK: <i>Consciousness of Slovene Communists</i>	5
BORIS ZIHERL: <i>October Revolution and Marxist Thought</i>	10
JANEZ JEROVŠEK: <i>The Relation between the Influence and Efficacy of Working Organizations</i>	25
IVAN BRATKO: <i>Publishing Houses in Reform</i>	36

TOPICAL INTERVIEW:

Problems of Culture in Our Society — Answers by: France Forstnerič, Dragana Kraigher, Mira Mihelič, Franci Pivec, Vasja Predan, Janez Rotar and Bojan Štih	47
--	----

GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:

BOJAN DANEV: <i>In the Shadow of a Dead End</i>	77
MIHA RIBARIČ: <i>A Note about the System of Delegates</i>	81
MARJAN BOŽIČ: <i>Questions concerning Functioning of Tradeunions</i>	89
LADO RUPNIK: <i>Society and Internal Distribution</i>	100
DRAGANA KRAIGHER: <i>Where is Our Shortightedness Taking us?</i>	107

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

ROGER GARAUDY: <i>Structuralism and »the Death of the Man«</i>	111
--	-----

INTERNATIONAL RELATIONS.

BERISLAV BADURINA: <i>Military Strategy of World Forces</i>	127
---	-----

STRAIGHT AWAY:

V. T.: <i>Methods of some Criticism</i>	141
R. Z.: <i>»The Church in Crisis« and »Help the Suffering Church«</i>	145
RUDI KONČILJIA: <i>Speculations in the Death of a Man</i>	147
ZDENKO RÖTER: <i>Who Threatens and Who Speculates?</i>	148
V. M.: <i>Oldfashioned Labels</i>	151
P. K.: <i>For Well-argued Statements</i>	155

NOTES, REVIEWS:

VOJAN RUS: <i>Dialectic of the Man, Thought and the World (F. Jerman)</i>	155
BOSTJAN MARKIČ: <i>Political Sciences in Brazil</i>	160
IVAN KRIZNAR: <i>The Conference — 50 Years since October and 30 Years of the Communist Party of Slovenia</i>	165
Notes on Foreign Reviews	170

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

СОДЕРЖАНИЕ

ВИНКО ТРЧЕК: <i>Сознание словенских коммунистов</i>	5
БОРИС ЗИХЕРА: <i>Октябрьская революция и марксистская мысль</i>	10
ЯНЕЗ ЖЕРОВШЕК: <i>Отношение между влиянием и действительностью трудовой организации</i>	25
ИВАН БРАТКО: <i>Издательства в реформе</i>	36

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ

Проблемы культуры в нашем обществе. Отвечают: Франце Форстнерич, Драгана Крайгер, Мира Михелич, Франци Пивец, Бася Предан, Янез Ротар и Боян Штих	47
---	----

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ

БОЯН ДАНЕВ: <i>В тени мёртвого угла</i>	77
МИХА РИБАРИЧ: <i>Заметка о делегатской системе</i>	81
МАРЬЯН РОЖИЧ: <i>Вопросы, связанные с работой профсоюзов</i>	89
ЛАДО РУПНИК: <i>Общество и внутреннее распределение</i>	100
ДРАГАНА КРАЙГЕР: <i>Куда ведет наша близорукость?</i>	107

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ

РОЖЕ ГАРОДИ: <i>Структурализм и «смерть человека»</i>	111
---	-----

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

БЕРИСЛАВ БАДУРИНА: <i>Боевая стратегия великих держав</i>	127
---	-----

БЕЗ ОБИНЯКОВ

В. Т.: <i>Методы одной критики</i>	141
Р. З.: <i>»Церков в беде« и »помощь страдающей церкви«</i>	143
РУДИ КОНЧИЛИЯ: <i>Спекуляция на смерти людей</i>	147
ЗДЕНКО РОТЕР: <i>Кто угрожает и спекулирует?</i>	148
В. М.: <i>Устарелый конфекционизм</i>	151
П. К.: <i>За утверждения, подкрепленные аргументами</i>	153

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

ВОЯН РУС: <i>Диалектика человека, мысли и мира (Ф. Ерман)</i>	155
БОШТЯН МАРКИЧ: <i>Политические науки в Бразилии</i>	161
ИВАН КРИЖНАР: <i>Совещание по поводу 50-летия Октября и 30-летия КП Словении</i>	163
По страницам иностранных журналов	170

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ

ZAVEST SLOVENSКИH KOMUNISTOV

Vsakdanja spoznanja, ki jih odkrivamo v srečanjih s komunisti, nas pripeljejo do sklepa, da potekajo v idejnih tokovih Zveze komunistov dinamični in protislovni procesi. V stališčih in sodbah komunistov o sedanjem družbenem dogajanju pri nas najdemo razsežno lestvico pogledov in psiholoških razpoloženj. Srečamo lahko veliko primerov pretiranega samozadovoljstva in razjedajoče kritike, nemir iskanja novega in krčevito oklepanje starega, doslej nezmotljivo veljavnega.

V času, ko stopa revolucionarno gibanje v novo obdobje svojega razvoja, v katerem se spreminjajo objektivne družbene okoliščine delovanja in tudi sama družbena vloga revolucionarne organizacije, pa seveda ni lahko opredeliti bistveni, prevladajoči in perspektivni tok idejnih gibanj.

V takšnih zgodovinskih trenutkih odpovedo mnoga stara merila, ki niso več ustrezen pripomoček, da bi z njimi ločili pojave, ki so izraz krize starih, omejenih in preseženih koncepcij in družbenih odnosov, od krize rasti, od enostranosti in nedognanosti novih revolucionarnih družbenih teženj.

Pridružujem se mnenju, da je Zveza komunistov prav zdaj na takšnih križpotjih, ki neogibno spremljajo vsako prehodno obdobje ob vstopu v novo, višjo fazo revolucionarnega spreminjanja družbene resničnosti. Saj je zgodovinski cilj reorganizacije Zveze komunistov Jugoslavije prav v tem, da predrami, osvesti in organizira revolucionarne sile in zgradi zgodovinsko nov tip idejnopolitične organizacije, ki ustreza novim družbenim odnosom in samoupravi družbi.

Takšna narava in razsežnosti sprememb v družbeni zavesti komunistov pa seveda zahtevajo tudi vsestranske in sistematične napore pri proučevanju družbe, zavesti in akcije

subjektivnih sil. Teoretične napore posameznikov je treba povezati s svobodnim soočenjem in idejnim bojem ustvarjalnih sil v Zvezi komunistov kot tudi z empiričnim znanstvenim raziskovanjem. Na področju empiričnega raziskovanja delovanja Zveze komunistov smo napravili šele prve korake. Rezultati pa so pomembni, ker nam bolj določno odkrivajo strukturo idejne zavesti in družbene težnje slovenskih komunistov in vzpodbujajo h kritičnemu vrednotenju naših vsakdanjih predstav.*

Brionski plenum centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in razprave o reorganizaciji so močno vplivale na poglede komunistov. Dve tretjini komunistov, ki jih je zajela letošnja raziskava, sta postavili na prvo mesto stališča in prednote, ki so sestavni del programskih ciljev reorganizacije Zveze komunistov.

Lani ta stališča še zdaleč niso bila tako pomembna za člane in so bila na zadnjih mestih.

Komunisti so se največkrat opredelili za tale stališča:

— treba je spremeniti organizacijsko strukturo Zveze komunistov in razvijati nove oblike delovanja komunistov (78,1%);

— več notranje demokracije, člani naj dobijo večji vpliv na odločitve vodstev in bolj se naj spoštujejo njihova stališča (75,0%);

— več mladih v organizacije in vodstva (69,2%);

— večja idejna in akcijska enotnost komunistov na temelju osebnega prepričanja in demokratično sprejetih sklepov.

Podrobnejša razčlenitev mnenj komunistov nam odkriva, da med njimi praviloma že prevladujejo sodobni pogledi na družbeno vlogo in notranje odnose v Zvezi komunistov. Toda spoznanja, ki so jih pridobili komunisti zlasti v procesu reorganizacije, se še vedno prepletajo s tradicionalnimi pogledi. Značilna znamenja prehodnega obdobja se kažejo prav v prepletanju novih in starih, še ne docela preseženih tradicionalnih pogledov.

V mnogih ocenah idejnih gibanj v Zvezi komunistov naletimo na sodbe, da so nosilci tradicionalnih pogledov predvsem komunisti, ki pripadajo starejši generaciji, komunisti z

* Svoja razmišljanja opiram na rezultate raziskav stališč komunistov v petih velikih delovnih organizacijah v letu 1966 in v Zvezi komunistov Slovenije v letu 1967. Center za javno mnenje pri VSPV je v tem letu anketiral 1732 komunistov po vzorcu, ki daje rezultatom precejšnjo zanesljivost.

nižjimi dohodki in komunisti z nižjo izobrazbo, ki da niso zmožni »dohajati« družbenih sprememb.

Analiza rezultatov empiričnih raziskav pa ne potrjuje tako poenostavljenih ocen. V nekaterih primerih smo ugotovili, da so tradicionalni pogledi bolj zasidrani pri skupinah z višjo izobrazbo kot pri drugih.

Za obnovitev tako trdne discipline, kot smo jo imeli svoj čas v Zvezi komunistov, se zavzema:

- 83,0% članov z visoko izobrazbo in
- 47,5% s 4 ali manj razredi osnovne šole;
- 46,0% polkvalificiranih delavcev.

Za večjo idejno in akcijsko enotnost na temelju notranjega osebnega prepričanja in kot rezultata demokratičnih odnosov v Zvezi komunistov pa se je odločilo:

- 78,0% polkvalificiranih delavcev,
- 75,8% članov s 4 ali manj razredi osnovne šole in
- 69,6% članov z visoko izobrazbo.

Tudi med mladimi komunisti naletimo v nekaterih primerih na stališča, ki bi jih po običajnem presojanju iskali le med starejšimi komunisti. Ko opozarjamo na te pojave, nikakor ne bi hoteli enih enostranskih ocen zamenjati z drugimi. Poiskati bo treba globlje razloge.

II

Rezultati raziskave dokazujejo, da komunisti podpirajo splošne družbene cilje organizacije. Njihova kritika pa je naperjena predvsem proti mnogim pojavom v praksi, proti nedoslednosti in neučinkovitosti političnega delovanja članov, vodstev in organizacij Zveze komunistov. V nekaterih primerih je ta kritika tako huda, da že ogroža intimno identifikacijo družbenih ciljev članov z njihovo organizacijo.

Najbolj nazorno razsežnost kritičnega nemira med komunisti pri odgovorih na vprašanja, kako uresničujemo v naši družbi »dobre sklepe in lepa načela«.

Skoraj vsi anketiranci (92,6%) so zapisali, da pri nas načela prepočasi spreminjamo v dejanja. Vsak peti komunist pa sodi, češ da so ti pojavi tako pogostni, da »včasih izgublja zaupanje v ZK«. Prizadevanje v zvezi z reorganizacijo Zveze komunistov, brionski plenum Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in drugi dogodki v minulem letu pa so prispevali k pomembni pozitivni spremembi. Lani je namreč 40% anketiranih komunistov zapisalo, da včasih izgubljajo zaupanje v Zvezo komunistov.

Kritične sodbe so v največjem odstotku zastopane med komunisti z višjo in visoko izobrazbo in pa med mlajšimi

člani Zveze komunistov. Člani z visoko izobrazbo pa so manj kritični, ko ocenjujejo vpliv komunistov v svojem okolju. Medtem ko je 23,9% anketirancev zatrdilo, da povečini lahko vplivajo in pravilno usmerjajo dogajanja v »svojem okolju«, je ta odstotek pri članih z visoko izobrazbo višji (32,6%). Pri ocenjevanju svojega vpliva so potemtakem bolj optimistični kot pri ocenah razmer v globalni družbi.

Tudi kritični odnos do političnih organizacij je letos bolj občuten kot lani. V zadnji raziskavi je že 80,0% anketirancev sodilo, da je neučinkovitost političnih organizacij vir največjega nezadovoljstva med ljudmi.

Stvarna družbena narava kritike političnih organizacij je sestavljena iz različnih motivov in izraža različne družbene težnje. Rezultati ankete ne omogočajo docela zanesljive in izčrpne razlage vseh komponent.

Ta pojav si lahko razlagamo predvsem s tem, da so se v zadnjem letu izvajanja reforme močneje uveljavili nekateri družbeni in gospodarski problemi. Številne razprave o pomankljivostih Zveze komunistov so prav gotovo tudi prispevale k večji kritičnosti komunistov.

Tako razširjena kritika opozarja na nujnost revolucionarnih razsežnosti, ki jih mora dobiti reorganizacija Zveze komunistov, da bi z njo dosegli resnično revolucionarne cilje. Opozarja pa tudi, da bi bilo treba hitreje odgovarjati na številne dileme in probleme, ki jih prinaša čas, ter dajati jasnejše odgovore.

V idejno politični akciji bi morali v prihodnje pripisati nekaterim družbenim problemom večji pomen kot do zdaj.

Razviti pa bo tudi treba popolnejši in bolj aktivni mehanizem medsebojnega idejnega vplivanja, da bi v boju mnenj dosegli novo, višjo stopnjo družbene zavesti kot temelj in okvir idejne enotnosti. V teh ocenah delovanja političnih organizacij so namreč navzoči tudi elementi protesta proti miselnosti in praksi, da bi v samoupravni družbi enostransko prepuščili skrb za uravnavanje družbenih odnosov zgolj zakonom tržnega gospodarstva in ekonomskemu pritisku.

Sklepamo lahko, da so take kritike odsev družbenih potreb, da v samoupravni družbi hitreje razvijamo integracijske vezi, ki bi omogočale preseganje skrajne škodljivih posledic objektivnih družbenih nasprotij. In izredno pomembno področje je področje družbene zavesti.

Rezultati raziskave podpirajo domneve, da je bila idejna evolucija v Zvezi komunistov v zadnjih letih enostranska. Prvič zato, ker je zajela številne skupine komunistov le »na površini«. Mnogi so sprejeli nove splošne cilje glede samoupravljanja in demokracije, nagrajevanja po delu in podobnega. Vendar niso vsi komunisti dojeli celote družbenih posle-

dic, ki jih prinašajo novi cilji in nova načela. Mnogokrat si zamišljajo demokracijo zgolj kot pravico tistih, ki se nanjo sklicujejo, a ne tudi kot vzajemno dolžnost do drugih, ki imajo prav tako demokratične pravice. Zato ne gre pri nas le za nasprotje med »lepimi načeli in dejanji«, temveč gre tudi za nasprotje med neustreznimi predstavami, utvarami v naših glavah, pa zakonitostmi družbenih gibanj ter objektivnimi možnostmi uresničevanja načelno sprejetih ciljev.

Drugič pa je bila idejna evolucija enostranska zato, ker je bila v mnogih organizacijah omejena predvsem na ožji krog družbeno aktivnih komunistov. Prav zato ni redko, da srečamo med komunisti na vodilnih položajih v gospodarstvu, družbenih službah ali v državni upravi tudi take, ki podcenjujejo pomen in organsko vlogo idejnega in političnega delovanja v družbi.

Kritični nemir v Zvezi komunistov pa ni le posledica nekaterih slabosti subjektivne akcije na področju družbene zavesti, niti ne more biti le odsev protislovnih dogajanj prehodnega obdobja. Obseg tega kritičnega nemira kaže, da bomo morali komunisti na vseh ravneh odločneje reševati tiste probleme, ki postajajo poglavitni vir dezintegracije in upravičene kritike naprednih sil v družbi. Politična kratkovidnost lahko pripelje do zgodovinskih nesporazumov, ki bi utegnili imeti usodne posledice za razvoj naprednih demokratičnih socialističnih odnosov v naši družbi.

III

In kateri so tisti pojavi v družbi, ki vsebujejo največje nezadovoljstvo? Delen vpogled lahko dobimo tudi iz gradiva raziskave. Tudi na tem področju je prišlo v letu dni do velikih sprememb. Letos poleg premajhne učinkovitosti političnih organizacij komunisti bolj kritično ocenjujejo zlasti še:

- slabo poslovno politiko in organizacijo dela (77,5%),
- samovoljo in kršenje samoupravnih pravic, dušenje kritike in podobno.

Ost kritike se je letos bolj obrnila proti pomanjkljivostim v delovnih organizacijah, tako glede vzrokov slabega gospodarjenja kot glede samoupravnih odnosov.

Pri odgovorih na vprašanje, kaj bi storili, da bi bolje gospodarili, je prav tako prišlo do velikih sprememb. Rezultati kažejo, da pogledi niso dovolj idejno diferencirani.

Pozitivno je, da komunisti letos bolj kot lani podpirajo:

- sprostitev cen in tržnih zakonitosti (89,7%),
- izpopolnjevanje gospodarskega sistema (82,6%),

— hitrejše združevanje sredstev delovnih organizacij in odpravljanje »ozkih grl« v gospodarstvu (energija, ceste itd. — 79,1%),

— prizadevanja, da bi državni organi hitreje in bolj v skladu s predlogi ljudi iz prakse ter upoštevaajo strokovne analize usmerjali gospodarstvo (78,6%),

— dalje še izboljševanje nagrajevanja po delu, kooperacijo med podjetji, dosledno uveljavljanje samoupravnih odnosov (66,3 %) in podobno.

Hkrati s temi, pozicionimi spremembami pa je prišlo tudi do pojavov, ki zahtevajo vsestransko razčlenitev in oceno. Na prvo mesto je namreč prišla zahteva, da je treba dati več pravic direktorjem in strokovnjakom — 91,5%.

Poleg tega je razširjeno tudi stališče, da je preveč demokracije in da naj država napravi red — 84,2%. Vsekakor ne moremo ocenjevati teh odgovorov iztrganih iz celote družbenih teženj, ki se kažejo pri različnih odgovorih. Vnovič lahko zasledimo pritislovnost v stališčih in pripravljenost, da bi nove cilje dosegli s starimi sredstvi. Očitno je, da ne gre za načelna stališča, ki bi bila v nasprotju s programskimi cilji Zveze komunistov. Predvsem bi jih lahko razlagali kot zahtevo, naj državni organi v okviru svojih omejenih, a zgodovinsko še nujnih funkcij bolj odgovorno, hitreje in selektivno ukrepajo.

Kar pa zadeva vprašanja pravic direktorjev, lahko predvsem domnevamo, da ta podatek opozarja na težave pri razvijanju samoupravnih odnosov. Premajhna kritičnost komunistov do slabosti, ki spremljajo uveljavljanje samoupravnih odnosov, obremenjenost ljudi s starimi pogledi, nerazvito demokracično ozračje, namreč povzročajo marsikje motnje v človeških odnosih, spletke in boj za vodilne položaje.

Kot negativno pa zlasti lahko ocenimo drugačno prednotenje organizacije dela v gospodarskih organizacijah. Lani je bila na prvem mestu, letos pa je na dvanajstem. Še slabše je z odgovori o pomenu najmodernejših strojev in tehnologije. Vzroke za to moramo verjetno iskati tudi v enostranski usmeritvi družbene akcije, ki še vse premalo poudarja, da je človeštvo že na pragu nove tehnološke revolucije.

IV

Do sedaj opravljeno raziskovalno delo nam že omogoča, da oblikujemo nekaj splošnih sklepov.

V idejno politični akciji moramo upoštevati, da postajajo stališča komunistov zelo različna. V nekaterih primerih že prihaja do pomembnih načelnih razhajanj v okviru splošne

socialistične usmeritve. Politične posledice tega procesa so različne. Predvsem moramo ugotoviti, da v bistvu takšni pojavi pričajo, da v Zvezi komunistov poteka pozitiven proces demokratizacije in svobodnega ustvarjalnega razmišljanja.

Vendar pa takrat, kadar napredne sile zaostajajo in ne dajejo dovolj jasne in konkretne smeri akciji za razreševanje problemov, diferenciacija stališč ne poteka na pravih osnovah. Ločnica med naprednimi in konservativnimi ali celo birokratskimi silami ni na pravem mestu — predvsem ne na takem, da bi to bilo v korist naprednim silam. Pa tudi kohezivne vezi med komunisti se rahljajo, njihova enotnost pojema, loteva se jih politična apatija in zatekajo se v svet zasebnih interesov.

Na družbeno zavest komunistov zdaj čedalje močnejše vplivajo njihove osebne izkušnje na delovnem mestu in v delovni organizaciji. Čedalje pomembnejši in neposreden vir motivacije komunistov za njihovo napredno družbeno delovanje postaja njihov položaj v družbi in mreža osebnih, skupinskih in družbenih interesov. Ker pa so ti interesi, ki se v samoupravni družbi čedalje svobodneje uveljavljajo, marsikdaj med seboj v navzkrižju, prav gotovo tudi čedalje močnejše odsevajo v idejnih gibanjih v Zvezi komunistov. V teh razmerah dobivata idejno politično delovanje in boj mnenj novo vlogo in čedalje večji integracijski pomen. Saj lahko komunistom pomagata, da se povzpnejo nad omejenost neposredne izkušnje in neposrednega interesa.

Ugotovili smo, da so mnoge razlike v pogledih odvisne od izobrazbe, položaja na delovnem mestu, starosti in podobnega. Vendar v nobenem primeru nismo ugotovili popolne mehanične odvisnosti. Vse skupine članov se praviloma razvrščajo vzdolž vse lestvice možnih odgovorov. Komunisti s posameznimi skupnimi znamenji, npr. z določeno izobrazbo, kvalifikacijo ali stažem, so bolj dovzetni za sprejemanje nekaterih naprednih stališč, medtem ko so druge skupine spet bolj dojemljive za sprejemanje drugih naprednih ciljev.

To spoznanje je zlasti pomembno, ker zanika tista poenostavljena gledanja v novejšem času, ki so preveč enostransko in preprosto ocenjevala pozitivne ali negativne družbene težnje posameznih socialnih slojev v Zvezi komunistov in v družbi. Vnovič je bilo potrjeno spoznanje, da se mora Zveza komunistov opirati na delavski razred in tiste njegove dele, ki imajo več znanja, niso pa obremenjeni z monopolističnimi težnjami.

Oktobrska revolucija in marksistična misel*

V svojem predavanju, posvečenem petdesetletnici najpomembnejša dogodka v našem stoletju, velike oktobrske socialistične revolucije, nameravam obravnavati dve vprašanji, ki sta med seboj neločljivo povezani: prvič, o pomenu marksistične misli za oktobrsko revolucijo in drugič, o pomenu oktobrske revolucije za marksistično misel in njen nadaljnji razvoj.

Bolj določeno bi se prvo vprašanje glasilo: kako je marksistična misel, porojena na evropskem zahodu, spremljala, teoretično povzemala in v svoji praktični aplikaciji, v revolucionarni akciji, pospeševala procese družbenega presnavljanja v Rusiji, ki so pripeljali do zgodovinskih dogodkov v oktobru-novembru 1917. Drugo vprašanje pa bi bilo: kako je oktobrska revolucija s svojimi daljnosežnimi posledicami znotraj nekdanjega ruskega imperija in pa v mednarodnih razmerjih vplivala na nadaljnji razvoj marksistične misli, postavljajoč jo pred povsem nove družbene probleme, ki so v interesu progresivnega razvoja terjali kar najzadovoljivejšo rešitev.

Vloga ruskega carizma v evropski politiki 19. stoletja je bila za revolucionarna gibanja na našem kontinentu tako usodna, da je povsem razumljivo, če je bil problem Rusije v marksistični misli že od vsega začetka pričujoč. Ta problem

* Predavanje, ki ga je imel avtor 8. novembra 1967 v Slovenski akademiji znanosti in umetnosti.

je postal zanjo zlasti aktualen v letih 1848—1849, ko je ruski carizem, skupaj s tistimi slovanskimi narodnimi gibanji, ki so pod svojimi konzervativnimi vodniki stavila na njegove karte, odločil o usodi evropske demokratične revolucije. To dejstvo je pri ljudeh, zavzetih za zmago evropske demokracije, rodilo odpor, ki je glede Rusije in slovanstva ter njunih razvojnih perspektiv tudi oba utemeljitelja znanstvenega socializma vodil do zaključkov, časih nezdružljivih z njuno dialektično mislijo in metodo znanstvenega raziskovanja. Na te njune enostranosti, porojene iz globokega revolucionarnega ogorčenja, so kasneje opozorili nekateri sila ugledni marksistični pisci, med njimi zlasti Mehring in Lenin. Ob vsem razumevanju konkretne zgodovinske situacije, v kateri so nastale, so jih utemeljeno zavrnil.¹

Marx in Engels tedaj vsekakor nista dopuščala domneve, da bi luč utegnili priti z vzhoda. Engels je konec l. 1847, v svojih »Načelih komunizma«, izrazil prepričanje, da bo komunistična revolucija najprej zajela kapitalistično razvite, industrijske dežele zahoda, in sicer bo hkrati nastopila vsaj v Angliji, Ameriki, Franciji in Nemčiji, pri čemer bo ta proces najpočasnejši in najtežji v Nemčiji, spričo njene sorazmerne zaostalosti.² To njegovo prepričanje je bilo zvezano z optimizmom glede revolucije proti absolutizmu v srednji Evropi, zlasti v Nemčiji in Avstriji, ki se je nekaj mesecev kasneje zares začela, ni pa niti približno izpolnila upov in pričakovanj. Revolucija v srednji Evropi naj bi pospešila razplet notranjih protislovij kapitalistične družbe, ki so se tisti čas že tako očitno razodevala in zaostrovala v deželah, kakršni sta bili Anglija in Francija. Buržoazija v Nemčiji in Avstriji je bila nesposobna, da bi po revolucionarni poti likvidirala ostanke fevdalizma in dosegla nacionalno zedinjenje; v strahu pred proletariatom se je vrgla v objem veleposestniške reak-

¹ Najtehtnejšo kritiko nekoliko pre nagljenih Marxovih in Engelsovih izjav glede Slovanov in njihovih razvojnih perspektiv je dal Franz Mehring l. 1902, v obsežnem uvodu v svoj izbor člankov, ki sta jih Marx in Engels v letih 1848/49 objavila v »Neue Rheinische Zeitung«. Med drugim se mu vidi čudna njuna trditev, da so Slovani od nekdaj kmetovalci in nesposobni za višje gospodarske dejavnosti. In pravi: »Saj sta vendar prav s historičnim materializmom najtemeljiteje razbila cenene fraze, po katerih naj bi bila enemu ljudstvu neka sposobnost prirojena ali pa drugemu ljudstvu neka druga sposobnost odrečena.« In končno ugotavlja, da je razvoj posameznih slovanskih narodov v drugi polovici 19. stol. takšna mnenja docela ovrgel. (Prim. Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx und Fr. Engels 1841—1850, herausgegeben von Franz Mehring, Stuttgart 1920, 5. izd., III. zv., str. 26.) V predgovoru k prvi izdaji svojega »Materializma in empiriokriticizma« omenja Lenin te Mehringove pridržke glede nekaterih zastarelih zgodovinskih postavk Marxa in Engelsa in poudarja, da jih je izrekel določno in temeljito, tako da nihče ni mogel najti v njih ničesar dvournega (gl. »Materializem in empiriokriticizem«, slov. izdaja, Ljubljana 1956, str. 6).

² Marx-Engels, Werke, Berlin 1959, IV. zv., str. 374—375.

cije. Pri uveljavljanju svojih družbenih ciljev je izbrala pot, ki je postala znana pod imenom »pruske poti«. Strahopetno izdajstvo, ki ga je zagrešila do lastnega ljudstva in njegovih demokratičnih zahtev, je skušala prevpiti z blestečimi zunanjimi uspehi, za katerimi se je gnala skupaj z reakcionarnim junkerstvom. S tem si lahko do neke mere razlagamo izjemno agresivnost, ki je že celo stoletje sem značilna za nemško buržoazijo in njeno zunanjo politiko.

Prepričanje, da bo socialistična oziroma komunistična revolucija najprej zmagala v razvitejših deželah zahoda, je prevladovalo misel Marxa in Engelsa tudi po letih 1848—1849, čeprav ne vem, da bi bilo kdaj kasneje tako določeno izraženo kakor v Engelsovih »Načelih komunizma«. V drugi polovici 19. stoletja je to prepričanje zlasti potrjevala nagla industrializacija in z njo prav tako nagla rast delavskega gibanja, njegovo vse večje politično uveljavljanje v srednji in zahodni Evropi. Zlasti Nemčija je po l. 1871 v obeh pogledih doživela nezaslišan polet, ki je utemeljitelja marksizma dostikrat navdajal z novim optimizmom glede njune domovine in njene socialistične perspektive. .

Toda, vrnimo se k problemu ruske revolucije, kakor je prihajal do izraza v tedanji marksistični misli.

Tu moramo predvsem ugotoviti, da sta Marx in Engels v svoji publicistični dejavnosti po l. 1848—1849 posvečala zmerom večjo pozornost tako imenovanemu vzhodnemu vprašanju, spremljajoč z vse večjim zanimanjem notranje procese v Rusiji, ki je po porazu v krimski vojni doživljala vse globljo družbeno krizo. Ta kriza se je razodevala zlasti v naraščajočem kmečkem gibanju, v vedno pogostejših uporih, s katerimi so kmetje protestirali proti preživelim zemljiškim odnosom.³ Kot edini izhod iz krize se je vladajočim krogom tedanje Rusije vsiljevala tako imenovana »velika reforma«, ki jo je l. 1861 razglasil car Aleksander II. Način, kako je bila ukinjena fevdalna odvisnost ruskih kmetov, zanje ni pomenil le pravne osvoboditve, marveč za dovršen del tudi osvoboditev od osnovnih pogojev in sredstev njihovega dela, od zemlje. Pospešil je socialno diferenciacijo na vasi in razvoj kapitalističnih odnosov, s tem pa tudi razvoj ruskega proletariata. Vse to je ruski družbi pričelo odpirati nove perspektive in postavljalo pred njene misleče glave vrsto povsem novih problemov. Spoprijemanje s temi problemi se je manifestiralo v najrazličnejših oblikah, začenši z nihilistično revolto, v kateri do neke mere prihajajo do izraza tudi prvi idejni vzgibi

³ Od 1826 do 1861 je bilo v Rusiji uradno registriranih 1186 kmečkih vstaj, od tega 474 v zadnjih petih letih pred reformo, od 1855 do začetka 1861. (Gl. P. I. Ljaščenko, Istorija narodnogo hozjajstva SSSR, Moskva 1947, I. zv., str. 583.)

mladega ruskega proletariata, preko obrambe stare ruske kmečke občine, ki navezuje na mesijanizem slavjanofilov, do poizkusov, s temeljitejšimi znanstvenimi analizami dogajanja v socialno-ekonomskih osnovah tedanje ruske družbe najti praktično rešitev njenih protislovij, starih in novih. Nastopijo misleci, kakršen je bil na priliko N. G. Černyševskij, ki so si zaradi svojih znanstvenih prizadevanj pridobili ugled tudi v zahodni Evropi in ki po vsej pravici veljajo za predhodnike marksistične misli v Rusiji.

Marksizem si je pričel sorazmerno zelo zgodaj utirati pot v Rusijo. Njegovo najpomembnejše in najboljše znanstveno delo, Marxov »Kapital«, je izšlo v ruščini že l. 1872, se pravi, pet let po izidu v izvirniku. To je bil hkrati njegov prvi prevod v tuj jezik. Velike zasluge za širjenje marksizma v Rusiji je imela skupina »Osvobojenje dela«, ki je bila l. 1883 ustanovljena v emigraciji in katere duša je bil G. V. Plehanov.

Marx in Engels sta z vso pozornostjo spremljala to dogajanje v socialno-ekonomskem in duhovnem življenju Rusije. Mnogi pojavi, s katerimi sta se tu srečala, so bili zanju novi in so terjali globljega proučevanja. V pismu, ki ga je Marx januarja 1871 pisal Sigfridu Meyerju v New York, pripoveduje, da se je 1870 pričel učiti rusko, ker bi se rad neposredno seznanil z rusko družboslovno literaturo. In pristavlja: »Duhovno gibanje, ki se zdaj vrši v Rusiji, kaže, da globoko spodaj vre. Glave so zmerom z nevidnimi nitmi povezane s telesom ljudstva.«⁴ Kakor pričajo njuni zapiski in pa vrsta objavljenih člankov in razprav, sta se Marx in Engels tisti čas temeljito lotila gradiva o zemljiški reformi v Rusiji in pa o njenih socialnih posledicah. Spoprijemala sta se z očitnimi iluzijami glede ruske stvarnosti in njenih razvojnih perspektiv, ki so bodisi imele svojega očeta že v Herzenu, ali pa so se porajale v anarhističnih krožkih Bakunina, Nečajeva in Tkačeva, v spisih Mihajlovskega in drugih ideologov narodnjaštva. Bila sta v neprestani pismeni zvezi z nekaterimi ruskimi javnimi delavci, zlasti pa s kasnejšimi člani skupine »Osvobojenje dela«.

V tej zvezi je treba omeniti obširne razprave, ki sta jih imela v okviru Prve internacionale z Bakuninom, dalje Engelsovo polemiko s Tkačevom, ki je izšla l. 1875 pod naslovom »Soziales aus Russland«, Marxovo pismo uredništvu lista »Otečestvennye zapiski« iz l. 1877, osnutke njegovega pisma Veri Zasulič iz l. 1881 in iz približno istega časa njegove zapiske ob gradivu o zemljiški reformi v Rusiji ter končno znano Engelsovo razpravo o zunanji politiki ruskega carizma iz l. 1890, ki med drugim vsebuje tudi nekaj zelo zanimivih

⁴ Marx-Engels, Werke, Berlin 1966, XXXIII. zv., str. 173.

misli o mednarodnih odnosih na pragu imperializma in o možnostih splošne svetovne vojne.⁵

Vprašanje, ki je ves čas v središču tega razpravljanja, je vprašanje o posebnostih ruskega družbenega razvoja in s tem v zvezi o posebnostih prihajajoče ruske revolucije. V razpravah o tem vprašanju sta Marx in Engels poudarjala svoje odklonilno stališče do slehernih družboslovnih shem. V tem pogledu je zlasti zanimiv in še danes aktualen Marxov odgovor kritiku iz lista »Otečestvennyje zapiski«: »Moj zgodovinski oris nastanka kapitalizma v zahodni Evropi hoče po vsej sili izpremeniti v zgodovinsko-filozofsko teorijo splošnega razvojnega toka, ki je vsem ljudstvom usodno predpisan, pa naj bodo zgodovinske okoliščine, v katerih živijo, kakršne koli, da bi končno dospeli do tiste ekonomske formacije, ki z največjim poletom produktivnih sil družbenega dela zagotavlja vsestranski razvoj človeka.«⁶

V tem smislu je tudi obravnaval vprašanje o usodi stare ruske občine in z njo zvezane primitivne kmetijske zadruge ali arteli, v katerih so idejni predstavniki narodnjaštva, vključno Černyševskega, gledali specifično ruske zametke višjih oblik človeškega sožitja. V svojem nekajkrat koncipiranem pismu Veri Zasulič iz l. 1881 meni Marx, da utegne občina zares postati oporišče socialnega preporoda Rusije, toda le pod pogojem, če se bo sposobna upreti razkrajajočim vplivom, ki z vseh strani prihajajo nadnjo, ali kakor je na drugem mestu bolj jedrnato dejal, če jo bo revolucija rešila.⁷ Engels je rešitev ruske občine in njen svojevrstni prehod v moderno socialistično združništvo imel za odvisna od zmage industrijskega proletariata na zahodu. V spremni besedi k novi izdaji svojega dela »Soziales aus Russland« je l. 1894, ko je razkroj občine že dokaj napredoval, takole izrazil svoje končno mnenje o njeni usodi: »Če bo ruska revolucija dala signal za delavsko revolucijo na zahodu, tako da se bosta med seboj izpopolnjevali, tedaj utegne ruska zemljiška lastnina postati izhodišče komunističnega razvoja.«⁸

Dopuščajoč v drugi polovici 19. stoletja rusko iniciativo v revolucionarnem dogajanju, ki naj odstrani glavno oporišče vse tedanje reakcije, ruski carizem, sta Marx in Engels dokončno zmago socialistične stvari vendarle slej ko prej povezovala z delavskim gibanjem na zahodu, z njegovo revolucijo.

⁵ Marx-Engels, Werke, XVIII. zv., str. 396—455, 556—567, 584—586, 663—674; XIX. zv., str. 107—112, 384—424; XXII. zv., str. 13—48.

⁶ Marx-Engels, Werke, Berlin 1962, XIX. zv., str. 111.

⁷ Prav tam, str. 243, 394.

⁸ Marx-Engels, Werke, Berlin 1962, XVIII. zv., str. 668. Skoraj dobesedno tako stoji tudi v predgovoru k drugi ruski izdaji »Manifesta komunistične partije« iz l. 1882., ki sta ga skupno napisala Marx in Engels.

Namenoma sem se nekoliko obširneje zaustavil pri starejši marksistični misli in njenih domnevah glede ruske revolucije in njenih perspektiv. To sem storil zategadelj, ker imam vtis, da je ta del predzgodovine Oktobra pri nas nekoliko manj znan, in ker sem hotel pokazati, kako je misel o različnih poteh socialistične revolucije živo pričujoča že pri Marxu in Engelsu, ki sta v tem in v vseh drugih pogledih odklanjala sleherni dogmatizem, sleherne občeobvezne »modele« revolucionarnih preobrazb.

II

Z naglim razvojem kapitalizma v Rusiji se je nadaljeval tudi razkroj ruske občine, ki so ji reforme Stolypinovega režima po prvi revoluciji 1905—1906 zadale zadnji udarec. S tem so prenehale tudi vse razprave o njenem posebnem pomenu za rusko pot v socializem. Kapitalizem si je ustvaril svoja oporišča na ruskem podeželju, ga diferenciral, socialno razslojil, ustvarjajoč razredna nasprotja, v vsem bistvenem močno podobna tistim, ki so že zdavnaj obstajala med podeželskim prebivalstvom v vrsti zahodnoevropskih držav. Hkrati je ta razvoj ustvarjal drugačne, mnogo realnejše nosilce socialistične revolucije na ruskih tleh, ruski delavski razred, ki se je s širokimi plastmi delovnega kmečkega ljudstva in z revolucionarno inteligenco povezoval v vse mogočnejšega dejavnika ruske zgodovine. Ruska buržoazija je doživljala usodo buržoazij pri vseh tako imenovanih zakasnelih narodih: preden se je utegnila dodobra uveljaviti, se je preživela, in zavest te preživelosti jo je usodno povezovala z vsemi konzervativnimi, reakcionarnimi silami ruske družbe, s polfevdalno veleposestjo, s carizmom itd. V tem položaju je bila nesposobna za sleherni družbeni akcijo, ki bi preseгла kompromise s temi elementi starega. Vrsta vprašanj, ki so jih na zahodu reševale zmagovite buržoazno-demokratske revolucije 17., 18. in 19. stoletja, je v Rusiji ostala nerešena. Razvoj kapitalizma, ki je s svojimi sredotežnimi silnicami krepil glavne konstitutivne elemente modernega naroda, je v tej mnogonacionalni tvorbi neogibno zaostroval nacionalna nasprotja, predvsem med vladajočimi plastmi ruskega naroda in množicami drugih narodov, ki sta jih nacionalna neenakopravnost in zatiranje najbolj prizadevala.

Noseč v sebi ves ta eksploziv socialne revolucije, je bila Rusija konec 19. in v začetku 20. stoletja krepko vključena v verigo kapitalističnega sistema, ki je tisti čas dokončno prerastel v svetovni sistem, prehajajoč iz razdobja svobodne konkurence v razdobje mogočnih monopolov, v razdobje, ki

ga je tedanja ekonomska veda imenovala razdobje imperIALIZMA.⁹

Že Engels je v svoji razpravi o zunanji politiki ruskega carizma mimogrede in prav ob koncu izrazil misel, da utegne zahodnoevropska reakcija pošiljati svoje vojske v obrambo ruskega carja in proti ruski revoluciji.¹⁰ Premik v težišču svetovne reakcije je postal v začetku 20. stoletja, zlasti v zvezi z dozorevanjem prve ruske revolucije, vse očitnejši. Na to dejstvo je že l. 1902 opozoril Karl Kautsky, ko je v svojem članku »Slovani in revolucija«, napisanem za ruski revolucionarni list »Iskra«, dejal: »Rusija, ki je prejela z zahoda toliko revolucionarne iniciative, mu bo zdaj morda sama pripravljena služiti kot vir revolucionarne energije... Rusija je za zahodno Evropo že zdavnaj nehala biti preprosto oporišče reakcije in absolutizma. Stvar je zdaj postavljena na glavo. Zahodna Evropa postaja oporišče reakcije in absolutizma v Rusiji. S carjem bi morda ruski revolucionarji že zdavnaj opravili, če se ne bi morali hkrati boriti tudi proti njegovemu zavezniku — evropskemu kapitalu... V l. 1848 so bili Slovani huda slana, ki je pomorila cvetove ljudske pomladi. Morda jim je zdaj usojeno, da postanejo vihar, ki bo razbil led reakcije in nezadržno prinesel s seboj novo pomlad narodov.«¹¹

Kasnejše revolucionarno dogajanje v Rusiji in drugod po svetu, zlasti pa potek oktobrske revolucije in državljanske vojne, ki je štiri leta divjala po prostranstvih Rusije, so potrdili ta zgodovinski premik v mednarodnem razmerju sil.

Ruska revolucija, ki je dosegla svoj vrhunec v oktobrskem prevratu leta 1917, se je spočela in razvijala v novih zgodovinskih okoliščinah: posebnosti v razvoju ruske družbe so se prepletale s posebnostmi mednarodnega značaja, ki jih je prinesla doba imperIALIZMA. Dojeti te posebnosti, se pravi, dojeti rusko družbo v vsej njeni časovno in prostorsko opredeljeni konkretnosti, odkriti v njej glavne gibalne sile in množične nosilce revolucije, razviti temu ustrezni strateški načrt neposredne akcije, — to so bile predvsem naloge, pred katerimi se je znašla ruska marksistična misel.

Reševanje teh nalog je neločljivo povezano z imenom Vladimira Iljiča Lenina, čigar pomen kot misleca, teoretika

⁹ Prvi temeljitejši opis glavnih ekonomskih in političnih posebnosti imperIALIZMA je dal angleški ekonomist J. A. Hobson, čigar delo »Imperializem« je Lenin pričel prevajati v ruščino in se nanj opiral pri svojih raziskavah novejšje stopnje v razvoju kapitalizma.

¹⁰ Marx-Engels, Werke, Berlin 1963, XXII. zv., str. 47—48. Engelsova razprava o zunanji politiki ruskega carizma je za nas toliko zanimivejša, ker avtor svoje mnenje o nacionalni individualnosti Ukrajincev opira na dognanja Slovenca Franca Miklošiča, »največjega živečega slavista« (prav tam, str. 18.).

¹¹ Cit. po Leninu »Otroška bolezen 'levičarstva' v komunizmu«, (gl. Lenin, Izbrana dela, slov. izdaja, Ljubljana 1950, IV. zv., str. 317).

in stratega socialistične revolucije je daleč presegel meje Rusije. Medtem ko je v svojih prvih delih obravnaval probleme, ki so stopali v ospredje v polemiki s sociološkim subjektivizmom narodnjakov, katerega je zavračala že starejša izvenruska in ruska marksistična misel, od Marxa do Plehanova, je v spopadu z novimi problemi 20. stoletja še prav posebej razodel vso svojo samostojnost in ustvarjalnost.

Preveč bi bilo, če bi se podrobneje ukvarjali z vsemi področji, na katerih je Lenin v veliki meri oral ledino. Naj se zaustavimo samo pri nekaterih najvažnejših stvaritvah njegovega duha.

Na podlagi znanstvene analize njemu sodobne ruske družbe, o katere temeljitosti priča obsežno delo »Razvoj kapitalizma v Rusiji«, ki je izšlo l. 1899, je Lenin prišel do zaključka, da v ruski revoluciji, na vseh stopnjah njenega razvoja, pripada zgodovinska iniciativa delavskemu razredu. Ta zaključek je tri leta kasneje, v spisu »Kaj delati?«, v katerem utemeljuje potrebo po revolucionarni partiji delavskega razreda in njena organizacijska načela, povzel z besedami: »Zgodovina nam je zdaj postavila neposredno nalogo, ki je *najrevolucionarnejša od vseh neposrednih nalog proletariata* katere koli druge dežele. Uresničenje te naloge, zrušitev najmočnejšega oporišča ne le evropske, marveč (lahko zdaj rečemo) tudi azijske reakcije, bi izpremenila ruski proletariat v avantgardo mednarodnega revolucionarnega proletariata.«¹²

Ne glede na to, da je v mednarodnem delavskem gibanju tedaj že prodirala zavest o tem, da se središče mednarodne reakcije pomika proti zahodu, je imel Lenin obračun z ruskim carizmom za najneposrednejšo nalogo ruskega proletariata. Na tem spoznanju je gradil strateški načrt ruske revolucije, ki ga je podrobneje razvil v svojem delu »Dve taktiki socialne demokracije v demokratični revoluciji«, napisanem v revolucionarnem letu 1905.¹³

Med najpomembnejše Leninove prispevke k razvoju marksistične misli in k njeni konkretizaciji na sila važnem področju družbenega življenja, sodijo njegove razprave o nacionalnem vprašanju.¹⁴ Temu vprašanju je bilo v delu Marxa in Engelsa, pa tudi v delu drugih pomembnejših marksistov 19. stoletja, odmerjenega sorazmerno malo prostora, in še tedaj ni bilo zmerom obravnavano z zadostno tenkočutnostjo za

¹² Lenin, Izbrana dela, slov. izdaja, I. zv., str. 206.

¹³ Gl. Lenin, Izbrana dela, slov. izdaja, II. zv., str. 7—136.

¹⁴ Najpomembnejša Leninova dela o nacionalnem vprašanju so »Kritične pripombe o nacionalnem vprašanju« iz l. 1913, »O pravici narodov do samoodločbe« iz l. 1914 in pa razprave o samoodločbi narodov, ki jih je napisal med prvo svetovno vojno (gl. zbornik: Lenin, O nacionalnem vprašanju, slov. izdaja, Ljubljana 1951).

usodo posameznih, zlasti majhnih narodov.¹⁵ Teoretiki avstro-marksizma, ki jim je mnogonacionalni sestav Avstro-Ogrske s svojimi notranjimi nasprotji vsiljeval obravnavanje tega vprašanja, so se ga lotevali dovolj enostransko, videč njegovo bistvo v kulturnih manifestacijah in podcenjujoč materialno-ekonomske osnove nacionalnega zatiranja v moderni kapitalistični družbi. Lenin je prvi postavil nacionalno vprašanje v vsej njegovi kompleksnosti in pojmoval narod kot celovit, zgodovinsko nastal družbeni organizem, ki kot tak dejansko biva le tedaj, če se lahko svobodno uveljavlja v vseh razsežnostih družbenega življenja, od njegovih materialnih osnov do najvišjih manifestacij duhovne ustvarjalnosti.

Izhajajoč iz teh spoznanj, ki so globoko koreninila v mnogonacionalni stvarnosti ruskega imperija in njeni problematiki mednacionalnih odnosov, je Lenin konkretiziral demokratično načelo o pravici narodov do samoodločbe in ga po zmagi oktobrske revolucije skušal kar najdosledneje uveljaviti tako v notranji kakor v mednarodni politiki nove sovjetske države. Njegove misli o nacionalnem vprašanju in pa praktične rešitve, ki jih je na tem področju inspiriral, so bile velika pobuda in napotilo vsem tistim, ki so bili postavljeni v podobne pogoje revolucionarnega boja, o čemer zlasti priča zgodovina boja za socialistično federativno skupnost narodov in narodnosti Jugoslavije.

Če je imelo nacionalno vprašanje, kakor so ga postavljali in reševali v 19. stoletju, še izrazito evropocentričen značaj, kar v bistvu velja tudi za klasično misel marksizma in njen odnos do tega vprašanja, se je v 20. stoletju, v dobi imperiazma, razraslo v svetovno vprašanje. Kolonije in nasploh zastale dežele Azije in Afrike so nehale biti zgolj tržišča za evropsko blago in pa viri surovin. Postale so torišča za dobičkonosno nalaganje kapitala, viri cenene delovne sile, ki so bili modernemu kapitalizmu toliko važnejši, kolikor bolj je moral doma popuščati pred zahtevami rastočega delavskega gibanja. V kolonijah in drugih odvisnih deželah so se v tem procesu porajali domača buržoazija, domači proletariat, domača inteligenca, pričelo se je socialno-ekonomsko, politično

¹⁵ V že omenjenem uvodu v izbor Marxovih in Engelsovih člankov iz let 1848/49 pripominja Fr. Mehring: »Na splošno je bila torej »Neue Rheinische Zeitung« zmerom z velikimi kulturnimi narodi, katerih interese je skrbneje varovala kakor pa interese majhnih narodnosti. V revolucionjskih letih je bilo to pojmovanje tudi povsem upravičeno; če so se Čehi, Hrvati in druge južnoslovanske narodnosti dali zlorabiti kot orodja habsburške protirevolucije, tedaj njihovega izdajstva nad revolucijo ni bilo mogoče odpustiti. Vendar pa je objektivna pravilnost zgodovinske sodbe doživela zaradi te subjektivno upravičene prizadetosti neko omejitev; tako sumarično kakor »Neue Rheinische Zeitung« ne bo danes nad usodo južnoslovanskih narodnosti nihče lomil palice« (gl. Aus dem literarischen Nachlass itd., III. zv., str. 77).

in kulturno konstituiranje kolonialnih narodov z vse večjim razmahom nacionalno osvobodilnih gibanj, ki so z vsemi svojimi posebnostmi časa in prostora postajala zmerom važnejša komponenta socialne revolucije v 20. stoletju.

Razvoj kapitalizma v moderni monopolizem in imperia-
lizem, z vsemi njegovimi spremljevalnimi pojavi, je bil pred-
met Leninovih raziskovanj, katerih zgoščeni rezultat je nje-
govo delo »Imperializem kot najvišja stopnja kapitalizma«,
napisano sredi prve svetovne vojne, leta 1916. To delo je vse-
kakor eno izmed najvažnejših teoretičnih izhodišč za strate-
gijo in taktiko ruskih boljševikov glede na posebne medna-
rodne pogoje, v katerih je dozorevala in zmagala oktohrska
revolucija. Za neposredno revolucionarno akcijo v oktobru-
novembru 1917 in za prve politične in socialno-ekonomske
ukrepe nove sovjetske oblasti je bilo velikega pomena Leni-
novo delo »Država in revolucija«, napisano že prav na pred-
večer oktohrske revolucije. V njem je na podlagi obsežnega
zgodovinskega gradiva analiziral revolucionarne izkušnje
19. stoletja, zlasti pa izkušnje Pariške komune iz l. 1871, njeno
osnovno problematiko in pa glavne vzroke njenega neuspeha.
Ob upoštevanju vseh teh zgodovinskih izkušenj in pa ob glo-
boko realistični oceni aktualnega mednarodnega in notranje-
političnega položaja, objektivnih in subjektivnih komponent
revolucionarnega dogajanja, ki ga je sprožil prevrat v febru-
arju 1917, je bila mogoča tista čudovita izbira pravega tren-
utka za oboroženo vstajo v dneh 6. in 7. novembra 1917.
leta, ki jo je naš pesnik Oton Župančič povzel v stihih, po-
svečenih tridesetletnici tega zgodovinsko prelomnega dogodka:

*»On čutil pod prsti bo dobe utrip,
pogodil bo dan in uro in hip
in udaril na tipke ...«*

To je bila prva zmaga socialistične revolucije. Obroč ka-
pitalizma je počil na svojem najšibkejšem mestu, v deželi,
kjer sta se srečala Zahod in Vzhod, moderne oblike kapitali-
stične eksploatacije s srednjeveškim izkoriščanjem kmetov in
z brutalnim kolonialnim zatiranjem, razredni boj evropskega
proletariata z osvobodilnim bojem zaslužjenih narodov. Vse
to se je na tleh carske Rusije prepletlo v edinstveno vozlišče
družbenih protislovij tistega časa.

Oktohrska socialistična revolucija je pomenila veliko zgo-
dovinsko pobudo delovnega ljudstva Rusije, hkrati pa nič
manjše zgodovinsko tveganje, korak tja, kamor še nihče v
zgodovini ni stopil. Kolikor je bil proboj kapitalističnega

obročja na njegovem najšibkejšem mestu sorazmerno lahak, tako so prvi koraki v novo pričali, kako težka bo graditev socialističnih družbenih razmerij v dokaj zaostali deželi, brez ali skoraj brez tistih osnovnih materialno-ekonomskih pogojev, v katerih je socializem sploh šele mogoč.

»Zamislimo si človeka, ki se vzpenja na zelo visoko, strmo in še neraziskano goro,« to je bila priljubljena Leninova metafora, kadar je razpravljal o izjemnih težavah, s katerimi se morajo spoprijemati pionirji socialistične graditve.¹⁶

Dobo, v katero je stopila mlada sovjetska država po zmagovito zaključeni državljanski vojni in v katero morajo stopiti vsa ljudstva, ki se z revolucionarnim dejanjem odločijo za socialistično pot, imenujemo navadno prehodno dobo iz kapitalizma v komunizem. V tej dobi se staro na najrazličnejše načine prepleta z novim. Najraznovrstnejše so oblike, v katerih se staro upira novemu in v katerih se novo uveljavlja proti staremu. Dostikrat je težko ločiti tisto, kar je dejansko novo in progresivno, od tistega, kar se zgolj napihuje kot novo, medtem ko gre pravzaprav za poizkuse, obleči staro v nova oblačila, ga obnoviti in ohraniti v vsej njegovi veljavi.

Odkrivati v nepredvidenih in dostikrat nepredvidljivih zapletih in razpletih družbenega življenja tisto, kar je zares novo, progresivno, z revolucionarno zavzetostjo pospeševati njegovo uveljavljanje v vsem človekovem dejanju in nehanju, — to se je po zmagi oktobrske revolucije pokazalo kot glavna naloga ustvarjalne marksistične misli v Rusiji. Njeni uspehi in neuspehi v tem prizadevanju so bili ogromnega pomena za vse napredno človeštvo, za njegove osvobodilne napore v zgodovinskem razdobju, ki ga je odprla oktobrska revolucija in mu dala svoj pečat.

Če se za trenutek spet povrnemo k Leninu, ki je vsa zadnja leta svojega življenja posvetil odkrivanju in uveljavljanju resnično novega v življenju sovjetske družbe in človeka, bomo lahko ugotovili izjemno pozornost, ki jo je v tem razdobju svoje dejavnosti posvetil kulturnim vprašanjem. Problem boja proti birokratskemu jerobstvu nad neposrednim proizvajalcem, za afirmacijo delovnega človeka kot subjekta socialističnih preobrazb, mu je bil izrazito kulturnen problem. Bistvo socialistične kulturne politike je videl v prizadevanju, ki mu je cilj premagovanje kulturne zaostalosti, usposabljanje delovnega človeka za tisto, kar danes imenujemo socialistično neposredno demokracijo, ali socialistično samoupravljanje, in kar se toliko učinkoviteje uveljavlja, kolikor višja je kulturna raven samoupravljalcev. Lahko bi dejali, da je vso to Leninovo dejavnost prevečevalo spoznanje, ki ga je naš Ivan Can-

¹⁶ Lenin, Polnoe sobranie sočinenij, Moskva 1964, 44. zv., str. 415.

kar leta 1907, v svojem predavanju tržaškim delavcem, na kratko izrazil z besedami: »Boj za osvobojenje ljudstva je kulturni boj!«¹⁷

Praksa socialistične graditve v Sovjetski zvezi in v drugih deželah je doslej s svojimi uspehi in neuspehi že dodobra potrdila veljavnost tega spoznanja.

Pet desetletij, ki so minila, odkar je zmagala oktobrska revolucija, je postavilo marksistično misel pred mnoge, povsem nove probleme. Ne bom se spuščal v podrobnejše obravnavanje teh problemov, ker so časovni okviri tega predavanja zanj preozki in ker so bili ti problemi že doslej dostikrat predmet obširnih razprav v naši in tuji družboslovni literaturi ter politični publicistiki. Omejil se bom na nekaj najvažnejših ugotovitev.

Oktobrska revolucija in socialistična graditev v Sovjetski zvezi, ki se je vršila v izjemnih okoliščinah družbene zaostalosti in kapitalistične obkrožitve, sta odkrili mnoge zakonitosti prehoda iz kapitalizma v višje oblike človeškega sožitja, ki jih je klasična marksistična misel 19. stoletja lahko samo slutila, nikakor pa jih ni mogla že vnaprej določeno opredeliti. Rodila so se nova, temu prehodu lastna protislovja družbenega življenja in tem protislovjem ustrezni konflikti, v katerih so se progresivne težnje morale uveljavljati proti vsem mogočim manifestacijam konzervativizma in reakcije znotraj socialistične države.

Po oktobrski revoluciji je skušala buržoazna reakcija na novo razporediti svoje sile za boj proti socializmu. Pojavil se je fašizem, po svoji obliki nov način obrambe kapitalističnega sveta, po svojem bistvu in metodah pa kvintesenca vsega barbarstva, ki ga je v zgodovini rodil odpor starega, preživelega, proti novemu, progresivnemu. Fašizem je v posameznih deželah, kakor na primer in zlasti pri nas, v Jugoslaviji, izzval proti sebi takšno koncentracijo demokratičnih ljudskih sil, da je odločilno vplivala na konkretne oblike socialistične revolucije v teh deželah. Vse, kar je po oktobrski revoluciji počenjala družbena reakcija, da bi svoj svet obranila pred socializmom, je bilo podobno početju človeka, ki se na vse kriplje skuša izvleči iz močvirja, dejansko pa se vse brezupneje pogreza vanj. O tem najprepričljiveje govori druga svetovna vojna s svojimi posledicami.

Razdobje po drugi svetovni vojni označujejo tri osnovna dejstva, ki dandanes predvsem zaposlujejo marksistično in nasploh družbeno misel.

Prvič, socializem je daleč presegel meje ene edine države in se pričel izpreminjati v svetovni sistem. Nastala je vrsta

¹⁷ Ivan Cankar, Zbrani spisi, Ljubljana 1930, XI. zv., str. 349.

novih socialističnih držav. Kapitalistična obkrožitev Sovjetske zveze je bila prebita, s čimer so odpadli mnogi razlogi, s katerimi so dotlej dostikrat skušali utemeljevati in opravičevati razne deformacije v družbenem življenju prve socialistične države. Te deformacije so se razodele kot velika ovira demokratičnemu razvoju odnosov med socialističnimi državami in v socialističnih državah, zaradi česar so postale predmet progresivne kritike, ki je pomenila veliko pobudo za nadaljnji razvoj sodobne marksistične misli in njene odkrite konfrontacije z vsemi protislovnostmi socialistične graditve.

Drugič, v toku druge svetovne vojne in po njej se je pričel vesplošni razkroj starega kolonialnega sistema. V procesih, ki jih je sprožil moderni imperializem in o katerih je bilo že zgoraj govora, so v posameznih kolonialnih deželah dozele sile njihove politične, ekonomske in kulturne emancipacije. Izpreminjanje socializma v svetovni sistem je neločljivo povezano z naporu osvobojenih kolonialnih ljudstev, da bi svojo neodvisnost uspešno uveljavili proti neokolonializmu in notranji družbeni reakciji. Tudi to so problemi, ki terjajo od sodobne marksistične misli, da se jih loti brez slehernega dogmatizma in družboslovnega shematizma.

Tretjič, v zadnjih dvajsetih letih sta znanost in tehnika dosegli tako ogromne uspehe, da sta postali odločilni komponenti v oblikovanju sodobnih medčloveških odnosov, odprli nezaslišane možnosti človekovega napredka in blagostanja, pa tudi njegovega samouničenja in pogina. Problem aktivne in miroljubne koeksistence držav in narodov z različnimi družbenimi ureditvami je postal problem človekove odločitve za prve ali druge izmed nakazanih možnosti, ki jih ustvarja sodobni razvoj znanosti in tehnike. Vsi ti problemi intenzivno zaposlujejo misel sodobnega človeka v vseh njenih razsežnostih, od politike in ekonomske vede preko filozofije in sociologije do etike in estetike.

Petdeset let po veliki oktobrski socialistični revoluciji se razgrinja pred nami povsem drug svet, kakršnega brez nje ne bi bilo. Človek v tem svetu postavlja znanosti o družbi in narodi povsem nova vprašanja. Mnoga od teh vprašanj obvezujejo marksistično misel, da nanja odgovori, če hoče ostati do kraja sodobna misel.

Ne glede na vse naloge, ki še stojijo pred sodobno družbeno mislijo, je vsekakor že zdaj gotovo, da zgodovina ne bo mogla mimo deleža, ki glede na razreševanje najaktualnejših problemov našega časa pripada progresivni marksistični misli v Jugoslaviji, za katero so bile tako odločilnega pomena bogate izkušnje oktobrske revolucije z vsemi njenimi daljnosežnimi zgodovinskimi posledicami.

Odnos med vplivom in učinkovitostjo delovne organizacije

I Mnogi najvišji vodilni in direktorski kadri se pritožujejo, da nimajo v svojih delovnih organizacijah zadosti vpliva in moči, da jim formalna samoupravna struktura ne daje tolikšne količine oblasti in vpliva,¹ da bi lahko v okviru formalne strukture uresničevali svoje koncepcije in izvajali tiste spremembe, o katerih menijo, da bi bile z vidika učinkovitosti organizacije nujne. Ker v okviru formalne strukture ne morejo izvajati tolikšne količine vpliva, kot bi je hoteli in ki bi jo z vidika organizacijske učinkovitosti po njihovem mnenju morali imeti, se zatekajo v neformalno organizacijo, k oblikovanju svoje neformalne skupine, preko katere izvajajo potem svoj legitimni kakor tudi nelegitimni vpliv.

Koliko sta tako pojmovanje in taka praksa razširjena med direktorskimi kadri oziroma sta splošna, je seveda vprašanje, ki bi ga morali raziskati, vendar to, kar lahko sami opazimo, in pa izkušnje kažejo, da to pojmovanje in praksa, ki izhaja iz njega, nista nič izjemnega.

¹ Pojme vpliv, moč, oblast in kontrola opredeljujemo takole:

Vpliv je proces, v katerem posameznik ali skupina povzroči spremembo v ravnanju ali stališčih drugega posameznika ali skupine.

Moč se izraža z uspešnim vplivom. Razlika med vplivom in močjo je v tem, da moč pojmuje tudi širše, kot potencialno možnost za izvajanje vpliva.

Oblast pomeni legitimno moč in se nanaša na formalne pravice za izvajanje vpliva, ki pripadajo osebi oziroma položaju v določeni organizaciji.

Kontrola je vpliv, v okviru katerega posameznik ali skupina usmerja in regulira ravnanje drugega posameznika ali skupine na podlagi sprejetih, formalno določenih ali dogovorjenih norm.

Vendar ni samo za direktorski kader značilno, da dojemata svoj položaj kot položaj, ki je ujet v določeno strukturo, ki jim ne daje dovolj legitimne moči oziroma oblasti. Tudi srednji in nižji vodilni oziroma mojstrski kadri so v veliki meri prepričani, da nimajo zadosti vpliva. Ob raznih izobraževalnih tečajih se namreč ti kadri pogosto pritožujejo, da pridobljenega znanja v praksi ne morejo uporabiti, ker nimajo zadosti oblasti, moči in vpliva. Zato priporočajo, naj bi njim namenjeno znanje posredovali tudi direktorjem.

Že številne raziskave², ki so bile narejene, so pokazale, da tisti srednji in nižji vodilni kadri, ki nimajo vpliva navzgor, le-tega tudi ne morejo izvajati navzdol in da je učinkovitost njim podrejenih skupin zato nizka. Četudi bi hoteli pomagati svojim podrejenim, je ta pomoč neučinkovita in tudi nezaželena. Raziskovalci so bili mnenja, da je v takih primerih izobraževanje tega kadra skoraj brez haska, ker ga omenjeni vodilni kadri v praksi ne morejo realizirati, ker kratko malo nimajo moči in vpliva. Nasprotno pa se je pokazalo, da so bile tiste delovne skupine, katerih mojstri so bili vplivni navzgor, dokaj učinkovitejše, in tudi člani skupine so blagohotno sprejemali pomoč svojih mojstrov in imeli o njih zelo pozitivna mnenja.

Podatki nam torej kažejo, da ni možno doseči zadostne integracije članov v organizacijo in zadostne identifikacije z njo, če člani organizacije dojemajo³ svoje nadrejene brez zadostne moči in vpliva.

Značilno je tudi, da delavci zaznavajo svoj vpliv kot majhen in nezadosten. Prav zato, ker jim formalna struktura daje veliko oblasti, dejansko pa zaznavajo, da je njihov vpliv

² Donald C. Pelz, *Influence: A Key to Effective Leadership in the First Line Supervisor*; v knjigi Robert A. Sutermeister, McGraw Hill, 1963.

³ Ko v tem članku govorimo o vplivu, ki ga imajo različne organizacijsko funkcionalne, socio-ekonomske in neformalne skupine, imamo v mislih predvsem zaznavo o vplivu. Ne govorimo o dejanski strukturi vpliva in o tem, koliko se in ali se dejanska struktura vpliva odmika od zaznavane. Govorimo o zaznavni, ne pa o stvarni strukturi vpliva, ker je zaznavni vpliv v tem kontekstu pomembnejši od stvarnega. Vsak posameznik ali vsaka skupina reagira glede na to, kako strukturo vpliva dojemata, ne pa na njeno dejansko strukturo. Če posameznik dojemata dano strukturo kot avtokratsko, bo nanjo verjetno drugače reagiral kot kdo drug, ki isto strukturo dojemata kot demokratsko. Z vidika sociologije, ki zasleduje praktične vidike, je torej pomembna predvsem zaznava, ker vsakdo pač reagira na stvari, kot jih vidi.

Tukaj se ne bi spuščali v metodološki problem validnosti zaznave članov organizacije, vendar so raziskave pri nas in v svetu pokazale, da v zaznavanju distribucije vpliva med različnimi organizacijsko-funkcionalnimi skupinami ni bilo bistvenih razlik. To pomeni, da so vse skupine na hierarhični lestvici zaznale distribucijo vpliva enako ali zelo podobno. Seveda so zaznave dokaj validne, če sprašujemo člane organizacije stvari, ki ne presegajo njihovih vsakdanjih izkušenj in njihovega obzorja.

zelo majhen, prehaja do bolečih frustracij, ki demotivirajo prirodno težnjo po participaciji.

Imamo podatke, ko je več kot polovica delavcev v anketi izjavila, da se ne čuti upravljavce.⁴ Njihov nezadosten vpliv se kaže tudi v dejstvu, da se zatekajo k prekinitvam dela kot oblikam boja in vplivanja. Prekinitve dela so namreč ne-konsistentne s formalno samoupravno strukturo, ki predvideva kar največji vpliv vseh članov organizacije. Ker pa ta vpliv v okviru formalne organizacije ne more priti v zadostni meri do izraza, uporabljajo delavci take neformalne poti za izvajanje vpliva, kot so prekinitve dela.

Neformalna organizacija, neformalne skupine in neformalno izvajanje vpliva pa se pojavijo tedaj in na tistih ravneh, ko določeni člani organizacije ali določene organizacijsko-funkcionalne⁵ skupine ne morejo zadovoljiti svojih potreb in želja v okviru formalne organizacije. Močna neformalna organizacija, ki nastopi kot opozicija formalni, je vedno znamenje, da formalna organizacija iz teh ali onih razlogov ne deluje tako, kot bi morala, ali pa ne deluje zadosti učinkovito.

Iz zgoraj povedanega izhaja, da direktorji, višji in nižji vodilni kadri ter delavci dojemajo svoje položaje kot vloge, ki jim ne omogočajo zadosti oblasti in vpliva. Čeprav za to trditev nimamo zadosti empiričnih podatkov, jo na podlagi delnih empiričnih podatkov in opazanj vzamemo kot pravilno in postavljamo naslednje vprašanje: ali je delovna organizacija, v kateri so vse organizacijsko-funkcionalne skupine prepričane, da nimajo zadosti vpliva, lahko kar najbolj učinkovita. Preden bomo odgovorili na to vprašanje, pogledajmo, kakšne odgovore nam v tem pogledu dajeta organizacijska teorija in empirično proučevanje pri nas in v svetu.

II

Znani teoretiki organizacije, kot so Rensis Likert, Daniel Katz, Robert Kahn, J. March, H. Simon, Arnold Tannenbaum in pri nas Josip Županov, trdijo, da je le tista organizacija resnično učinkovita, v kateri vse skupine izvajajo vpliv druga na drugo in druga drugo kontrolirajo. Organizacija je torej učinkovita, če je v okviru njenega sistema prisotna visoka količina vpliva. Visoko količino vpliva pa je možno doseči

⁴ Ana Kranjc - Čukova, Stopnja delavčeve identifikacije s samoupravljalcem, Teorija in praksa, 1964 štev. 12.

⁵ Organizacijsko-funkcionalne skupine sestavljajo tisti člani, ki opravljajo podobne vloge (npr. delavci, mojstri, raziskovalci v podjetju, srednji vodilni kadri, višji vodilni kadri).

z intenzivnimi interakcijami, participacijo, odločanjem, prenašanjem odločitev iz širših socialnih sistemov v organizacijo, dalje, z identifikacijo, lojalnostjo, dobrimi odnosi med podrejenimi in nadrejenimi itd.

Obstajajo različni participativni modeli in potemtakem različni načini, kako povečati vpliv tako vodstvenega kadra kot tudi delavcev. Pri nas npr. skušamo povečati vpliv delavcev tako, da jim dajemo kompetence. Kompetence oziroma legitimna pravica odločanja in predpisovanja relevantnega organizacijskega ravnanja pa je samo eden od virov moči. Moč ima namreč več virov, kot so npr.:

1. legitimna pravica za predpisovanje določenih oblik vedenja, ki so obvezne za druge;
2. možnost nagrajevanja (pozitivne sankcije);
3. možnost kaznovanja (negativne sankcije);
4. strokovnost, razpolaganje z relevantnimi informacijami;
5. razpolaganje s silo prisiljevanja;
6. razpolaganje z raznimi resursi (kadrovske politiko, denarjem in podobnim).

Vpliv lahko izvaja samo tista skupina, ki razpolaga s številnimi viri moči. Če razpolaga samo z enim ali dvema viroma, potem je zelo težko izvajati vpliv.

Vsi participativni vzorci, ki se med seboj pač razlikujejo, se skladajo v tem, da morajo delavci imeti vpliv na tiste odločitve, ki jih neposredno zadevajo, če hoče biti organizacija učinkovita.

Vpliv in kontrola predstavljajo sredstvo za visoko organizacijsko vedenje. Visoko formalizirano vedenje, ki se izraža v pravilih, statutih, precizirani proceduri za izvajanje različnih aktivnosti, še ni nujno visoko organizirano vedenje. Visoko organizirano vedenje predstavlja redukcijo individualnih ciljev na cilje organizacije, intenziven sistem komunikacij, ki ustvarjajo visoko stopnjo koordinacije in integracije med posameznimi subsistemi v organizaciji, močno identifikacijo in lojalnost do delovne skupine in celotnega podjetja.

Arnold Tannenbaum je po Allportu grafično prikazal⁶ organizacijsko in individualno vedenje:

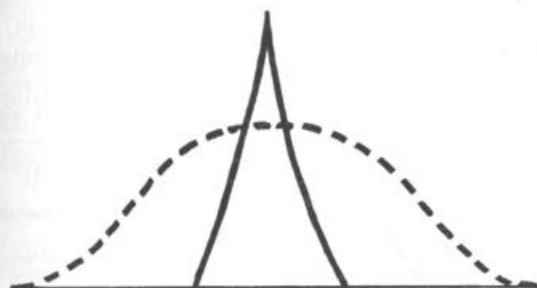
Organizacijsko vedenje je bolj uniformirano, urejeno. V njem je možno videti red in zapovrstnost pričakovanega dogajanja. Individualno vedenje je bolj razpršeno, neurejeno, z majhno stopnjo konformnosti, uniformiranosti in reda. Značilno je, da je možno dajati zanesljive napovedi le v okviru

⁶ Arnold Tannenbaum, Control in Organization (knjiga je v tisku).

urejenega organizacijskega vedenja. Čim bolj je krivulja upognjena, tem manj je reda v vedenju, tem več je nepričakovanih in neplaniranih akcij, ki druga drugo pogosto ohrome, in tem težavneje je dajati zanesljive napovedi. Nekateri teoretiki organizacije pa so mnenja, da je možnost dajanja napovedi za učinkovitost in razširitev podjetja izredno važna, da je pri najvišjem vodstvenem kadru ta sposobnost celo bolj cenjena kot pa njegove tehnične sposobnosti.

Skratka, vedenje, ki ni visoko organizirano, ne more biti zelo učinkovito, ker se v okviru individualnega vedenja člani organizacije bolj identificirajo z neformalnimi skupinami in klikami in bolj s cilji in potrebami neformalnih skupin in klik kot s cilji in potrebami celotne organizacije. Neformalna organizacija pa največkrat omrtviči formalno organizacijo in njene cilje in je pri nas ena največjih ovir za doseg organizacijskega vedenja in za zlitje individualnih in organizacijskih ciljev v bolj enotne cilje.

V naših razmerah imamo v številnih organizacijah sposobne strokovne kadre, ki pa niso izkoriščeni, niso stimulirani in kontrolirani prav zato, ker se vedenje v organizaciji bolj približuje krivulji, ki ponazarja individualno vedenje, ne pa organizacijskega. Nobena skrivnost ni, da se naši strokovni kadri, zaposleni zunaj, zelo dobro obnesejo, da jih znajo popolnoma izkoristiti, da svoje znanje in sposobnosti lažje realizirajo in so zato s svojim delom tudi bolj zadovoljni. Stopnja identifikacije in lojalnosti z delovno skupino in podjetjem pa je odvisna od zadovoljstva pri delu in količine izvajanega vpliva. Tisti, ki izvaja v podjetju pomemben vpliv in se tega zaveda (tj., ustrezno zaznava svoj vpliv), je dosti bolj integriran v organizacijo in identificiran z njenimi cilji kot oni, ki nima vpliva oziroma dojema svojo vlogo kot vlogo brez vpliva.

———— Organizacijsko vedenje
----- Individualno vedenje

Poglejmo, kakšne rezultate nam kažejo empirične raziskave, ki so obravnavale odnos med količino in distribucijo vpliva na eni strani in učinkovitostjo organizacije na drugi strani. Žal takih raziskav nismo izvajali pri nas, tako da danes ne vemo, v koliki meri lahko povečano učinkovitost v naših delovnih organizacijah pripišemo samoupravljanju, participaciji in vplivu delavcev. Številne raziskave, ki so jih izvedli drugod po svetu, pa so pokazale, da je učinkovitost delovne organizacije povezana s količino in ne toliko z različno distribucijo vpliva.

Morse in Reimer⁷ sta izvedla eksperiment. Vzela sta dve organizaciji in precej povečala celotno količino vpliva. V eni organizaciji sta vpliv porazdelila na avtorski oziroma birokratski način, tako da je bil večji vpliv dan najvišjim vodilnim kadrom, v drugi organizaciji pa je bil večji vpliv dan delavcem, tj. razdeljen je bil na demokratski način. Rezultat tega povečanega vpliva je bil presenetljiv: produktivnost se je povečala v obeh organizacijah, in sicer v avtorski za 5% več kot v demokratski.

Največ raziskav o odnosu med vplivom in učinkovitostjo organizacije je izvedel Arnold Tannenbaum.⁸ Dobil je podoben rezultat: učinkovitost je bolj odvisna od količine in ne toliko od distribucije vpliva. Raziskavo je izvedel v zelo številnih organizacijah, vendar je samo v nekaterih primerih našel pozitivno zvezo med bolj demokratsko strukturo vpliva in učinkovitostjo organizacije.

Te raziskave so pokazale tole: obe organizaciji, tako avtorska (oziroma birokratska⁹) kakor demokratska (oziroma participativna), sta lahko bodisi zelo ali malo učinkoviti. Če razpolagata z veliko količino oblasti, vpliva in kontrole in če organizirata vedenje tako, da so individualni cilji omejeni (tako, kot to prikazuje grafikon organizacijskega vedenja), potem je lahko ena in druga organizacija z različnima tipoma porazdelitve vpliva kar najbolj učinkovita. Če pa organizacijskega vedenja nista zmožni organizirati v določen red in

⁷ Nancy Morse in E. Reimer, The experimental change of a major organizational variable, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 1956.

⁸ Arnold S. Tannenbaum, Control in Organization, *Individual Adjustment and Organization Performance*, *Administrative Science Quarterly* 1962, št. 2.

Clagett G. Smith in Arnold S. Tannenbaum, *Organizational Control structure*, *Human Relations* 1963, št. 3.

⁹ Birokratsko organizacijo pojmuje v tipično sociološkem smislu: tj. organizacija, v kateri je vsak položaj podrejen višjemu položaju in ga le-ta kontrolira, v kateri legitimnost odločanja izvira z vrha hierarhične lestvice in v kateri vodenje temelji na dosledni uporabi ekspertize in pravil.

omejiti moč neformalne organizacije, sta lahko obe le nizko učinkoviti. Seveda je med tema tipoma porazdelitve vpliva možnih več variant.

Pri nas je Josip Županov meril strukturo vpliva v nekaterih delovnih organizacijah z isto metodo, kot jo je uporabljal Tannenbaum. Žal ni meril učinkovitosti. Rezultate raziskovanj sta potem Županov in Tannenbaum za nekatere naše organizacije oziroma za nekatere organizacije v ZDA primerjala.¹⁰ Rezultati primerjave so bili za mnoge presenetljivi. Prvič: celotna količina vpliva je bila v naših organizacijah manjša kot v organizacijah v ZDA. Iz tega lahko sklepamo, da je to eden od razlogov nižje učinkovitosti naših organizacij. Omenjeni rezultat je presenetil posebno mnoge teoretike organizacije v ZDA. Prepričani so namreč bili, da je celotna količina vpliva v delovnih organizacijah v socialističnem svetu zelo velika, in to iz preprostega razloga, ker so baje vse dejavnosti v socializmu kar se da kontrolirane.

Naslednja primerjava je pokazala, da je v naših delovnih organizacijah porazdelitev vpliva manj birokratska kot v delovnih organizacijah v ZDA, vendar še vedno birokratska.

Predmet raziskovanja ni bila samo zaznavana porazdelitev vpliva, temveč tudi zaželenost. V tem pogledu pa so se pokazale največje razlike. V organizacijah v ZDA so vse skupine na hierarhični lestvici zahtevale oziroma želele zase kot tudi za druge skupine nekoliko večji vpliv. To je, zahtevale so večjo količino vpliva za vse v okviru iste, birokratske porazdelitve vpliva. V naših organizacijah pa se je zaželenost porazdelitev križala z zaznavno. To pomeni, da so delavci vrednostno osvojili participativno organizacijo in želijo, da bi se tudi bolj uresničevala.

Razlike med zaznavno in zaželeno strukturo vpliva je pomembna zato, ker nekonsistentna organizacija ne more biti res kar najbolj učinkovita. Posameznik lahko usmerja svoje akcije in motivirano participira, če pozna pravila igre in ve, da se ta pravila spoštujejo. V nekonsistentni organizaciji pa mora uravnavati svoje vedenje po nenapisanih pravilih številnih skupin, ki so med seboj v konfliktu. Spoštovanje in identifikacija z določenimi pravili, ki so nelegitimna, potegne nujno za seboj kršitev drugih nelegitimnih pravil.

Nekonsistentnost izhaja tudi iz tega, ker smo v delovnem procesu ohranili hierarhijo, ki je značilna za vsako birokratsko organizacijo, pri sprejemanju najpomembnejših odločitev pa smo hierarhijo odpravili in jo formalno nadomestili z zelo

¹⁰ Josip Županov in Arnold Tannenbaum, Distribucija utjecaja u nekim jugoslovenskim industrijskim organizacijama kako je vide članovi tih organizacija. Ekonomski pregled 1966, št. 2—5.

demokratsko, participativno organizacijo. V okviru hierarhične organizacije, ki deluje permanentno v območju vsakega delovnega procesa, velja načelo podrejenosti. Vsak nižji položaj je pod kontrolo višjega položaja. Pri sprejemanju najpomembnejših odločitev na delavskem svetu pa med direktorjem in nekvalificiranim delavcem formalno ni nobenega odnosa podrejenosti, temveč imata oba formalno enak položaj in formalno enako oblast. V tem pogledu pa se posebno križajo formalni in stvarni vidiki moči, ki bi jih bilo treba empirično proučiti in ugotoviti implikacije, ki nastajajo v pogledu učinkovitosti organizacije.

Zelo malo pa vemo o tem, kako z vidika vodenja deluje ta dvojna struktura, v kolikšni meri se vodstvo tej dvojni strukturi podreja, se identificira z njo in v koliki meri jo zaznava kot delovno učinkovito in spodbudno. Tudi nam ni iz raziskav znano, ali nastajajo in v kolikšni meri nastajajo med temi strukturami v pogledu vodenja razni hkratni stiki, ki zatro ali zavirajo realizacijo odločitev in celotni sistem učinkovitega komuniciranja in medsebojnega vplivanja.

Pri nas obstajajo mnenja, da vodstveni kader deluje v najbolj idealnih pogojih, ker ima moč in vpliv, da dejansko sprejema ali najmočneje vpliva na odločitve, ni pa odgovoren za te odločitve oziroma je prav toliko odgovoren za te odločitve kot tisti, ki sploh ni vplival nanje ali ki je imel nanje minimalen vpliv. Po drugi strani lahko tudi opazimo, da vodilni kader zaznava svoj vpliv kot nezadosten oziroma premajhen. Obstaja torej težnja vodilnega kadra, da bi svoj vpliv povečal. To protislovje bo torej treba empirično raziskati in ugotoviti, ali je navidezno ali stvarno, in če je stvarno, v kolikšni meri negativno učinkuje na prakso vodenja in s tem zavira učinkovitost organizacije.

IV

Učinkovitost delovne organizacije je možno večati hkrati na dveh ravneh:

1. na tehnično-organizacijski in
2. socialno-psihološki.

V okviru tehnično-organizacijske ravni je uspešno tisto vodstvo, ki zna planirati in pripraviti delo, ki doseže visoko koordinacijo in funkcionalno integracijo in ki sploh uvaja in ustvarja tehnične pogoje tako, da delo hitro, nemoteno in uspešno poteka.

V okviru socialno-psiholoških pogojev pa je uspešno tisto vodstvo, ki je sposobno motivirati delavce, povečati njihov

vpliv, ustvariti dobre odnose in visoko delovno moralo ter vrednostno identifikacijo članov z delovno skupino oziroma organizacijo.

Nekatere raziskave in izkušnje kažejo, da omenjeni ravni učinkovitosti pri uvajanju manjših sprememb *nista vedno povezani*. Lahko je torej vodstvo uspešno v okviru tehnično-organizacijske ravni in neuspešno v okviru socialno-psihološke ravni, in nasprotno. Pri uvajanju večjih sprememb, bodisi v okviru tehnike in različnih tehnoloških postopkov, bodisi v okviru tistih vidikov organizacije, ki zadevajo vpliv, interese, potrebe in motive, pa je težko izvesti kakršnokoli večjo spremembo, ki ne bi imela pomembnega vpliva na vse sisteme v organizaciji in na njeno celotno delovanje. Organizacija je namreč sistem in je zelo težko uvesti kakršnokoli pomembnejšo spremembo, ki bi bila omejena le na eno raven ali eno samo dejavnost. Številne izkušnje in tudi raziskave so pokazale, da se po uvedbi nove opreme, nove tehnike ali novega tehnološkega postopka produktivnost ni toliko povečala, kot je bilo na podlagi tehničnih elementov izračunano, ali pa se sploh ni povečala. Pri uvedbi nove opreme ni nihče pomislil na probleme človeške organizacije — tj. na vpliv, statuse, motivacijo in podobno — ki je z uvedbo nove tehnike prišla v stanje socialne dislokacije.¹¹ Šele ko se ta socialna dislokacija popravi, lahko nova oprema da tiste rezultate v produktivnosti dela, ki so bili izračunani zgolj na podlagi tehničnih momentov.

Spremembe je v organizaciji možno uvesti samo tedaj, če ima tisti, ki jih uvaja, moč in vpliv. Če je v organizaciji majhna količina vpliva, če nobena izmed organizacijsko-funkcionalnih skupin ne razpolaga z zadostno količino vpliva, potem je zelo težko izvesti kakršnokoli večjo spremembo.

Delovna organizacija pa mora izvajati neprestane spremembe, ker je stopnja njene uspešnosti odvisna od tega, koliko je sposobna prilagoditi se spremenjenim zunanjim okoliščinam. Poleg tega zahteva notranja dinamika v delovni organizaciji stalne večje ali manjše spremembe. Konflikt med najvišjim vodilnim kadrom, ki ima oblast, in izvedenci, ki imajo strokovno znanje, ne pa oblasti, je v moderni industrijski organizaciji stalen. Tudi konflikt med vodilnim kadrom, ki zastopa daljne cilje organizacije, in delavci, ki zastopajo bolj bližnje cilje organizacije, je stalen. Skratka, notranja dinamika v podjetju in spremenjene razmere v širših socialnih sistemih sprožajo v delovni organizaciji številne konflikte, ki jih je možno uspešno in hitro razrešiti, če obstaja v organi-

¹¹ Socialna dislokacija pomeni zlom vseh stabilnih struktur glede vplivanja in odločanja, kot tudi v statusih, motivih in identifikaciji.

zaciji zadostna količina vpliva. Uspešnost organizacije pa je odvisna od hitrega razreševanja konfliktov. Bistvo številnih konfliktov pa je v zahtevani novi porazdelitvi vpliva.

Organizacija, ki ni prožna, ki vse kompetence dokončno utrdi, ne more biti resnično učinkovita.

V

Naše delovne organizacije imajo nekatere značilnosti anarhične organizacije, če anarhičnost definiramo z nizkim vplivom vseh organizacijsko-funkcionalnih skupin in z odsotnostjo učinkovitih pozitivnih (nagrajevanje) in negativnih (kaznovanje) sankcij. Postavlja pa se najtežavnejše vprašanje, *kako* povečati celotno količino vpliva, na kateri ravni jo je treba najprej povečati in kakšne implikacije v pogledu učinkovitosti in demokratičnosti organizacije so možne.

Pogosto slišimo predloge, da je treba kompetence v delovnih organizacijah bolj natančno določiti, da naj samoupravni organi sklepajo o stvareh, ki jih lahko razumejo, ne pa o stvareh, ki so v toliki meri strokovne in dejansko zunaj njihovega vpliva in kontrole, da jih ne morejo razumeti, in podobno. Lščejo torej rešitve v smeri povečanja vpliva vodstvenega kadra. Sredstva za prestrukturiranje kompetenc bi bili novi zakoni in pravilniki, ki naj bi na določenih področjih zmanjšali vpliv samoupravnih organov. Zdi se mi, da se ti predlogi še vedno gibljejo v območju pravnih iluzij, ki temeljijo na prepričanju, da je z zakoni in pravilniki možno takoj spreminjati nastale in dokaj utrjene strukture. Po naši teoretični tezi prenos kompetenc na vodilni kader, ki povečuje njegov vpliv, ob istočasnem zmanjševanju vpliva delavcev ne more povečati učinkovitosti delovne organizacije.

Prenos določenih kompetenc na najvišji vodilni kader bi bil lahko uspešen samo, če bi delavci in nižje organizacijsko-funkcionalne skupine prevzele vlogo učinkovitega sankcijskega subjekta. Drugače povedano: najvišji vodilni kadri bi imeli več kompetenc, več vpliva in večje odgovornosti, hkrati pa bi bili pod večjo kontrolo in stalnim pritiskom nižjih skupin, ki bi jih ob neuspehu lahko kaznovale in odstavile, za uspeh pa ustrezno nagradile.

Problem pa je, kako v okviru obstoječe formalne organizacijske strukture povečati vpliv delavcev in vseh nižjih organizacijsko-funkcionalnih skupin. Obstoječa formalna organizacijska struktura temelji na predpostavki, da je kolektiv enoten glede interesov in ciljev in da se vsi konflikti po široki participativni poti lahko takoj razrešijo. Kolektivi to nikoli niso bili in se s sistemom diferenciranega nagrajevanja

in z organizacijsko kompleksnostjo čedalje bolj oddaljujejo od tega. Kolektiv je namreč zbir različnih skupin, ki nimajo popolnoma identičnih ciljev, ki imajo različne dohodke, izobrazbo, vpliv, potrebe, status, motive in aspiracije. Med temi skupinami obstoje zaradi tega različni interesi, ki so vzrok večjih ali manjših konfliktov.

Pri iskanju poti, kako povečati vpliv delavcev in nižjih organizacijsko-funkcionalnih skupin (npr. mojstrov), je treba izhajati iz teh razlik in neenotnih ali konfliktnih interesov. Ena od možnih alternativ, kako povečati vpliv delavcev, je v aktivizaciji sindikata in legalizaciji konflikta med sindikatom in managerstvom in vzpostavitev procedure oziroma mehanizma za razreševanje konfliktov med tema skupinama. Danes smo priča konfliktov med managerstvom in delavci, ki se izražajo v tako ostrih oblikah, kot so prekinitve dela. Omenjena oblika konflikta je nekonsistentna s formalno organizacijo, niti ni organizirana na podlagi legitimnega nosilca in je zaradi tega nelegitimska. Če pa so konflikti načelno in konkretno nekaj pozitivnega, ker intenzivirajo interakcijo med posameznimi skupinami in povečujejo vpliv in medsebojno kontrolo, potem jih je treba legalizirati. Seveda je treba pri legalizaciji konfliktov upoštevati to, da izhaja temeljni vir konfliktov med višjim vodilnim kadrom in delavci iz dejstva, da delavci zagovarjajo v večji meri bližnje, takojšnje cilje, višji vodilni kadri pa so zagovorniki daljnih ciljev organizacije. Za delavca ni privlačno, če mu obljublja višji dohodek in ugodnejši položaj čez pet let, ker ne ve, ali bo sploh še pet let zaposlen v tem podjetju.

Če bi povečali vpliv direktorja in najvišjih vodilnih kadrov s tem, da bi jim prepustili določene kompetence, ki so danes v pristojnosti delavskega sveta (in v mnogih podjetjih so te pristojnosti dejansko v rokah direktorja in višjih vodilnih kadrov, ne pa v rokah delavskega sveta), bi to imelo za posledico večjo učinkovitost delovne organizacije samo tedaj, če bi se hkrati povečal vpliv delavcev in vseh nižjih vodstvenih kadrov. Delavci in nižji vodilni kadri bi učinkovito kontrolirali direktorje in najvišje vodilne kadre, tako da bi ti bili resničen sankcijski subjekt.

Danes pa so direktor in najvišji vodilni kadri v mnogih podjetjih brez kontrole in delujejo praktično brez sankcijskega subjekta. Za neuspehe niso odgovorni niti ne kaznovani. Organizacija, v kateri je celotna količina vpliva majhna in v kateri ni pozitivnih in negativnih sankcij, pa ima značilnosti anarhične organizacije.

Navedimo izrazit, vendar ne izjemen primer take organizacije. To je majhno podjetje, ki je spričo tržnih razmer v sorazmerno ugodnem položaju. Čeprav je podjetje majhno,

ima sekretar 250.000 S din dohodka, direktor pa kar 300.000 S din. Na sejah delavskega sveta ni nobene razprave, prav tako ne na sejah sindikata, ker so pač pod popolno kontrolo najvišjih vodilnih kadrov. Ko je lepo vreme, se vsi vodilni kadri usedejo v svoje avtomobile in se odpeljejo na teren. Pri teh svojih »službenih« potovanjih »zaslužijo« samo pri kilometrini okoli 200.000 S din na mesec.

Teh vodilnih ljudi nihče ne kontrolira, niti delavci niti sindikat, niti organizacija ZK niti noben forum v občini ali republiki.

VI

Celotno količino vpliva v organizaciji in posebno še vpliv delavcev in nižjih organizacijsko-funkcionalnih skupin pa je možno povečati samo, če obstaja sposobno vodstvo in posebno sposoben direktor. Če so direktor in najvišji vodilni kadri strokovno nekompetentni, potem paralizirajo vse vplive, ki prihajajo od spodaj. Zavračajo tudi vse predloge za večje ali manjše spremembe, ker takih predlogov ne gledajo predvsem z vidika organizacijske učinkovitosti, temveč z vidika svojih statusov in položajev. Ponavadi — in to bi bilo zanimivo raziskati — najdemo ob nevplivnem najvišjem vodilnem kadru celo vrsto ljudi in neformalnih grupacij, ki so zainteresirani za nizko učinkovitost delovne organizacije, ker samo ob tej nizki učinkovitosti lahko uspevajo oziroma od nje živijo. V organizaciji, ki bi bila učinkovita, bi njihove majhne sposobnosti in njihovi cilji, ki se ne skladajo s cilji organizacije, prišle hitro na dan.

V organizaciji, kjer nesposobno vodstvo ali mreža neformalnih klik ohromi vse poskuse vpliva od spodaj, delavci in vse nižje organizacijsko-funkcionalne skupine izgubijo motivacijo za izvajanje kakršnegakoli vpliva, ker se pri poskusih vplivanja zapletajo v nefunkcionalne in prestižne konflikte. Če pa se konflikt omeji na interese posameznikov in posameznih neformalnih skupin, je nefunkcionalen, ker njegov predmet ni razreševanje tipičnih organizacijskih problemov.

Spričo vsega tega je dokaj iluzorna težnja, da bi se povečal vpliv delavcev v okoliščinah ali primerih, ko imajo nesposobno ali zelo malo sposobno vodstvo. Zato je eden poglavitnih problemov v številnih naših delovnih organizacijah vodstvo. Eden zelo značilnih kazalcev stopnje sposobnosti tega vodstva je njegova formalna izobrazba.

Zato je treba mehanizem reelekcije, čeprav je bila njegova funkcionalnost doslej kar se da skromna, obdržati, ker je to pač eden od načinov pritiska in kontrole nad najvišjim

vodilnim kadrom. Različne učinkovite sisteme reelekcije so uvedle vse tehnično razvite države.

Mehanizem rotacije in reelekcije pri nas ni funkcioniral prav zato, ker je vpliv delavcev in nižjih organizacijsko-funkcionalnih skupin prešibak, ker so notranje strukture v številnih delovnih organizacijah zaradi premajhne količine vpliva in kontrole zamrznjene in ker v takih okoliščinah za mehanizmom ni stala resnična socialna skupina.

Teorija organizacije in empirične raziskave so pokazale, da je količina vpliva pomemben dejavnik v določanju učinkovitosti organizacije. Pri nas smo veliko pozornost posvečali vplivu kot politični ideji in praksi in smo zato predvsem obravnavali problem porazdelitve vpliva oziroma to, koliko se dana porazdelitev sklada z našo politično idejo in prakso samoupravljanja. Zelo malo pozornosti pa smo posvetili količini vpliva in kontrole in njihovim implikacijam v pogledu učinkovitosti delovne organizacije. To pa je danes zelo pomembno, ker ekonomske težave, v katerih smo se znašli, nimajo svojega izvira zgolj v ekonomiki, temveč tudi v neustrezni strukturi vpliva in od tod nezadostni učinkovitosti organizacije.

Založbe v reformi

V zadnjem času je bilo v naši javnosti več polemik, anket in člankov, v katerih so založniki, avtorji in drugi bolj razlagali in branili svoja stališča, manj pa se posvečali *splošni problematiki* našega založništva v reformi. Tako so prodrli v javnost glasovi, da je tu nekaj narobe, da so »razmere neurejene« in podobno. V resnici gre seveda za globlje stvari: v reformi so se *latentni problemi* založništva bolj zaostрили. Prav tako so se zaostрили konkurenčni odnosi med založbami, poslovni odnosi med založbami in tiskarnami, razmerja na relaciji avtorji — založbe (kar je imelo za posledico tudi nekaj javnih polemik) itd. Če želimo objektivneje osvetliti te probleme in nakazati rešitve ali vsaj *reševanje*, moramo najprej ugotoviti rezultate dosedanjega razvoja. Kakšna je »bilanca« proizvodnje knjige v zadnjem desetletju? Kakšni sta razlika in podobnost med Slovenijo in drugimi republikami? Kaj se je spremenilo, odkar imamo *odprti trg* tudi za knjige? Kakšna prihodnost se obeta knjigi in kulturi?

Oglejmo si najprej tabelo o številu izdanih knjig:

	Število naslovov						
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
SKUPAJ	5.355	5.331	5.637	6.400	8.019	7.980	7.768
Srbohrvaške	3.877	3.722	3.840	4.343	5.492	5.516	5.507
Slovenske	706	762	803	756	983	983	915
Makedonske	275	357	309	384	403	425	378

Ti podatki kažejo:

1. V jugoslovanski knjižni proizvodnji je nepretrgano konjunktorno gibanje v vsem razdobju 1960—1965. Nihanja navzdol so manj pomembna. Lahko bi celo rekli, da je naraščanje izredno naglo, če ga primerjamo z gibanji drugod po svetu. Po podatkih za razdobje 1965—1966 se je gibanje navzgor ustavilo oziroma smo rahlo nazadovali, bolj na slovenskem in makedonskem področju, manj na srbskohrvaškem. V Sloveniji so leta 1966 upadle naklade od 5,940.000 knjig na 4,988.000 knjig, kar je že občuten padec. Upad v letu 1966 je precej resno opozorilo zlasti za slovensko in makedonsko področje. Založbe so deloma zaradi zaskrbljujočih objektivnih težav, o katerih bomo še govorili, deloma pa iz upravičenih in neupravičenih subjektivnih razlogov zadrževale nekatere rokopise, zlasti pa omejevale naklade. Problem je manj poslovnega in bolj kulturno političnega značaja.

2. Naraščanje v razdobju 1960—1965 velja tudi za Slovenijo, čeprav manj kot za Makedonijo in za srbskohrvaško področje. Nenavadni tempo v Makedoniji je očitno posledica kulturno politične afirmacije makedonskega naroda, politike, ki je prav v tem času tudi na knjižnem področju dosegla pomembne sadove. Pri srbskohrvaški knjigi gre hitrejša naraščanja verjetno na račun specializiranih znanstvenih in strokovnih izdaj, pri čemer založbe izkoriščajo večje možnosti dvajsetmilijonskega trga (medicinska knjiga, tehniška knjiga itd.). Razvoj v taki smeri je naraven in koristen, kolikor seveda ne gre tudi za naraščanje »plaže«, kar bi dalo strukturno vsebinsko najugodnejšo podobo.

3. V razdobju 1965—1966 nazadujemo v obsegu proizvodnje. Tudi v prihodnje bomo nazadovali, če bodo ostali okviri gospodarjenja nespremenjeni. Položaj slovenske knjige bo torej tudi za naprej še prav posebno delikaten, če bomo hoteli vsaj približno ohranjati tempo in sorazmerja v primerjavi z jugoslovansko proizvodnjo, hkrati pa opravljati svoje nacionalne kulturno politične dolžnosti kot nosilci teženj moderno razvijajočega se naroda, ki je eden najmanjših v Evropi, to pa je seveda v založništvu velika determinanta.

Navedene trditve v glavnem potrjuje tudi tabela o nakladah:

	N a k l a d a (v tisočih izvodih)						
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
SKUPAJ	26.532	33.186	39.667	45.722	54.284	59.417	56.988
Srbskohrvaške	20.541	24.842	30.273	35.111	40.957	46.420	45.278
Slovenske	2.980	3.759	5.971	4.236	5.404	5.940	4.988
Makedonske	816	1.546	1.484	2.210	2.591	2.401	1.984

Ti podatki kažejo, da smo v državnem povprečju še vedno pod ravniyo razvitih držav, saj kljub izrednemu napredku izdamo na leto komaj 3 knjige na prebivalca. Bili smo pač strašno zaostala dežela v času stare Jugoslavije! Samo v petih letih (1960—65) se je proizvodnja knjig krepko podvojila! Največje zvišanje imajo v Makedoniji, malo manjše na srbskohrvaškem področju in še malo manjše v Sloveniji. V Sloveniji se je proizvodnja podvojila, drugod pa krepko podvojila. Nimamo podatkov o tem, koliko teh knjig je bilo prodanih in koliko so založniki realistično kalkulirali, ko so se odločali za povišane naklade, saj je znano, da prevelike zaloge težijo skoraj vse založbe in da v tem nismo nič na boljšem kot druge panoge trgovine in industrije. V letu 1966 smo nazadovali povsod, najbolj pa v Sloveniji.

V letu 1967 se na vseh področjih zmanjšujejo naklade in število izdanih knjig, zlasti knjig s tako imenovanih »deficitarnih«
področij, o katerih bomo še govorili. Po podatkih jugoslovanskega združenja založb je v prvi polovici letošnjega leta izšlo v Jugoslaviji samo 1630 knjig, lani v istem času pa 4100. Ta izreden padec še bolj priostruje skupek vprašanj, o katerih bomo govorili.

V obdobju 1960—1966 je postalo tržišče knjige povsem *odprto*. V Sloveniji se še bolj kot doslej uveljavlja srbskohrvaška knjiga, zlasti strokovna, umetnostna in zabavna. Uvoz inozemskih knjig je praktično neomejen. V Trstu so se pojavile številne nove knjigarne, ki so vsak dan dostopne tudi našim kupcem. Vse to terja novih naporov in novih dosežkov našega založništva, če hočemo vzdržati v vsesplošni kulturni ekspanziji. Skratka: naša knjiga se je znašla v odprti tekmi s knjigami drugih narodov. Ne tekmujeemo le v vsebinskem pogledu, temveč tudi po opremi in v ceni. Seveda je to popolnoma nov položaj, kakršnega v razdobju 1945—1960 še ne bi zmogli, saj nam je primanjkovalo za to gmotnih, kadrovskih in kulturnih možnosti.

Naj mimogrede omenim, da se je v zadnjem desetletju uspešno končala »vajenska doba«
novih jugoslovanskih založniških, redakcijskih, knjigotrških in komercialnih kadrov. Če so se poprej učili pri redkih posameznikih iz predvojne dobe, se razgledovali po svetovnih tržiščih ter založbah po svetu in se izpopolnjevali v medsebojni tekmi, ki je bila z vsakim dnem bolj živahna, so se v zadnjem desetletju že uveljavili kot solidni partnerji v mednarodnih relacijah ter kot sistematični uresničevalci mnogoterih založniških zamisli. Čeprav je teh kadrov še daleč premalo in jim še marsikaj manjka, imajo vendarle vse možnosti, da bodo vedno bolj zmagovali nove zahteve časa.

Danes se založbe otepajo s problemi, ki so latentni. Očitno je, da bodo v prihodnjih letih še ostrejši, če ne pride do reševanja vsaj nekaterih izmed njih. Res je, da ne zadenejo vseh enako in da ima vsaka založba določene občutljive točke in skoraj vsaka krepka oporišča, vendar *kot celota* delujejo na vse založništvo in bistveno vplivajo na njegov položaj kot na panogo nacionalne kulturne in poslovne dejavnosti. Ti problemi so:

1. *Nova kreditna politika*, ki z restriktivnimi ukrepi vedno bolj izenačuje založbe z industrijo in s trgovino, kar je s poslovnega vidika razumljivo. Založbe so letos vrnile bankam več sto milijonov zapadlih kreditov. Prosta sredstva, ki so nekoč odtekala za modernizacijo knjigarn in skladišč, za velike izdaje, za modernizacijo poslovanja itd., se danes stekajo v sklade lastnih obratnih sredstev. Planirani tempo »finančne osamosvojitve« *založb*, ki naj bi v nekaj letih imele na voljo zgolj lastna obratna sredstva, so preforsirani, če bomo ostali pri sedanji verziji.

2. *Nenehno zmanjševanje subvencij*, kar ni posledica zmanjševanja sredstev pri proračunskem skladu za založništvo, temveč rezultat dejstva, da v skupni založniški sklad ne pritekajo več sredstva iz tiskarn in založb. In tako se ta sklad manjša kljub povečanim sredstvom iz proračuna.

3. *Deficitarnost nekaterih »stranskih dejavnosti«*. V vsej dvajsetletni dejavnosti založb so bila mogoča prelivanja sredstev »stranskih dejavnosti« *v založništvo*, zlasti iz trgovinskega omrežja, kar je močno pomagalo knjigi. Sedaj je to vedno manj mogoče in čedalje bolj v navzkrižju s poslovnostjo in z reformo: *prvič*, »stranske dejavnosti« *so samostojne ekonomske enote*, ki odklanjajo tako prelivanje ter v notranjem krogu delijo dobiček ali izgubo. *Drugič*: del teh trgovinskih dejavnosti je deficitaren zaradi močne konkurence splošnega trgovinskega omrežja, ki se krepí in širi dejavnosti. Papirnice in knjigarne založb so v zadnjih letih izgubile monopol nad trgovino s šolskimi potrebščinami, pisarniškim priborom itd. Razvoj bo v prihodnje še bolj prizadel založbe s trgovsko mrežo, ki jo bodo morale deloma specializirati, deloma ukinjati (»neidoče« *poslovne enote*).

4. *Zaloge neprodanih knjig*. To teži zlasti nekatere založbe, ki prodajajo knjige tudi pod proizvodno ceno, da bi prišle do najnujnejših obratnih sredstev. Seveda bo to pogosto v škodo dolgoročnejšemu poslovanju, saj je znano, da se dobra knjiga normalno prodaja tri do pet let. Dolgi roki prodaje pa so ob sodobnem kreditiranju nezaželeni. Dobra stran tega položaja pa je v tem, da bodo založbe bolj domiselne pri prodaji kurantnih zalog, ki presegajo okvire zdravega skladišča. Težko bi bilo potegniti črto med kurantnimi in neku-

rantnimi zalogami, vendar prevladuje mnenje, da gre v veliki večini primerov za prve. Širokopotezne razprodaje pritegnejo v krog kupcev knjige vedno nove sloje, zlasti mladino.

Reformni proces in z njim stabilizacija dinarja sta sprožila ali pospešila tudi v založbah vrsto poslovno in kulturno politično pomembnih procesov, kot so koprodukcije in z njimi izdajanje edicij, ki bi bile v naših skromnih razmerah (tehničnih, poslovnih in kadrovskih) še dolgo vrsto let neuresničljive: modernizacijo trgovine s knjigo (obročna odplačila, prednaročniki, kulturnejša intenzivnejša reklama itd.), tesnejše povezave med založbami v svetu in po državi. Vse to prispeva, da čedalje manj zamujamo in da kljub manjšemu trgu lahko uresničimo vrsto pomembnih sodobnih založniških dejanj kot npr. Unescovo »Zgodovino človeštva« v 16 knjigah, Moderno enciklopedijo v 8 knjigah, Zgodovino svetovne umetnosti (v podobah) v 18 knjigah, najmodernejše slikovnice itd. Take obsežne izdaje imajo na desettisoče naročnikov, kar kljub skrbni propagandi po župniških močno presega število naročnikov za ilustrirano »Življenje svetnikov«, ki je v pripravi. V slovenskem merilu sta se usmerili na koprodukcijo zlasti dve založbi (Državna založba Slovenije in Mladinska knjiga), kar je razložljivo z razpoložljivimi sredstvi, ki so potrebna za take aranžmaje, z obiljem stalnih zvez, pa tudi s pravočasno pobudo. Seveda je postalo tako sodelovanje mnogo realnejše, brž ko se je stabilizirala naša valuta. Naši splošni uspehi so torej odprli knjigi nove, doslej neslutene možnosti.

Spričo vseh teh spodbudnih in hkrati težavnih okoliščin je nastopil nov položaj za *domačo izvirno, znanstveno in leposlovno knjigo, za politično knjigo, za marksistične izdaje in podobno*. Skratka: za dobro idočo knjigo je med založbami zanimanje; vprašanje, kdo bo izdajal manj idočo ali »nekomercialno« leposlovno ali publicistično knjigo, pa je čedalje bolj pereče. Razpoka, precep med tržiščem in nacionalnimi ter socialističnimi obveznostmi je vedno hujši. Razen redkih izjem je domača leposlovna knjiga (noviteta) blago, ki se prodaja na dolge roke. Knjiga leži v skladišču tudi po 10 in več let in v celoti poide marsikdaj šele po mnogih razprodajah z znižanimi cenami. Spričo kreditnih restrikcij so založbe primorane usmeriti svojo dejavnost na področja, ki zagotavljajo hitro finančno realizacijo, zaradi česar je domača knjiga (govorimo seveda o novitetah, ne o klasikih) kljub najboljši volji odrinjena za zdaj v ozadje. Založbe problema ne morejo urediti z notranjimi subvencijami, ker so z vsemi sredstvi angažirane pri obveznostih, ki jih imajo do svojih poslovnih partnerjev (od banke do tiskarn). V tem je položaj založb drugačen kot pred reformo in zlasti v razdobju 1948–1950, ko so imele vrsto beneficijev, ki so jih leto za letom izgubljale.

Nič lažje ni z znanstveno in poljudno znanstveno knjigo domačega avtorja ali z domačim publicističnim delom in celo z nekaterimi strokovnimi deli. Take knjige lahko izidejo pri nas v razmeroma nizkih nakladah (800 do 1500 izvodov, izjemoma tudi do 2000 izvodov). Zato je cena brez izdatnejše subvencije visoka, zlasti še, ker zahtevajo take knjige praviloma tudi boljšo tehnično opremo (slike, barvne slike, risbe, skice, zemljevidi, grafikoni, tabele itd.), kar poveča proizvodne stroške. Večkrat pa je tudi višja cena vzrok, da naši kupci raje segajo po podobnih srbskohrvaških delih, ki so zaradi večjega jezikovnega območja cenejša, čeprav tehnično nekoliko slabše opremljena. Brez subvencije najtežje izdajamo publicistiko, esejistiko in poezijo. V resnici prodajo večino teh del v minimalnem številu, do 600 izvodov. To pa seveda pomeni, da take vrste dela izhajajo včasih z izgubo tudi ob subvencijah, ker so le-te nizke in od leta do leta nižje. *Poudariti moramo, da razmere v reformi pritiskajo na vse založbe, da se bolj angažirajo v smislu rentabilne poslovnosti. Nekatere so šle dokaj dosledno po tej poti. Ostaja pa odprto financiranje nacionalne kulture, zlasti pa novitet na področju leposlovja, publicistike, znanosti in umetnosti. To je eden največjih problemov našega založništva, ki je pa hkrati naš nacionalni problem.* Če pa temu dodamo še probleme politične literature, marksizma in znanstvene knjige, smo nekako obsegli to, kar je zares najbolj pereče.

Po anketi mariborskega »Večera«, ki nosi značilen naslov »V precepu tržišča in nacionalne dolžnosti«, je »Slovenska matica« po reformi zmanjšala izdajanje domačih novitet za 20—30 odstotkov. »Slovenska matica« ima po tradiciji in zaradi drugih okoliščin poleg Cankarjeve založbe, Državne založbe Slovenije in še nekaterih razmeroma najobsežnejši program finančno deficitnih edicij iz kategorij, o katerih smo govorili. Seveda so meje, preko katerih ni mogoče zmanjševati izdajanja domačih novitet, če hočemo odpirati perspektivo ustvarjalnim publicistom, pisateljem, umetnikom in znanstvenikom. Zdi se, da smo se že močno približali tem mejam, saj leži po založbah celo nekaj rokopisov priznanih avtorjev, da o novincih ne govorimo.

Založbe hodijo različna pota. Nekatere se strogo usmerjajo na poslovnost, izdajajo komercialne edicije (domače in tuje) in prepuščajo besedo tudi komercialistom, kadar gre za določanje programa. Od tod spori med redakcijami in komercialisti v takih založbah, kjer se pač, kot zatrjujejo, ravna po intencijah gospodarske reforme. Druge založbe poudarjajo, da skušajo uravnovesiti komercialne in kulturne težnje, čeprav je razumljivo, da račun čistih poslovnih odnosov to vedno bolj otežuje in izziva nerazpoloženje pri kolektivu, med-

tem ko zaostrena poslovnost zbuja negodovanje zlasti pri kulturnih delavcih, avtorjih, urednikih in javnih delavcih. Če hočemo pojmovati gospodarsko reformo tudi kot družbeno reformo, potem je najbrž na mestu dvoje:

— upoštevati novi položaj založb kot podjetij;

— iskati take rešitve, ki ne bi bistveno zadele splošnih družbenih interesov pri izdajanju knjig. Tako reševanje terja seveda strpnost in iznajdljivost, zakaj opravljanje imamo z zelo različno in subtilno snovjo, ki terja sodelovanje založb, družbenih organizacij in države.

Kakšne so možnosti reševanja in perspektive? Kako urejajo podobne probleme drugod? Tu je treba upoštevati integracijska gibanja od koprodukcij do fuzij, kratkoročna in dolgoročna planiranja, organe povezovanja celotne dejavnosti, ki naj bi skrbeli za skupne poslovne, nacionalne in socialistične interese in aranžmaje, sistem subvencioniranja in podobno.

V ZDA in drugod na zahodu so založbe predvsem zasebna podjetja, ki jih seveda vodijo v interesu zasebnega dobička. Če družba ali država potrebuje kako edicijo, ki založniku ne prinaša dobička, jo financira sama pri privatni založbi ali pri subvencioniranih založbah, npr. pri univerzitetnih. V Washingtonu je še posebej založba, ki jo je organizirala vlada in ki ima nalogo, izdajati to, česar druge založbe ne delajo, ker se jim ne rentira. Sistem subvencioniranja politične, religiozne, znanstvene in strokovne literature je zelo razpreden; kljub temu, da je ameriško tržišče ogromno, so naklade teh izdaj zelo nizke (1000—2000 izvodov). Naivno bi bilo misliti, da v veliki Ameriki ni problema naklad in neidočih knjig; to teži zlasti številne univerzitetne založbe. Knjige subvencionirajo mesta, univerze, države, mecenat, podjetja in družbene organizacije, ki jih potrebujejo. Pravijo, da je angleški jezik eden največjih zmagovalcev v drugi svetovni vojni, saj se je po tej vojni še močneje razmahnil po vsem svetu, pa vendar ni donosna vsaka angleška knjiga...

Tako je v kapitalizmu račun vedno jasen in založništvo razdeljeno v bistvu v dva sektorja: v poslovni in v neposlovni. V socialističnih državah na vzhodu je poslovni interes manjšega pomena, nad založbami bedi roka socialistične države, ki subvencionira založništvo v celoti. Razločevanje med donosnim in nedonosnim je v takih okoliščinah seveda zabrisano.

Dosledno izvajanje naše reforme, ki vedno manj prenese nejasno prelivanje, bi terjalo čist račun. To je nedvomno v perspektivi, četudi je razumljivo, da gre za proces, ki se začne pri statusu quo in ne trpi nenadnih skokov. Poglavitno je, da smo si svesti tega procesa, ki se že leta odvija, samo da vedno parcialno in s kompromisi, a vendarle dosledno. Za

slovenski narod, pa tudi za narode Jugoslavije in za zelo številne majhne narode po svetu je to tembolj važno, ker so poslovne možnosti njihovih založb manjše in pride na družbo večji delež, seveda takšen, kakršnega družba hoče in zmore. Alternativa je prej ali slej na dlani: ali zgolj po poti stroge poslovnosti ali po poti večje ingerence družbe ob poslovnosti podjetij, ki se ukvarjajo s proizvodnjo in prodajo knjige. Po poslovni poti ni mogoče rešiti vseh problemov proizvodnje in plasmaja knjige, temveč le nekatere. Zlasti je to nemogoče pri bibliotekah, ki naj bi bile ena poglobitvinih transmisij med bralcem in založnikom. V družbeni pomoči bibliotekam še vedno močno zaostajamo za razvitimi socialističnimi in kapitalističnimi državami. Priporočila skupščin in družbenih organizacij ostajajo pogosto mrtve črke na papirju. Potrebno je uveljaviti poseben sistem kreditiranja prodaje knjig bibliotekam, kar je že dalj časa v pripravi pri zveznih organih, ter okrepiti pomoč občin, republik, podjetij itd. Biblioteke so po svetu najpogostejše glavni krajevni kulturni centri, ki imajo poleg osrednjega oblastnega poslopja tudi najboljšo stavbo.

V nekaterih naprednih državah razpravljajo na najvišji ravni o tem, da je treba dati v prihodnosti *kulturi materialni status, ki ga ima danes osnovno šolstvo*. To postaja pogoj ustvarjalne osebnosti in neogibna vsebina življenja. Imamo vedno več prostega časa in vedno večje so zahteve po znanju, dobrem okusu, humanistični vzgoji odraslih itd. (Tudi religija zadovoljuje čedalje manj kulturne potrebe vernikov.) Seveda sodijo v ta okvir poleg knjige tudi gledališče, film, glasba, likovna umetnost, galerije, muzeji itd. Čeprav gre za »pesem prihodnosti« in bo prej treba rešiti nešteto stvari v nas in okrog nas, vendar je važno, da že danes delamo majhne korake v tej smeri.

Sistem subvencioniranja. Ta sistem je doživel različne faze razvoja, včasih v skladu s splošnim razvojem, včasih pa v navzkrižju. Tako navzkrižje je nastopilo letos; v trenutku, ko je reforma najgloblje zarezala, so njegova sredstva najmanjša v vsem povojnem obdobju. Pri tem ni bistveno pomembno, da so se zmanjšala sredstva za šolske knjige. Važnejše je to, da so se močno zmanjšala sredstva za izvirne novitete in drugo. Najbrž ne bo mogoče subvencionirati vseh najnujnejših primerov iz proračuna. Organizacije in ustanove, ki imajo velike kulturne in politične naloge, bodo razvile svoje sklade za subvencioniranje svojih izdaj. Nekaj takih skladov je že ustanovljenih. Pomembna je pravilna orientacija osrednjega sklada, ki je usmerjen predvsem na revialni tisk, na izvirne novitete, na politično in strokovno literaturo itd. Vsekakor pa mu čedalje manjša sredstva, ki so mu na voljo, zelo otežujejo poslovanje. Medtem ko založniški sveti pri založbah

sprejemajo v svoje programe izdaj razne rokopise, pa pri skladu zmanjka denarja. Sklad se včasih rešuje iz stiske s tem, da nakaže za kak rokopis minimalno subvencijo, tudi po 5000 N din, kar je pri današnjih cenah pod minimumom. Seveda bodo tudi založbe še vedno bolj ali manj subvencionirale knjige, vendar so njihovi monopolni »zlati časi« za to minili. Če se poslovno ne bodo puščale ugnati v rog, bo ta pomoč lahko večja. Prevladuje pa mnenje, da brez sodelovanja drugih prizadetih činiteljev to ni rešljivo znotraj založb ter bo čedalje manj rešljivo.

Integracijski procesi. Pri tem je treba upoštevati tele činitelje:

1. V teh procesih bi bilo treba imeti pred očmi najhujši problem založništva: izdajanje nujnih, a neidočih knjig. Kako olajšati pot v svet tem izdajam, ne da bi preveč obremenili to ali ono založbo?

2. Dopustiti dovolj »zraka« za konkurenco, ki je v dose-danjem tekmovanju med založbami ter med tiskarnami priv-edla do plodnih rezultatov. Tiskarne konkurirajo med sabo v ceni grafičnih storitev, založbe v izboru knjig. Seveda je nujno s pravilniki in z uzancami urediti razmere in zmanj-šati »nelojalno konkurenco« na najnižjo mogočo mero.

3. Nekateri mislijo, da je za majhno Slovenijo 10 založb in 6 založniških zavodov ter družb — preveč in da to vodi k razmetavanju sredstev in kadrov. Pri morebitnih fuzijah kot oblikah integracije bi bilo treba upoštevati načelo pro-stovoljnosti, racionalnosti in navedena dva činitelja, da bi take fuzije v resnici pripomogle k reševanju najbolj perečih nacionalnih založniških vprašanj, ne pa k temu, da bi si kako podjetje popravilo čisto poslovni položaj na račun drugega.

4. Integracijske procese, ki so že v teku, zlasti koordina-cije in sodelovanja zunaj meja naše republike in države, je treba razvijati naprej. To je pomembno tudi zato, ker lajša posredovanje naše literature, umetnosti in znanosti drugim narodom. Po načelu reciprocitete nudimo partnerjem mnoge naše mladinske tekste, strokovna dela, dela Ivana Cankarja, folkloro in staro umetnost, novo likovno umetnost, poljudno znanstvena dela in sodobna politična dela. Brez tega sodelo-vanja bi še počasneje prodirala naša kultura v okviru države in zunaj njenih meja na vzhodu in na zahodu. Odpira se novo okno v svet ustvarjalni inteligenci. Vedno lažje se bo uvelja-viti v svetu, ki je odprt, če bomo le imeli s čim.

5. Prevladujoči profil založb v Jugoslaviji je kombinacija založbe z omrežjem knjigarn in papirnic (»Prosveta«, »Nolit«, »Mladost«, »DZS«, »Naprijed« itd.). Manj je založb s tiskar-nami (Mladinska knjiga« itd.) in čistih založb. Tudi v svetu prevladuje podobna struktura in glede na to ni mogoče go-

voriti o bolj modernem in manj modernem profilu sodobnih založb. Poslovni svet in moderni marketing sta zelo pestra subtilna in notranje izprepletena. Živec integracijskih procesov ni v navidez radikalnem menjavanju in spreminjanju teh profilov, temveč v tem, kar je poslovno racionalnejše, cenejše in za trg privlačnejše, tudi izven firme. Integracije, v katerih bi bile založbe manj pomemben del novega organizma, bi utegnile knjigi tudi škodovati, če bi morebiti prevladovale pereče potrebe močnejših partnerjev.

6. Pogoj za nadaljnje integriranje je skrbna *analiza* dosedanjih uspehov in neuspehov na tem področju. Nekaj integracij je doživelo neuspeh ali pa so bili naporji zanje mnogo večji in dražji kot zelo skromni rezultati. Verjetno je v svetu najuspešnejše zelo razširjeno sodelovanje med založbami različnih narodov in jezikov, kjer hkrati izdajajo velika enciklopedična in podobna dela ter pri tem izkoriščajo iste avtorje, izmenjavajo isto slikovno gradivo, pripravljajo na enem mestu rokopise, fotografije, klišeje itd. V zahodnem svetu se je ta oblika sodelovanja po letu 1945 izredno razširila, medtem ko so v socialističnih državah uspehi v tej smeri mnogo manjši.

7. Pri tej ali oni družbeni organizaciji ter pri Gospodarski zbornici sta umestna sveta ali odbora za razpravljanje in urejanje skupnih zadev: pri prvi v zvezi s kulturno političnimi vprašanji, pri drugi v zvezi s poslovnimi. Drugi že dalj časa deluje, potrebno bi mu bilo utrditi ugled in razviti njegovo dejavnost. Četudi bi ta organa delovala po načelih prostovoljnega združevanja in sodelovanja, bi vendarle odpirala in razčiščevala probleme, ki se vsak dan kopičijo znotraj založb in med njimi ter njihovimi sodelavci; pogosto presegajo možnosti in interese samo določene založbe, kot je npr. raziskava trga, skupne edicije, usklajevanje načrtov itd. V jugoslovanskem okviru opravlja to vlogo zlasti Združenje založniških podjetij Jugoslavije. To sodeluje tudi pri pripravi finančnih in drugih gospodarskih zveznih predpisov, ki upoštevajo specifični položaj založb in mu bolj ali manj olajšujejo poslovanje. Prav gotovo se bo v bližnji prihodnosti pomen združenja večal, s tem pa postaja spet aktualno vprašanje njegovih republiških sekcij. Seveda bi sodilo v ta okvir tudi pripravljanje republiških predpisov in zakonodaje s tega področja. Zlasti so pereči zvezni finančno kreditni predpisi za založništvo v letu 1968, ki so prav te dni v razpravi. O njihovi vsebini, dilemah in željah smo že govorili v tem članku. Gre predvsem za ugodnejše obrestne mere za knjižno proizvodnjo in za podaljšanje kreditov za pripravo in zalogo knjig na dve leti, v izjemnih primerih pa tudi na tri leta (pri izdajah klasikov marksizma, strokovnih delih in podob-

no). Dobršen del teh beneficijev naj bi refundirala bankam federacija, kot je to bilo deloma že v prejšnjih letih. Tudi te vrste predpisi so hkrati z davčnimi olajšavami internacionalni pojav, saj se z njimi ukvarjajo številni vladni in skupščinski organi, zlasti na zahodu.

Tudi problematika, ki je v zvezi s kratkoročnim, srednjeročnim in dolgoročnim planiranjem, bi bila predmet omenjenega sodelovanja. Na mestu bi bila razprava o teh ali podobnih predlogih, kjer bi se zedinili za najustreznejše oblike sodelovanja sedaj prešibko povezanih založb ter za koncentracijo njihovih naporov na določenih področjih, na primer pri izdajanju politične literature, žepne knjige itd. Pri tem bi bile seveda najbolj na mestu *gibčne organizacijske oblike* in najrazličnejša *pogodbena razmerja* med številnimi partnerji, kar bi povzročalo najmanj motenj pri delovanju že doseženega in bi olajšalo reševanje perečih *nerešenih vprašanj* v korist bralcev in kupcev dobre knjige.

Problemi kulture v naši družbi

ODGOVARJAJO:

France Forstnerič, Dragana Kraigher, Mira Mihelič,
Franci Pivec, Vasja Predan, Janez Rotar, Bojan Štih

1. Naši programski družbeni dokumenti omenjajo poseben pomen kulture in kulturnih dejavnosti. Ta poudarek razumemo tako, da kulture in njene rasti ni mogoče prepustiti tržni stihiji in zgolj ekonomskim zakonom, pa tudi tako, da razvoj in rast kulture ne moreta biti skrb ali celo monopol samo kulturnih ustanov (npr. založniških podjetij). Ali je ta poseben družbeni pomen in odgovornost širših družbenih skupnosti prišel po gospodarski in družbeni reformi dovolj do izraza? Ali je prišla dovolj do izraza še zlasti odgovornost republike kot nacionalne skupnosti?

2. Kakšen smisel in pomen ima v sedanjem trenutku kultura kot dejavnik, ki (naj) vpliva na povezovanje in medsebojno razumevanje narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti?

3. Ali je mogoče omejiti vprašanje odnosa med samoupravljanjem in kulturo zgolj na uveljavljanje načela dohodka in samoupravnih oblik v kulturnih ustanovah? Ali ni v ideji samoupravljanja zajeta tudi zahteva po kulturi dela, kulturi upravljanja, kulturi vedenja in ravnanja ljudi in odnosov med ljudmi na vseh ravneh družbene strukture? Ali po vašem mnenju naša sedanja prizadevanja za racionalno, rentabilno in poslovno uspešno organizacijo družbenega življenja upoštevajo to obliko, kolikor bi bilo želeti?

4. Zadnja leta smo lahko ugotavljali, da razvijanje kulturnih potreb precej zaostaja za razvijanjem potreb materialnega standarda. Kakšne posledice in nevarnosti skriva v sebi to protislovje — če bi se še naprej ponavljalo — za nadaljnji razvoj naše družbe, posebej še socialističnih družbenih odnosov? In kako bi ga bilo po vašem mnenju mogoče konkretno reševati?

5. Kako je z družbeno kritiko in še posebej z umetnostno kritiko pri nas? Mnenja so različna. Nekateri mislijo, da je kritike celo preveč in da ta preveč razširjena kritika povzroča pri ljudeh

neupravičeno občutke »kritičnosti položaja«. Spet drugi govore o nerazviti kritiki, tako družbeni kakor umetnostni. Kakšno je vaše mnenje o tem?

6. Razprava o zastajanju razvoja kulture za drugimi področji našega družbenega življenja poteka že nekaj let. Uredništvo želi s pričujočo anketo premakniti razpravljanje od ugotavljanja dejstev k iskanju konkretnih predlogov in pobud za perspektivnejše reševanje tega nedvomno izredno zakletenega sklopa vprašanj, ki posegajo v najboljčutljivejšo točko našega družbenega razvoja. Kako gledate na ta vprašanja v luči izkušenj na svojem delovnem področju in kateri so vaši predlogi, vaš prispevek h koncipiranju dolgoročnega programa kulturne politike na Slovenskem?

France Forstnerič

publicist in urednik, Maribor

Kultura našega družbenega bivanja

(Osnutek za esej)

»Kulturne revolucije« so izumili in pojem tudi po svoje zlorabili Kitajci. Kljub temu pa mi je slovenski razumnik dejal, da smo Slovenci zdaj izrazito potrebni resnične kulturne revolucije v pomenu celostne duhovne obnove ali obnove duhovnosti. S to iztočnico, ki se mi zdi več kot anekdota ali domislica, želim na teze »Teorije in prakse« o problemih kulture poljubno in ne sistematično nanizati nekaj svojih misli. To bo pravzaprav skica za esej o problematiki, ki bi terjala daljše pisanje, zato bodo moje teze skrajno sintetične, tako rekoč ekspresne. Nastale so iz želje po širši razvidnosti problema kulture pri nas v Sloveniji, pa tudi v jugoslovanski družbi. Specializirane razprave o tem problemu me namreč ne potešijo več. Čas je tak, da terja globalnih preobrazb ne le v »bazi«, ampak tudi v vrhnji stavbi »baze«. Dovolj smo že pisali in govorili o posameznih »čisto-kulturnih« rečeh, npr. o usodi slovenske knjige, o financiranju kulture, šolstva, spomeniškega varstva, o štipendiranju, o tisku, kiču pa o slovenskih nacionalnih konceptih, ki naj bi jih pri vsem tem imeli. Naše nacionalne težnje so pri teh vprašanjih zdaj bolj ali manj že vidne, v posameznostih pa, sodim, naj zdaj storijo svoje naša veljavna predstavništva in druge družbene politične ustanove. Sledijo naj zakoni in drugi praktični ukrepi.

Pogrešam celovitih razmišljanj o kulturi našega družbenega bivanja. Ženemo se, prakticistično, od ene do druge praktične naloge, od problema do problema, premišljevanje o »gozdu« pa prepuščamo našemu zamejstvu, osamljenim modrovalcem in krogom, in se očitno vedemo tako, kot da nam tako premišljevanje ni potrebno. Vsaj tako bi lahko sodili po tem, da je razglabljanja te vrste (če izvezam lanski simpozij o morali v Ljubljani) tako v pisanju kot na različnih zborovanjih, simpozijih, plenutih in debatah malo slišati. Pa so potrebna, ker nas morajo vrniti k izhodiščem naše družbene stvarilnosti in k temeljem našega družbenega bivanja.

Preden nanizam svoje teze, moram kratko označiti zvezo: kultura družbenega bivanja. S to zvezo bi hotel izraziti svoje zavzeto prepričanje o tem, da tako imenovane družbene reforme nikakor ne bomo smeli in mogli razumeti zgolj kot kvantitativne premike, organizacijske preobrazbe in sploh le kot vnašanje načel smotrnosti, racionalnosti, reda, discipline, demokratičnosti itd. v naše družbeno življenje. Kultiviranje našega družbenega bivanja bo moralo zajeti vsa področja naše prakse in tudi ves sistem naših pojmovanj. Šlo bo za preverjanje in soočenja dejstev in pojavov z namenom, da vedno znova in znova otipljemo v sebi avtentično bit družbenega človeka ter pobude, smotre in smisel njegovega agiranja. Če tega ne storimo, nas bo stihija prakse zagrnila in naša zavest, ki je njen izraz, se bo do kraja zrelativizirala. Smo namreč na točki, ko spoznavamo, da so se naši projekti iz skrajno načelnega in nejasnega humanističnega »železnega repertoarja« v naših ustih in glavah nekam postarali. »Duhovna obnova«, ki sem jo tvegala v začetku, torej ni nikakršen »misticizem«, ampak imperativ družbe, ki je na vseh koncih in krajih začutila, kako ji je potreben »upor duha«, kakor se je lepo izrazil neki mariborski študent.

Kako si torej predstavljam to soočenje in to preverjanje in katera področja našega družbenega bivanja imam predvsem v mislih? *Gospodarstvo*, ekstenzivnost, »ekonomika« kljuk in znanstev, tekma političnih komolcev, avtoritarnost in občutkarstvo, diletantizem in intuitivnost namesto konceptov in znanja, politična moč, v odločitvah pa razblinjenost in anonimnost odgovornosti, ekstenzivna vera v brezpogojno napredovanje brez vprašanja po smislu — vse to je reproduciralo dokaj nabuhlo in vnano podobo rasti in prosperitete, ki pa je, podobno kakor zgodnji kapitalizem utrjevala v nas fikcijo o zmagovitosti, pravilnosti, sposobnosti in uspešnosti vsega in vsakogar. Bil je po svoje lep in velik pionirski čas, a prišel je trenutek, ko je treba odrasti. Treba je spoznati,

kako so se nas stvari, ki smo jih ustvarjali, polastile, kako so nas postvarile. V tem postvarjanju je bil najbolj prizadet, ne da bi se tega zavedal, kar je še slabše, prav anonimni, množični, preprosti človek-producent gmotnih dobrin, ki smo mu počasi sicer večali mesečno kuverto in ga silili (da, včasih prav silili) s samoupravljanjem, vendar mu ga pa vse objektivne konstelacije niso mogle naravno vcepiti v njegov primarni interes. Zadovoljevali smo se z njegovo pičlo samoupravno participacijo in ga nasproti tehnokratizmu deklarativno razglašali za primarni proizvodni dejavnik, obenem pa puščali neukega. Pustimo tokrat podatke. Naša inflacijska prosperiteta je na žalost slonela na skrajno cenemem človeku brez subtilnih kulturnih, duhovnih potreb. Bil je cenjen, ker teh potreb ni imel, imel pa jih ni, ker jih v ljudeh nismo razvijali. In tudi preprosta produkcija s skrajno pičlim deležem duhovne stvarilnosti je bila cenena z vidika človeka-delavca. V brezcenje je šel človek in po njem stvari. Naše preobraženo gospodarstvo bo moralo torej z vsemi sredstvi »podražiti« človeka, toda ne s humanističnimi deklaracijami o skrbi zanj, marveč z enakopravnimi naložbami v dejavnosti, ki oblikujejo človeka. Tako razumem osnovno možnost za kultiviranje dela, gospodarstva, samoupravljanja. *Delitev po delu*. Kaligrafično izdelani pravilniki in podobni akti so ob prej omenjeni pičli *dejanski* participaciji človeka ostajali papir. Podjetniška in zavodska meritokracija se je tudi za slabo delo povsem zakonito »po pravilniku« bogato nagrajevala, ljudje zunaj meritokratske klike (preprosti delavci in tudi številni strokovnjaki) pa so tudi po pravilniku, ki ga pa niso pomagali stvarno niti sestaviti niti kontrolirati njegovih konsekvenc, ostajali zadaj. Še huje: nakopali so si celo očitke o nesposobnosti, neuspešnosti. V čem je rešitev? Nekateri menijo, da bo reforma vnesla prvine trga dela, tako da boš svojo sposobnost (delovno vrednost) lahko (samoupravno, seveda) na neki način izlicitiral. Drugi se zavzemajo za družbeno intervencijo na področju delitve OD. Ta pot obeta nekaj optimizma in ureditev temeljnih proporcev. *Vrednotenje duhovnega dela*. Velja isto kot za prejšnjo točko. Prava alienacija pa so ekscesi v nekaterih panogah gospodarstva in nekaterih delovnih organizacijah v vrhnji stavbi. Če je plačnik vrhnje stavbe (družbenih služb) širša skupnost, si ne morem zamišljati v njej docela poljubne delitvene samoupravnosti, ki vrže mesečno celo po 500, 600 tisoč in morda v kakšnem primeru celo 1,7 milijona *enkratnega* izplačila — zopet povsem zakonito po pravilniku! V mislih imam seveda poprečno količino in kvaliteto dela (nikakor npr. vrhunske kirurgije, jedrske fizike ali umetniške kreacije). Ti ekscesi niso kalili le odnosa

med umskim in fizičnim delom, marveč celo odnos eno umsko delo : drugo umsko delo. To je bil primer, ko je bilo plačilo večje od dela. Več pa je primerov (celotno šolstvo, umetniške dejavnosti itd.), ko družba ni intervencijsko uskladila nivoja OD v gospodarstvu in v družbenih službah (primerjaj: tipkarica v dobro idoči tovarni — profesor gimnazije v šibki občini). *Diferenciacija*. Diferenciacija je nujna in logična posledica delitve po delu in niti ni tako začasen pojav, kot nekateri mislijo, češ ko bomo bogati oziroma že čisto blizu komunizma, bomo načelo stimulacije lahko opustili. Vedno bomo uspešni in manj uspešni že po naravnem zakonu, ki ga še tako idealna klima družbenih odnosov ne bo mogla nikdar čisto odpraviti. Odločilen pa je smoter diferenciacije: doseči s stimulacijo več, da bi lažje uresničevali socialistično načelo ljudske solidarnosti. Mehanizme za uresničevanje tega načela pa smo pri nas strahovito zanemarili. (Ne)kultura naše (ne)socialnosti je včasih skoraj farsa. Nedopustno je npr. zavoljo »stimulacije« (ki je namreč v nečistosti situacije, odnosov in sistema včasih skrajno sporna) *deplafonirati osebni standard* ob kričečih problemih družbenega standarda (porodnice, ki leže na bolnišničnih hodnikih, s tramovi podprte šole, napol nedohranjeni upokojenci — »minimalci«, hkrati pa: vile na zemljiščih brez komunalne kanalizacije, za četrto šole milijonov v hranilnici in obolevnosti zavoljo preobilnega zauživanja premočne hrane). Pretirana in nekontrolirana diferenciacija zavoljo odsotnosti intervencije kolektivnega interesa odtuja družbenega človeka v človeku. Kolektivni čut se nevarno izgublja: več škode, kot če bi manj stimulirali! Kaj tega nismo znali pretehtati?

Popredmetnost, nihilizem. Človeka ne popredmetujejo predmeti, ampak se popredmetuje sam, ko izgublja v sebi slo po »uporu duha«. Tedaj ostanejo predmeti brez človekove duhovne in dejavne nadvlade. Svet »spreminja« tako, da preklada predmete: jih proizvaja, uničuje, zbira, zamenjuje. Sami kvantitativni opravi, v katerih se totalno zaigramo kakor otroci v igri. Rešitev ni bog. Tudi klasična humanistična uteha: »za človeka, za sočloveka, za veliko delo, ki bo živelo še za menoj (v nadaljevanju vrste, kolektiva)« se je nekam postarala. Upanje vidim v samokreiranju človeka, v samokreiranju, ki se iz človeka širi v družbeni prostor in postaja družbotvorno. Človek je svoj spopad z rastočim ničem v sebi delno podružbil. Bojišče z bivanjskim absurdom je odprl svetu okrog sebe in začutil bojne zaveznike. Toda kot posameznik. Njegovega nič in njegove biti mu sočlovek, sotovariš, soborec ne more vzeti (»Vsakdo umira sam«). Ne moreš se sladko utopiti v občosti. Tudi na družbeno področje

prihajaš ves, z ničem in bitjo, zato se na tej novi ravnini enaka bitka nadaljuje, vendar ne v obliki makrosubjekt: makroobjekt, ampak le v odnosu (mikro) subjekt: makroobjekt, pri čemer je bistvo zaveznitva človeka s človekom v tem, da prav s svojim dejavnim vstopom v družbeni prostor dosegaš take nepostvarjene in žive človeške družbene odnose, ki ti sočloveka ne postavijo nasproti kot del makroobjekta, marveč kot (mikro) subjekt, kot si sam. Komunikacije med vama pa se pretrgajo vselej (bodi na družbenem, bodi na intimnem področju), ko postaneta drug drugemu objekt. Nihilizma je pri nas več vrst. Zavezni nihilizem, pojavlja se zlasti v sferi čiste kulture, sodi vsekakor v obliko »upora duha«. Pomeni nekakšno nulto pozicijo na črti, do koder se je upehal, razkrojil in razvrednotil klasični sentimentalni humanizem, obenem pa ni še nastopilo nič novega. Kaj bo prišlo, še ni razvidno, zaenkrat vemo le to, da staro ni možno. Po mojem je to oblika revolta v smislu negacije vsega obstoječega, vendar (čeprav prikrito) kljub vsemu v imenu doseďanjega (humanizma). Totalni nihilizem namreč ni možen, dokler človek živi. Šele če se ubije, potrdi svojo nevero do kraja. Pa še to je z logičnega vidika sporno, kajti kdor je sposoben takega dejanskega upora, kot je žrtvovanje življenja za nekaj ali zoper nekaj, saj je čisto vseeno, tak je storil dejanje, ki je daleč od nihilizma. Pogubnejši se mi zdi nezavedni oz. neosveščeni nihilizem, ki si nadeva celó krinko družbene in osebne tvornosti, pa v resnici v njem človek mirno gnije, ker izgublja sleherni interes in čut za lasten nič in bit in za družbeni nič in bit. Ta nihilizem se po mojem na Slovenskem precej množično izraža v tistem, čemur pravimo konformizem. Ker včasih ohranja vsaj še pasivni (potrošniški) interes za predmete, sem postavil popredmetnost in nihilizem v tej točki skupaj.

Misel, ki vidi zaton humanizma v človekovi nenasitni sli po prevladi nad predmeti, po degradaciji predmetov, namesto da bi se z njimi čutil enakega, pa se mi zdi v jedru zoperčloveška, tako rekoč samomorilska in masohistična, pa zato neiskrena. Celotno človeško življenje doslej na tem planetu je zgrajeno na obvladovanju in podrejanju stvari po človeku (žal tudi človeka po človeku, odtod tudi upor zoper humanizem), zato se mora človeško življenje v trenutku v celoti brezpogojno končati, kakor hitro sprejmemo prej opisani nazor. Tega pokončanja pa se še nihče (razen redkih pri sebi) ni lotil, zato sodi tako imenovani reizem kot reakcija na humanizem bolj v območje umetniškega upornitva kot v možni model svet spreminjajočega projekta. Reizem sam sicer sodi, da je spreminjanje sveta nepotrebno in celo amo-

ralno, ker nastopa človek kot polaščevalec (in ker se človeku tudi sočlovek izraža kot objekt, je torej že v sami koncepciji humanizma polaščanje človeka po človeku neodpravljivo) — tako reizem. Vendar je z reizmom podobno kot z nihilizmom: totalizirati se ne more, ker bi človek moral prenehati bivati. V samem človeškem bivanju na tem svetu je namreč že polaščanje (sveta, prirode, stvari). Tako ostaja marksistično-eksistencialistično spoznanje o totalnosti kot praksi, kot akciji za sedaj še vedno edina resna varianta za smiselno utemeljitev človeške eksistence.

Sklep oziroma smisel duhovne obnove: Tako kot sem poskusil bežno evidentirati nekaj družbenih področij in pojavov in spoznati v njih najbolj drastični izraz pomanjkanja jasnih kulturno-duhovnih osnov, tako bi lahko storil še za mnoga druga področja in pojave (npr. demokracija in kultura kot soodvisnosti, kultura naših družbenih in medčloveških odnosov, tehnokratizem, birokratizem, nacionalizem, provincializem — z vidika (ne)kulturnosti, družbenopolitično in javno komuniciranje, relativizmi, »zamerikaniziranost«, zaprtost struktur in dušenje iskateljstva, družbena apatičnost itn.) Vsi ti »sondažni« pregledi bi nas verjetno mogli pripeljati do naslednjih osnovnih spoznanj tega zapisa:

Zavzemanje za kulturnost družbenega bivanja oziroma za duhovno obnovo v okviru naše sedanje družbene preosnove se opira na eni strani na prepričanje, da kultura in kulturnost nista zgolj stanje, lastnost in odlika, ampak nenehno zavestno dejavno uresničevanje naših globalnih družbenih vizij v sleherni posameznosti družbenega bivanja (odtod moja zahteva po nenehnem soočanju kot spopadanju z odtujujočim prakticizmom), na drugi strani pa se opira na prepričanje, da pomeni torej kultura družbenega bivanja pogumno iskateljstvo v odkrivanju in nadaljnjem bogatenju duhovnih osnov tega bivanja. Izkazalo se je namreč, da nastajajo najbolj nekulturne družbene deformacije običajno takrat, ko v spoznanem razkolu med našimi duhovnimi (idejnimi) izhodišči in prakso »dvignemo roke«, ali pa se prepuščamo ravnodušnosti in občutku nemoči in determiniranosti, v nekaterih primerih pa mnogi celo začenjajo objektivno ovirati našo iščočo ustvarjalnost, ker se zazirajo nazaj: ko namreč vidijo, da se praksa več ne sklada z (nezadostnim) idejnim izhodiščem, začenjajo v imenu teh očitno nezadostnih izhodišč negirati vse nastajajoče, namesto da bi procesu nastajanja novega nenehno ustvarjalno iskali tudi nove duhovne osnove.

Najbrž nisem odgovoril natančno niti na eno od tez, zastavljenih v »Teoriji in praksi«, sem se pa vsaj minimalno izpovedal z željo, da bi tudi kakšno od pričujočih mnenj bilo prispevek k obsežni razpravi o slovenski kulturi.

Dragana Kraigher

asistent na VŠPV

Zadnje čase je prišlo že kar nekam v navado, da dolžimo reformo za najrazličnejše napake in slabosti (tudi) na področju kulture. Prepričana sem, da gre pri tem le za udoben izgovor, za prelaganje odgovornosti, za zapiranje oči. Preprosta resnica pa je, da so v procesu gospodarske reforme pač prišla do krepke veljave kratkovidna, topoumna naziranja, da je mogoče izpluti iz zagatne gospodarske situacije najbolj enostavno na račun brezobzirnega krčenja življenjskih sredstev, namenjenih »balastu«, torej tako imenovanim negospodarskim dejavnostim.

Seveda, kulturne vrednote nimajo upanja, da bi uspešno prestale teror ti. ekonomskih zakonov pod pogoji tržne stihije, toda zdi se mi nesmiselna »odrešilna« zahteva, ki je tudi izrazito anahronistična, da naj skrb za kulturo v celoti prevzame kako nacionalno, republiško *podstvo*. Saj smo komaj sprostili etatistično koncepcijo kulture! Res pa je, da samoupravljanje na tem področju še ni prišlo dovolj do izraza, toda o tem, zakaj in kako, je bilo že dovolj napisanega. Zdi se mi, da »kulturo« in »kulturno delo« pojmujeemo preozko, kakor da bi kultura obstajala le iz vrhunskih stvaritev. Kultura se kaže predvsem v *stališčih* do kulturnih potreb in do kulturnega napredka. Pogosto slišim in berem, da so ta (in še nekatera druga vprašanja »akademska vprašanja«. In dejansko se diskusije vrtijo le na taki ravni. Le kako je mogoče meniti, da je zmožnost ustvarjanja in dojemanja kulturnih vrednot nekaj »danega« — eni so zmožni, drugi ne, eni imajo možnosti, drugi pa ne?! — Znano je, da so bile v vsej zgodovini človeštva do današnjih dni kulturne vrednote pridržane v uživanje vrhnjim, torej vladajočim družbenim razredom, ki so vselej skušali (tudi prek kulture) vsiliti podrejenim svoj pogled na svet. Z oživljanjem koncepcije o »kulturi kot naravni sili« se mimogrede vračamo na pozicije razrednega značaja kulture ali, moderneje, na »elitno« kulturo in »množično« kulturo. — V nasprotju z govorno in pisano oficialno teorijo pa je paradoks naše konkretne prakse, da *dejansko* spodbuja obnavljanje nove — rekla bi: razredne — razlike v namembni potrošnji elitne kulture in masovni pro-

dukaciji za intelektualno nižje razvite individue, pasivne ob-
jekte, potrošnike.

Leninova (in podobna Cankarjeva) misel, da je za približanje umetnosti ljudstvu in ljudstva umetnosti treba najprej dvigniti splošno izobrazno in kulturno raven ljudi, je — kakšen absurd za socialistično družbo! — dandanes očitno pozabljena in se ne uresničuje. Zaradi ozke tehnokratske usmerjenosti se v praksi na vseh ravneh srečujemo s polintelektualno miselnostjo, ker je zaradi naglice »produciranja«
kadrov za ozke delovne procese nujno ostalo zanemarjeno celotno področje kulturne in splošne izobrazbe, tudi tiste najosnovnejše, celo pismenost.

Prav ob reformi se je izkazalo, da je notranja kriza samoupravljanja sedaj najizrazitejša s kulturnega aspekta, ki je bil zaradi primata ekonomskih in političnih potreb in zahtev vseskozi zanemarjen. Vprašanja o *posebnem družbenem pomenu* kulturnega razvoja si nikakor ne bi smeli več zastavljati, saj razvoj kulture *pogojuje* razvoj samoupravljanja. In tu ni dilem! Ni samoupravne družbe brez razvitih, kulturnih osebnosti, zmožnih da uresničujejo njene principe. Z drugimi besedami — ustvariti je treba *enake pogoje* vsem članom naše družbene skupnosti, tako da bodo lahko uspešno uresničevali svojo temeljno ustavno pravico in dolžnost.

Zato pa me tembolj motijo izjave oz. stališča, da »kultura zaostaja za družbenim razvojem«. — Narobe, mislim, da se družbi, v kateri kultura »zaostaja«
za čemerkoli, slabo piše! In če je ta družba socialistična in samoupravna družba, se slabo piše socializmu in samoupravljanju. Saj vemo, da končni cilj *socialistične* revolucije ni samo politični niti gospodarski, temveč tudi kulturni. Lenin je razložil revolucionarnost koncepcije nove socialistične kulture in kulturne politike s tem, da je v socializmu storjen *socialni preobrat*, v katerem je socialna sila postal razred, ki je bil dolga stoletja odtrgan od kulturnih dobrin, ki ni nastopal niti kot konsument, še manj pa kot ustvarjalec. — Seveda pa je ta cilj sedaj še strašno daleč: za to, da si ga približamo, je treba velikanskega truda, dolgoročnega vlaganja, organizirane vzgoje itd. Skratka, zavest o potrebi po trajni, vsestranski kulturni akciji je treba uveljaviti kot nenehni humanistični proces preobrazbe družbe. Kajti družbe, v kateri ne prevladujejo ljudje z bogatimi duhovnimi potrebami, ne moremo šteti za humanistično, torej tudi ne za socialistično, ne glede na stopnjo doseženega materialnega blagostanja.

Dejstvo, da smo sedaj *sredi* procesa k miselnemu in čustvenemu ekonomizmu, nas mora spodbujati, da čim večjo pozornost usmerimo na kulturo človeka — samoupravljavca. Kultura dela ni abstrakten pojem, temveč tudi pogoj za dvig

produktivnosti, seveda pa nikakor ne smemo misliti, da se kultura dela lahko izboljša ne glede na splošno kulturno raven. Dandanes je razvoj pripeljal že tako daleč, da niti elementarna kultura ne ustreza več zahtevam dinamike družbenega razvoja. Ustrezna stopnja elementarne kulture le omogoča razvijanje avtentičnih kulturnih potreb, seveda ob ustreznem sistemu izobraževanja in smotrni kulturni politiki.

Toda na sedanji stopnji družbenega razvoja, ki ga obvladuje in zavira znano in trdovratno naziranje, da je treba čimbolj dobičkanosno izrabiti obstoječe primitivno stanje in omejene potrebe po psevdokulturnih izdelkih, slej ko prej ostajamo na sumljivo nizki stopnji razvijanja duhovnih potreb. Cvete pa industrija kompenzacije zanje, ki odvraca pozornost od stvarnih potreb in vsiljuje namesto pristinih vrednot kratkotrajno »zabavo«, kar polagoma povsem otopi intelektualno voljo uživalcev teh surogatov. Ni treba posebej govoriti, kakšen je učinek takega — kar recimo — sistema za ljudi, zlasti mladino. V sistemu apologiziranja tržišča se obravnava kultura izključno kot tržno blago po principih ponudbe in povpraševanja. Kolikor se spominjam, so prvi sramežljivi primerki plaže na našem trgu prihajali z izgovorom, da bo tako ustvarjeni komercialni učinek le v pomoč pri izdajanju kvalitetne literature, in bili sprejeti z »upanjem«, da bo branje te »literature« sčasoma vzbudilo pri občinstvu, ki za to doslej ni kazalo zanimanja, tudi ljubezen do dobre knjige. Seveda, posledic take »kulturno politične orientacije« mi ni treba posebej navajati, dovolj je le pogled po izložbah prodajnih kioskov, saj stihije ni moč ustaviti. Tega tudi nihče več ne poskuša. Še manj pa je res, da bi plaža financirala kvalitetne izdaje; narobe — niso več redke zahteve, da naj se izdajanje nerentabilnih (torej kvalitetnih, resnih) del opusti. To so zahteve nekaterih »samoupravnih« organov! Kako je to mogoče? Preprosto, gre za posledico malomarnega ali vsaj kratkovidnega odnosa do bistvenih vprašanj razvoja socializma. Vemo, da je knjiga najpotrebnejša tistim, ki čutijo najmanjšo potrebo po branju, in zdi se mi, da je nesporazum nastal takrat, ko smo prepustili kulturo tržišču in njegovim zakonitostim, ne da bi poprej ali vsaj hkrati poskrbeli tudi za kulturo tega tržišča. Nujnost, da se samoupravljanje uveljavi tudi na področju kulture, ne sme biti zgolj administrativna akcija, še manj politično geslo, ta nujnost vključuje tudi potrebo po *novem* občinstvu z *novimi* potrebami.

Razumljivo je, da je za dojemanje kulturnih vrednot potreben določen intelektualni napor, za uživanje v psevdokulturi pa ne, toda ubiranje nenapornih poti nikoli ne pripelje k napredku, pač pa vleče globoko v primitivizem. Tržne »potrebe« ostajajo v okvirih idealiziranja ruralne preteklosti in

okusa (npr. razcvetanje nekakšne narodno zabavne glasbe in ansamblov) ter se »povzpno« kvečjemu do urbaniziranih medio kriterijev malomeščanskih duhovnih potreb.

Zaradi posebnega družbenega pomena kulture in njenega razvoja za usodo in napredek socializma je povsem razumljivo, da skrb za množično kulturo ali bolje — kulturo množic, ne sme obležati zgolj na ramenih posameznih institucij in posameznikov v teh institucijah. Toda v praksi je pogosto tako; zato so se kultura in njene dejavnosti v nekem smislu institucionalizirale, še več — institucionalizirali so se celo posamezniki, ki se ukvarjajo s kulturno dejavnostjo. Vse to pa kajpada samo zavira hitrejšo uveljavljanje samoupravnih odnosov na področju kulturne dejavnosti.

V mnogonacionalni državni skupnosti, kakršna je naša, zazveni (vsaj) kot skrajnji idealizem trditev, da naj kultura prevzame funkcijo povezovanja in medsebojnega razumevanja posameznih narodov. Ekonomski in politični *interesi* združujejo več nacij v eni državni skupnosti, ki je — tako kot SFRJ — nastala na podlagi svobodno izražene volje narodov v narodnoosvobodilnem boju in v socialistični revoluciji, zamisel avstromarksistov o kulturni avtonomiji je bila že svojčas samo prijazna uteha, a reakcionarna. — Seveda pa *tudi* kultura pogloblja bratstvo in enotnost med narodi, zbližuje in seznanja, toda — za državno skupnost so primarne ekonomsko politične interesne povezave.

Kakorkoli si že ogledamo učinke povezovanja in izmenjave na področju kulturnih ustvarjalnosti, priznati si bomo morali, da poteka ta izmenjava (bodisi literarna, likovna, filozofska, glasbena, gledališka) predvsem v visokih sferah. To pa je seveda premalo, kaj več za vplivanje kulture naših različnih narodov k boljšemu medsebojnemu povezovanju in seznanjanju pa ni bilo storjeno. Nacionalistični tokovi znotraj posameznih nacionalnih (tj. republiških) skupnosti pa težijo za zapiranjem v lastne nacionalne okvire in ne le, da so proti »vdiranju tujih kulturnih tokov« v lastno sredo, temveč so celo proti »izvozu« lastne kulturne ustvarjalnosti v »tujo« sredo.

O družbeni kritiki je skoraj preveč besed; zdi se mi, da je povsem normalno in zelo prav, da se je tako na široko razmahnila. To je seveda tudi v skladu s splošno demokratizacijo našega družbenopolitičnega življenja. Toda ne zdi se mi prav, kadar je reakcija na družbeno kritiko pristranska. Vselej je treba ugotoviti, s *kakšnih pozicij* prihaja takšna ali drugačna kritika, in seveda njen namen. Vse prepogosto pa so reakcije na kritiko rezultat osebne užaljenosti in prizadetosti, ki potlej ni sposobna — tudi v osebni kritiki — videti, morebiti, dobronamernega jedra. Zaradi (upravičene) bojazni

pred represalijami je dobršen del naše družbene kritike zajadral v mirne vode posplošenega kritiziranja, pogosto efemernih pojavov. Zaradi tega in zaradi pogoste neučinkovitosti povsem upravičene kritike, prihaja — predvsem v sferi kulturnega ustvarjanja — do zahtev po doslednem izobčenju »politike« (pravzaprav idejnosti) iz umetniškega ustvarjanja.

No, v praksi umetnostne kritike pa je stanje takšno že dalj časa. Če zasledujemo ocenjujoče umetnostno kritične prispevke v naših časopisih, revijah itd. le nekaj časa, vidimo, da so — razen redkih izjem — brez kriterijev in stališč, razen morda subjektivnih, ki neredko nagibajo h klikarstvu. Večji kvantum kvalificiranega znanja in večja odprtost — to nikakor ne bi bilo v škodo tistim, ki se pečajo s pisano umetnostno kritiko, in časnikom, revijam itd., kjer te reči izhajajo.

Mira Mihelič

književnik

1. Pri gospodarski reformi jemljemo v roke računico, v redu, pri tem pa neštetokrat pozabljamo, da družba ni sestavljena iz števil, temveč iz ljudi. Kakšen pa je danes moralni, intelektualni in duhovni nivo večine naših ljudi? Ali je takšen, da z njim lahko računamo kot z zanesljivim faktorjem pri izvajanju gospodarske reforme? Že smo ugotovili, da to ni samo gospodarska, temveč tudi družbena reforma, predvsem pa bi se morala imenovati moralna reforma — v morali smo še veliko na slabšem kakor pri številkah; tukaj bi morali zastaviti vsaj toliko naporov kakor za reševanje raznih nerentabilnih podjetij. Kaj je naloga kulture pri oblikovanju človeka, pri oblikovanju njegove moralne in duhovne podobe, nacionalne in družbene zavesti, je menda tukaj nepotrebno ponavljati, čeprav se mi zdi, da bi bilo treba spet in spet poudariti, kako specifičen pomen ima kultura ravno pri majhnem narodu, še posebej na tako eksponiranem področju, na kakršnem živimo Slovenci, na križpotju raznih vplivov in poti, z odprtimi mejami, z zaskrbljujočimi demografskimi številkami. Za nas Slovence ni bila kultura nikdar samo estetska manifestacija ustvarjalnosti, temveč zmeraj tudi naša narodna obramba, najučinkovitejše in hrati najplemenitejše sredstvo za uveljavljanje naših družbenih in nacionalnih hotenj. Ni naključje, da so med vojno slovenske partizanske brigade

nosile imena slovenskih pisateljev in pesnikov, saj so se bojevale za ideje, izražene v delu teh mož — kultura in boj za obstanek in napredek sta hodila z roko v roki. In danes? Tržni imperativ je postal bog, s tem se družijo hlastanje za vsako ceno po materialnih dobrinah, po najbolj nepotrebnem in prostaškem razkošju. Hkrati s tem pa ugotavljamo, kako se kultura umika korak za korakom, kako je v defenzivi, namesto da bi bila v ofenzivi, kako so se pri gospodarski reformi, kjer je bilo le mogoče, pristrigla sredstva za kulturo, čeprav številke na papirju morda niso manjše, so pa spričo ogromnega zvišanja cen, plač in izdatkov dejansko veliko manjše. Spričo tega je zaleglo prav malo ali nič, da smo v teh letih napravili toliko in toliko dobrih programov za kulturo, tolikokrat in tolikokrat na raznih forumih razpravljali o kulturi, sestavljali teze, načrte in predloge. Ostalo je večidel pri besedah, na papirju. Usmerjevalna in usklajevalna vloga republike kot nacionalne skupnosti s posebnim poudarkom na tem, naj bi kultura postala dostopna vsem plastem naših ljudi in naj bi se zanjo ustvarili pogoji, da bi v najboljšem pomenu besede lahko postala množična, se pravi demokratska, in bi kot taka opravljala svojo družbeno in nacionalno tako pomembno vlogo, se ni doslej niti idejno niti ekonomsko realizirala. Najboljši pokazatelj za to je stanje slovenske knjige, ki res ne bi smela biti odvisna od tržnih zakonov in od večje ali manjše, včasih samo navidezne poslovne spretnosti založb. Toda če omenjamo slovenske založbe — to je vprašanje, ki je sicer v tesni zvezi z razpravljanjem o naši kulturi, hkrati pa tako obsežno, da ga ne bi smeli tukaj samo mimogrede obravnavati. Naj samo ugotovimo, da so pod pritiskom tržnega imperativa tudi mnoge naše založbe postale trgovine z mešanim blagom, kjer je slovenska knjiga najmanj cenjeni artikel, da ne govorimo o raznih Buffalo Billih, Winnetoujih in Tarzanih, ki naj rešujejo situacijo. Stalno se sklicujemo na prioriteto, ker kot majhen narod z razmeroma skromnimi sredstvi vsaj za zdaj še ne zmoremo vsega. Toda ali se vam ne zdi, da bi se bilo treba glede na prioriteto zamisliti ob sredstvih, ki jih dajemo na primer za nogomet, ki pravzaprav ni v nikakršni zvezi s pravo fizično kulturo, to je množično fizično kulturo našega naroda; saj ne prispeva k plemenitenju človeka, temveč ga »vzgaja« k surovosti, k hazardiranju in ustvarja med nami navade, kot so kupovanje belih sužnjev, pretepi med gledalci in surovo poškodovanje nasprotnikov pri sami igri? Ta veja pa ne samo da je pri nas deležna takšne pozornosti in publicitete vseh množičnih občil, kakršne nikoli ne posvečajo na primer slovenski knjigi, temveč tudi skoraj neomejenih sredstev. Na primer: za letni proračun je dobil neki naš klub 280 milijonov starih dinarjev

plus sto milijonov za nakup igralcev iz drugih republik. Medtem ko so matične knjižnice dobile od sklada za pospeševanje kulturnih dejavnosti dotacijo 25 milijonov starih dinarjev z enako participacijo občin, torej je šlo v Sloveniji v enem letu 50 milijonov za te knjižnice, tako važne za osnovni razvoj knjižničarstva pri nas, 380 milijonov pa za potrebe enega samega kluba. Očitno je nogomet važnejši za naš obstanek kot knjiga.

2. Tudi na tem področju smo žal v velikem zaostanku. Naše kulturno medrepubliško sodelovanje bi lahko postalo veliko pomembnejši faktor v medsebojnem zbliževanju, lahko bi bolj kakor vsa druga prizadevanja privedlo do realizacije gesla o bratstvu in enotnosti, ki smo ga imeli tolikokrat na jeziku in od katerega smo danes v praksi morda bolj oddaljeni kakor pred dvajsetimi leti. V stikih s tujimi narodnostmi in kulturami govorimo veliko o tem, kako je kultura most med narodi, torej bi morala biti tudi most med našimi narodi. Menda se nam ne zdi, da takšen most ni več potreben? Vendar bi tudi za gradnjo tega mostu bilo treba vložiti sredstva, ne samo dobre volje. In tukaj se spet ustavimo.

3. Menim, da vsebuje vaše vprašanje tudi že odgovor. Seveda ne moremo kulture meriti po načelu dohodka — korist iz kulture je neizmerljiva in veliko daljnosežnejša, kakor jo je mogoče ugotoviti z letnimi obračuni. Zdi se mi, da je tudi vaše mnenje — kakor moje — da brez kulture dela, kulture odnosov med ljudmi ne moremo misliti na racionalno uspešno organizacijo gospodarskega življenja, zlasti pa ne moremo misliti, da bi lahko dosegli veliki cilj, ki smo si ga zastavili, ko so počile prve partizanske puške.

4. Konkretno reševanje, da, nehamo že govoriti o nalogah in pomenu kulture in jo rajši začnimo uveljavljati z dejanji. Tako na primer: s šolskimi in ljudskimi knjižnicami po vsej naši deželi, s kulturnimi klubi, ki bi bili priključeni tem knjižnicam in bi prirejali glasbene večere, literarne nastope, tehtna in privlačna predavanja o vsem, kar zanima našega človeka, zlasti mladino, kar ga vzgaja in sili k razmišljanju, kar mu pomaga, da postane v resnici in ne samo na papirju samoupravljavec, kar mu pomaga razumeti zgodovino in samega sebe, kar lahko daje njegovemu življenju vrednost in smisel. K temu sodi vsestransko pospeševanje in podpiranje množične in cenene, toda kvalitetne knjige, ki naj pride v vsako industrijsko naselje, v vsako vas, k vsakemu študentu in dijaku s svojo zanimivo in tehtno vsebino in umetniško vrednostjo. Vrnimo našemu malemu človeku njegovo človeško dostojanstvo s tem, da ga ne podcenjujemo s stalnim serviranjem malovredne plaže, popevk in šund lite-

rature! Naj ilustriram: včeraj sem se sprehodila po eni največjih ljubljanskih samopostrežb, naši Na-mi, in sem tam, kjer prodajajo knjige in časopise, našla: Prokleta zlato, Nepoznati ubojica, Dejvid Krokot u opasnosti in eno samo slovensko knjigo, pa še ta je bila prevod Oljačevega romana: »Molitev za mojimi brati«. In obšlo me je, da bi pokleknila sredi veleblagovnice, čeprav ni moja navada, da se vedem tako patetično, in opravila molitev za moje brate Slovence. Toda h komu naj bi molila? K sekretariatu za kulturo? K Socialistični zvezi? itd. itd.

5. Kritika. Te ni nikoli dovolj. Zato nehamo govoriti o dobronamerni in zlonamerni kritiki. Če je kritika neupravičena, dokažimo z dejstvi, da nima prav. Če je upravičena, pa naj prihaja iz še tako nezaželenih virov, poskušajmo odpraviti slabosti, ki nam jih očita. To velja tako za družbo kot za umetnost.

6. Ne po kvaliteti, pač pa po materialnih možnostih zastaja razvoj naše kulture za drugimi področji. V življenju kakor v umetnosti in politiki sta samo dve poti: ali naprej ali nazaj. In nazadovanje ne pomeni samo zastoja, temveč nepopravljivo škodo. Kar zadeva kulturno politiko na Slovenskem, pa se moramo zavedati, da spričo decentralizacije, ki smo jo vsi pozdravili, ne smemo pozabiti, da nam decentralizacija nalaga tudi večje obveznosti, kakor smo jih imeli doslej, zlasti obveznost, da ne smemo zaostajati v svoji kulturni politiki za drugimi našimi republikami. Zavedati pa se moramo tudi, da se zdaj ne samo na ekonomskem področju vključujemo v mednarodno delitev dela, v mednarodne odnose, temveč tudi v kulturi. Ker smo eden najmanjših narodov v Evropi, je očitno, da moramo sorazmerno veliko več žrtvovati za to, da se uveljavimo v svetovnem merilu, kakor žrtvujejo veliki narodi. To je neizprosni zakon selekcije, in kdor ga ne upošteva, propade in izgine. Zato je tako važno, da določimo, kaj je za nas prioriteten pomena ali luksus, ki ga je zdaj opaziti pri nas skoraj več kakor v industrijsko neprimerno razvitejših zahodnih deželah (v Sloveniji je več dragih avtomobilov kakor v Severni Italiji), ali dejavnosti, ki s svojo trajno vrednostjo zagotavljajo naši narodni in družbeni misli njeno nadaljnjo existenco in razvoj. Tukaj bi spet morala usmerjati naš razvoj republika, če ne gre drugače, pa z ukrepi, ki bi omejili družbeno, politično in kulturno škodljivo stihijo. Zakaj bi takšne ukrepe odklanjali, češ da je to vrnitev v administrativni socializem? Gotovo sem za kar največjo demokracijo in samoupravljanje, toda kadar okoliščine dokazujejo, kako nekateri ljudje zaradi svojih osebnih koristi nočejo razumeti, da je splošna korist nad

osebno, kako zaradi tega samoupravljanja včasih izigravajo, potem menim, da se mora družba zoper tako stanje zavarovati s predpisi. Prepričana sem, da bi vsa naša javnost, ki jo zdaj neki pojavi naravnost demoralizirajo, to z olajšanjem pozdravila. Vse to je v najtesnejši zvezi: na eni strani neupravičeno visoki osebni dohodki nekaterih, na drugi pa premajhna sredstva za modernizacijo naše industrije in premajhna sredstva za kulturo. Dolgoročni program kulturne politike na Slovenskem pa naj bi se usmeril predvsem k pridobivanju tistih, mimo katerih je doslej kultura šla ne po njihovi krivdi, temveč zato, ker jim kulture nihče ni znal približati ali ker jim je ni mogel približati zaradi tega, ker smo sicer vlagali denar v stroje, v človeka pa ne.

Franci Pivec

absolvent filozofije

Dvoje misli o kulturi vsakdanjosti

Slovenec sname pred kulturo klobuk z glave in gre zelo ponižno — mimo. Toda to ne vpliva na resnico, da ima kultura v slovenskih razmerah izjemen položaj. To je predvsem »naša« in šele potem »kultura«. Kultura je bila dolgo časa pravzaprav edino, kar je bilo naše, in od tod velike izkušnje in jasna merila, kadar je potreba, določiti »ne našo« kulturo, in veliko manjša pazljivost, kadar je potreba, razpoznati »ne kulturo«.

Zanimivo je ugotoviti, da kultura navadno ni nikoli tisto, kar pozneje ugotovimo, da bi tisti čas lahko bila. Zelo redki so trenutki v slovenski kulturni zgodovini, za katere ta ugotovitev ne drži. Kadar je kulturi naloženo, da brani politične pozicije (še posebej, če je kulturna zgodovina kompenzacija politične nezgodovinskosti), mora prevzeti nase breme tradicionalizma. Tedaj ima kultura »veliko nalogo«, da daje vsemu trdnost in ustaljenost, ter da poskrbi, da se stvari ne bi spreminjale. Kultura mora izluščiti prikladne vrednote in opozarjati na trajne in ponavljajoče se poteze nacionalnega življenja, o katerih se v lepših dneh govori kot o večnih resnicah. Nastop takšne kulture je poza, pristop misterij, utemeljitelj pa korifeja.

Ničesar ni, kar bi danes v Sloveniji opravičevalo tako koncipirano kulturo. Državnost v slovenskem nacionalnem

življenju ni več vakuum, ki bi ga morala zapolniti kultura, in kultura ni več edina demonstracija slovenskega življenja, v kateri bi bilo zato treba dosledno izvajati »nacionalno higieno«. Politiki in posebej Zvezi komunistov »umetnost kot umestnost« ne more rabiti v ničemer več. Napad na avantgardizem v kulturi je samo še odkrita koncesija konservativizmu in nikakršna politična nujnost več. (In nikoli ni bila.) Kulturno ustvarjanje mora čez meje mogočega, zato je za politiko vedno relevantno, toda merilo, po katerem politik ocenjuje kulturno storitev, je pametno, če implicira stopnjo razvoja idejnega in formalnega fenomena v kulturni ustvarjalnosti. Vsaka drugačna politična ocena pa je nespametna.

Današnji dialog med »kulturo« in slovensko »družbo« bi se precej razlikoval od tistega pred desetimi, petnajstimi leti. Tedaj je »kultura« stopala v dialog z občutkom, da jo »družba« izčrpava s svojimi zahtevami, pa v prepričanju, da bo tej »družbi« avtomatsko koristila, samo da ji bo dano uresničevati lastni namen. Poudarek je bil na avtonomnosti kulturne sfere; poudarjalo se je, recimo, da je treba umetniško delo dojeti kot umetniško delo, v njegovih notranjih relacijah. To seveda ni bil zgolj odpor do nekega poprejšnjega položaja, pač pa pomembna osvojitve nekaterih nedvoumnih, pa zapostavljenih resnic. Ko pa so bile te resnice enkrat asimilirane, je »kultura« zadobila, v svoji družbeni dimenziji, občutek defektnosti. Potreben je nov dialog, ki bo prvega vključeval, ki pa bo »kulturi« omogočil, da bo premagala neprijetni občutek lastne izoliranosti in izobčenosti in prepričala, da bo nadaljnje izločanje »kulture« iz »družbe« za obe katastrofalno.

Ali obstoji in v čem je nevarnost stihije, ki jo na kulturnem področju izzivata komercializacija in nevtralen odnos »družbe« do vraščanja kulturnih vrednot v njen organizem?

Odgovor na to vprašanje je danes neogiben uvod v načrt kulturne politike.

Podatek sociološke analize v nekem industrijskem kraju pove, da v enem letu 67,28% delavcev ni prebralo nobene leposlovne knjige; 96,66% ni bralo nikakršne poljudnoznanstvene literature, 91,8% nič politične literature, 70% delavcev ni bilo še nikoli v življenju na slikarski razstavi in 24% jih ni še nikoli videlo gledališke predstave.

Velikansko število ljudi sploh ne pride v stik s kulturnimi stvaritvami; sploh ne ve, kaj je jezik sporazumevanja. Če pa ljudje že dobijo knjigo v roke, potem bo le-ta več kot gotovo iz knjižnice, ki jo označuje tole:

Letno se v Jugoslaviji v nakladi okoli 380 milijonov izvodov tiska nekaj sto šund romanov in ob tem še mesečno 650.000 posebnih zvezkov šunda (in 2,5 milijona izvodov leposlovja!).

Težko je človeka pripraviti do tega, da se bo navduševal nad pravo vrednoto, pravo umetnostjo, nad tistim, kar je resnično lepo in plemenito, ne pa kič in šund. Še težje je to v družbi, ki je na prehodu iz pomanjkanja v izobilje, iz celodnevnega trdega dela v obsežen prosti čas. Najtežje pa je to tam, kjer prevladuje indiferentnost glede izrabljanja prostega časa, ki je prvi pogoj za kulturo in možnost zanjo.

Družbo, v kateri ni navzoč nenehen napor za kulturo, zanjame nadomestek — vedno surogat namesto resničnega življenja in angažiranja, iluzija namesto resničnega položaja. »Vsak človek špekulira s tem, da bi drugemu podtaknil novo potrebo, da bi ga prisilil na novo žrtev, da bi ga pahnil v novo odvisnost in da bi ga zapeljal v nov način uživanja, s tem pa na ekonomsko propadanje. Vsakdo poskuša drugega potisniti pod njemu vsebinsko tujo silo, da bi s tem zadovoljil svojo lastno, sebično potrebo.« (Marx v Ekon.-fil. rokopisih).

Človeku v vse obsežnejšem prostem času (ki je samo njegov, kot ga prepričujejo) ne preostane drugega, kot da izbira med idoli, ki se zanj (načrtno) proizvajajo. Seveda si lahko te idole svobodno izbere, toda enemu se je prisiljen pokloniti, ga občudovati, se nad njim navduševati, se z njim izenačiti in »skozi njega« živeti. Idol mu je postal splošno in edino, kar ga združuje z drugimi. Toda asociacija na tej osnovi je varljiva, sporazumevanje skozi idol je borno. Človek postaja reven kot človek in se utaplja v blatu vsakdanjosti.

Osnovna vloga socialistične kulturne politike je, da ustvari okoliščine, v katerih človek lahko spozna svoj resnični položaj v družbi oziroma pri delu. »Kultura idola« takšno spoznanje načeloma onemogoča. Idol je nesvoboda, in družba, ki se proti njemu ne bojuje, ni le nesvobodna, ampak je proti svobodi.

To je, po moje, pomembno izhodišče za razmišljanje o kulturi in kulturni politiki.

Vasja Predan

publicist pri Naših razgledih

Formulacije, ki jim skušam pazljivo in kolikor mogoče logično slediti v vaši anketi, se mi zde malone vzorčno značilne za tisto posebno naravnost, ki pri nas zmerom spremlja vprašanja kulture. Slej ko prej se namreč vsi znajdemo

v položaju, da brez temeljitega preudarjanja obravnavamo kulturo z vidika njenega »posebnega pomena«, da jo torej vedoma ali zgolj zavoljo navajenosti in razvajenosti postavljamo v nekakšen »izjemen položaj«. Najbrž izhaja iz narave takega obravnavanja tudi tista nenormalna vznemirjenost, da ne rečem »povišana temperatura«, ki je neizogiben nasledek tako postiranih obravnav in debat. Sprašujem se, čemu tako ravnamo, kaj nas k temu sili, je ta »izjemnost«, »posebnost« ali celo »elitnost« v naravi kulture same, in še posebej naše slovenske kulture kot kulture malega naroda s specifično zgodovino, ali pa je nemara za »izjemno« obravnavanje iskati tudi kak »izjemen« razlog.

Ko bi hoteli odgovoriti na prvi del tega vprašanja, bi seve morali pregledati dolgo vrsto historičnih resnic iz slovenske preteklosti, ponoviti bi morali eno izmed znanih, a nepremakljivih dejstev, da je bila slovenska nacionalna, socialna in politična usoda vsaj zadnjih sto let najintenzivnejše in tudi najintimnejše prepletena s kulturo, še več: skozi kulturo in še posebej literaturo pa publicistiko se je slovenska nacionalna, socialna in politična bit uresničevala in konstituirala. Ob vzporejanju tega položaja s položajem večjih, bolj razvitih in predvsem svobodnih nacionalnih in državnih skupnosti ali že zgolj z najbolj preprostim pogledom v evropsko zgodovino postane jasno, da je v tem smislu kultura pri nas imela zmerom dovolj samosvojo in predvsem izvirno utemeljitev kot poglobitvi konstituans nacionalne, socialne in politične zavesti — v tem pa je tudi vsa njena posebnost in izjemnost. Ko pravim *vs*a posebnost in izjemnost, mislim tudi na njeno dokončnost, na njeno afirmativno upravičenost vse do trenutka, ko smo bili kot narod ogroženi. In kaj potlej, ko ogroženosti ni več? Izjemnost in posebnost sta razveljavljeni. Tako bi bilo, tako bi moralo biti, tako se zdi naravno. Pa ni tako. Izjemnost in posebnost in elitnost kulture so pri nas postale inercija, leitmotiv, mit. Ali je vse to res v naravi kulture? Čeprav je bila vsekdar avantgarda duha in četudi je zavoljo te avantgardnosti morala pogostoma hirati v ubožnicah in cukrarnah, jetična in zbohemizirana — sta izjemnost in posebnost nasledek preteklosti in njenih mitičnih pojmovanj. Današnji svet iz dneva v dan razveljavlja mit kulturne in zlasti kulturniške izjemnosti in posebnosti. Današnji svet je trd in trši, racionalen in racionalnejši, brezčustven in brezčustvenejši — pa hkrati neizviren in neizvirnejši. Izviren je zgolj v grozi, v stiski in tesnobi, v tujinskosti in postvarelosti, izviren v uniformni izenačenosti, izenačen v človeški stremljivosti po neizvirnosti. Današnji svet je anti-svet. Če je v tej konstelaciji in tem spoznanju, ki je tudi spoznanje kulture, izjemnost in posebnost, tedaj ji pripišemo, pa čeravno zgolj

verbalno, te lastnosti. Saj so kot del anti-sveta brez pomena in smisla.

Drugi del uvodoma postavljenega vprašanja — ali pa je nemara za »izjemo« obravnavanje (kulture pri nas) iskati tudi kak »izjemen« razlog — terja nekaj več besed, zato pa nas bo bržkone pripeljal bliže tistemu, kar pod točkama 1. in 2. zastavlja anketa.

Skušajmo biti kar se da preprosti in zastran tega nemara tudi nekoliko poenostavljeni. Brez uvodov in ovinkov si povajmo, da je bila kultura pri nas skozi malone ves porevolucijski čas izpostavljena dvema poglavitnima pritiskoma: idej-nopolitičnemu oziroma ideološkemu in gmotnemu. Oba pritiska sta jo via facti potiskala v izjemen in poseben položaj in vsaj enemu izmed obeh pritiskov — gmotnemu — je silovito podrejena tudi dandanes, čeravno so tudi potencialne in dejanske možnosti prvega pritiska še zmerom žive in zlasti v ekscesivnih trenutkih in konfliktnih situacijah dovolj aktivne. Če zdaj zavestno zanemarimo prvi pritisk in se pomudimo pri drugem — gmotnem — se nam razkrije sila kontroverzna podoba: »naši programski družbeni dokumenti omenjajo poseben pomen kulture in kulturnih dejavnosti«, kot se bere uvodni stavek te ankete, odmerjajo ji pa popolnoma »neposebno« gmotno pazljivost. Pustimo ta hip številke ob strani — številke so nemara na prvi pogled relativno visoke, zlasti za finančnega laika, v kontekstu narodnega dohodka in njegovega deleža pri kulturi pa tako sramotno nizke, da jih ne kaže več ponavljati — in se zamislimo ob dejstvu: večletna načrtna »neposebna« nepozornost gmotnemu položaju kulture rodovitno zori v domala grotesken sadež: kultura našega dela, našega samoupravljanja — o tem govori anketa v tretjem vprašanju — kultura »vedenja in ravnanja ljudi in odnosov med ljudmi na vseh ravneh družbene strukture« je izrazito neznatna, piškava in izprijena, kvečjemu konvencionalna, vtirjena v skrajnje pasivne kánone meščanskega bontona. Kulture odprtih in sproščajočih medčloveških odnosov — pri nas preprosto ni. To na videz apodiktično in prav nič spodbudno ugotovitev bi rad ilustriral z lastno izkušnjo ne pri nas, marveč iz nesocialistične tujine: na Nizozemskem in Angleškem sem v zasebnih stikih z ljudmi in zlasti pri uradnih srečanjih bodisi v institucijah ali, recimo, storitvenih dejavnostih doživljal tako presenetljivo človeško pozornost, o kakršni pri nas še sanjati ni mogoče. To ni bilo lakajstvo in suženjstvo. To ni bila ponižna in ponižujoča uslužnost. To seve spričo diskomunikabilnosti sodobnega sveta tudi ni bila avtentična človeška povezanost, ki je dandanes skoraj neeksistentna med tujci. Zato pa je bila kulturnost ravnanj, nekonvencionalna sproščenost — v nekem klasičnem (in bognasvaruj: »tipič-

nem«) angleškem klubu je ta odprtost nazorov in čustev bila domala frapanten demanti vseh tistih imbecilij, ki te z njimi napolni priročnik o domnevni, znameniti angleški zadržanosti in puritanizmu — izvirna človeška radovednost, idejna in nazorska strpnost, zlasti pa toplo in prijetno medsebojno spoštovanje. Ne, bilo bi čisto brezumje, ko bi takole zasebno izkušnjo posploševal, in tudi sicer teh odnosov zunaj naših meja ne kaže fetiširati. Ne tako ne drugače: ne afirmativno ne zanikovalno po tistih znanih receptih, ki slepijo s famo, češ, kako se na zahodu nihče ne zmeni za sočloveka, pa čeravno bi ta pred njegovimi očmi dobesedno izdihnil, in kako je po istorodnem receptu na vzhodu s to rečjo natanko narobe. Pustimo te fetiške. A skrajnje značilno se mi zdi, da pri nas kulturi odnosov že desetletja ne posvečamo nobene pozornosti. V tesnobnem svetu ni lahko živeti, brez kulturnosti je toliko teže.

Slišim ugovor: kultura odnosov med človekom in bližnjikom je ali je pa ni. Gre tako rekoč za integralno sestavino danosti. Zavesten napor, da bi te vrste kulturo — nemara pravilneje: omiko — »razvijali« in »privzgojili«, je jalov, kajti »vzgoja« izključuje avtentičnost, vnaša v človekov svet nesproščen, skoroda sovražen red kánonov, zastira pravo, se pravi, resnično podobo človekove biti — skratka: taka umetno vsiljena omika človeka slej ko prej pomalomeščanja, inferiorizira, zapira in razveljavlja. Prav. Komur je do takega pojmovanja, razlage, utemeljitve in konsekvenc, ki da jih povzroča kultura medčloveških odnosov, mu tega prepričanja nikakor ne kaže kaliti. In navsezadnje lahko sodi iz izkušnje: očitno se je bil nekoč z vso ihto uprl vseodpuščajoči, mesijanski, katolicistično zdemagogizirani moralki, dandanes pa je iz istih razlogov zavrgel »razredni bonton« tistega in takega »tovarištva«, ki je to zgolj še po svoji najbolj povnanjeni, formalistični podobi. Obe »omiki« sta lažni in zanju se gotovo ne kaže vnemati. Če bi že bilo treba premišljevati ali celo projektirati izhodišča za resnično kulturo medčloveških odnosov, tedaj bi ji na vseh ravneh morali najprej poiskati neke konstante, ki kolikor mogoče izključujejo vse tisto, na čemer sta zgrajeni različici, ki sem ju omenil. Te konstante: znanje, delo, odgovornost, red, spoštovanje. In da bodo te povsem nenove, marveč pogostoma pozabljene kategorije dobile še ustrezen predznak in bistven atribut, si povejmo, da gre za: osebno znanje, osebno delo, osebno odgovornost, osebni red, in osebno spoštovanje. Omiko skupnosti, kolektivno omiko je mogoče pričakovati samo iz osebne zavzetosti. Brez nje je skupna vizija fata morgana, ki dopušča vse, od ideološkega nasilja do najbanalnejšega (gmotnega) malverziranja in asocialnosti. Skušnje zadnjih let nam pogostoma izpriču-

jejo, da nas tudi taki nasledki neomike ne vznemirjajo: konstantam, ki sem jih navedel, namreč še zmerom *dejansko* in v *praksi* ni priznana niti realna pomembnost, ki jim gre, če naj se iz njih oblikuje tisto, kar na vseh ravneh družbene strukture razumemo pod »kulturo vedenja in ravnanja ljudi in odnosov med ljudmi«. In v to kulturo sodi vse, od elementarnega obnašanja do spoštovanja bližnjikovega dela, od socialnega čuta do nacionalne zavesti. Z vsemi vmesnimi členi in odtenki.

O zadnjih dveh vprašanjih, ki ju zastavlja vaša anketa, le nekaj besed, saj ju tudi na široko ni mogoče razčleniti.

Kar zadeva kritiko, njeno razširjenost ali nerazširjenost, se mi zdi ne glede na kakovostno vrednost najprej pomembno ugotoviti: v odprti in demokratični družbi ni kritike nikdar preveč. Razvita kritika je eden izmed rezultatov razvite družbe. Če je res, da pri nas težimo k odprti in razviti družbi, je naravno, da ne moremo zanikati ali celo zatirati odprte in razvite kritike. Kolikor v takem procesu pogostoma še zmerom prihaja do dogmatiziranja sveta in z njim tudi do dogmatiziranja kritike, ki da sme upravičiti svojo socialno eksistenco zgolj in edinole s tako imenovanim »konstruktivnim odnosom do družbenih (per analogiam: tudi umetnostnih) pojavov«, je to kajpada *contradictio in adjecto* razvite in tudi razvijajoče se družbe. Sicer pa postaja vprašanje kritike čedalje bolj zapleteno v svetu brez bogov in brez vrednostnega sistema, ki je v njem smisel kritike utemeljen.

Slednjič še vprašanje zaostajanja kulture za drugimi področji družbenega življenja in vprašanje dolgoročnega programa kulturne politike na Slovenskem. Ne bi rad preiskoval, zakaj, kako in koliko je v povojnih letih tako imenovana superstruktura zaostajala in zaostala za družbeno bazo. Kadar se pri nas lotevamo teh problemov, kadar zlasti ljudje, ki delajo v sferi kulture, govorijo o razločkih med obema strukturama, skoraj vselej zapadajo v jadikovanje in obtoževanje. Naj je to razumno ali ne, položaj je dandanes tak, kakršen pač je. Neskladen razvoj obeh struktur se maščevalno obrestuje, to smo med drugim ugotavljali že ob vprašanju kulture medčloveškega vedenja in ravnanja. Dovolj zgovoren nasledek te neskladnosti je ugotovitev, da smo šele po dvajsetih letih prišli do spoznanja, kako je tudi razvoj kulture treba projektirati, da je torej nujno narediti tako imenovani *nacionalni kulturni program* in ga *začeti sistematično izvajati*. Vse drugo je puhlo leporečje in mu brez akcije in denarja najbrž nihče več ni pripravljen verjeti, še najmanj pa ga more preglasiti takale — pa četudi spodbudno in pošteno zasnovana — anketa, točneje, bolj ali manj improvizirani odgovori nanjo.

1. Poseben družbeni pomen kulture nedvomno prihaja močno do izraza. Res bo najbrž sicer to, da je s takšno trditvijo zajeta najprej vsesplošna zaskrbljenost dandanašnjih kulturnih in deloma tudi drugih javnih delavcev in pa želja, da bi »družbeni pomen kulture« postajal čim hitreje res dejaven v večji meri kot doslej, da ne bi o njem le govorili. Kajti njegovega pomena in potrebe se zadnje čase bolj zavedamo, še vedno pa ne zmoremo te zavesti dovolj dejavno uresničevati. Prav po reformi je bilo čutiti močan upad, ki se je kazal tudi v šibkejši medsebojni povezavi kulturne dejavnosti tako po področjih kot po plasteh ali po strokah. To je bila posledica premajhne odgovornosti širših družbenih skupnosti in pa tudi prepričanja, ali bolje vsiljevanega prepričanja, da so za nedejavnost, neorganiziranost, skratka, za upad kulturne dejavnosti krive premalo razvite oblike samoupravljanja. Pokazalo pa se je, da je bila taka razlaga, ki je navadno prihajala od zgoraj, docela verbalistične narave.

V tem pogledu je v zadnjem letu odgovornost republike kot nacionalne skupnosti močnejše čutiti, sodil pa bi, da je to v veliki meri že posledica z ene strani kritičnih razmer, z druge pa kritike razmer, ki so jo izrekli bolj ali manj zavestno žal le posamezniki.

2. Morda je napak, rekel pa bi, da je glede smisla in pomena v sedanjih mednacionalnih odnosih in razmerah položaj precej podoben onemu v gospodarstvu. Pri tem je misliti predvsem na konkretne kulturne institucije, na znanstvene, visokošolske in druge organizacije in na njihovo doseganje jugoslovanskega poprečja, ker smo v tem pogledu ponekod pod poprečjem. Za ponazoritev, kako si Slovenci sami otežujemo in oviramo dejavnost, naj navedem primer iz novega republiškega zakona o visokem šolstvu. Ta določa, da mora mladi znanstvenik, ki se poteguje za doktorat znanosti, doktorsko razpravo najprej tiskati. Torej bo komisija založništva, ki bo odobrila tisk, kompetentnejša kot pa komisija znanstvenih avtoritet za zagovor disertacije (če vzamemo, da je objava potrdilo kvalitete). Na glavo postavljen red, če o neugodnih razmerah v založništvu in o nezainteresiranosti za »suho zna-

nost« (ki med znanstvenimi avtoritetami niti še ni priznana) sploh ne govorimo. Tako bodo utegnile te okoliščine precej ovirati in oteževati, mogoče prav usodno zavreti razvoj znanstvenega dela in krepitev naraščaja. Komu bi to koristilo? Če je namreč število znanstvenih naslovov tudi nekak podatek o moči usposobljenega znanstvenega naraščaja in kadra in torej tudi o moči nacionalne kulture, potem nam bo primerjava podatkov iz letopisov zagrebškega vseučilišča in slovenske univerze (primerjava nima nobenega drugega namena in niti ni najprimernejša, ker je na Hrvaškem še nekaj fakultetnih središč, kjer je mogoče znanstveno delati in dosežati znanstvene stopnje) pokazala precej neugodno osnovo za prihodnost slovenske znanosti. Navidezne malenkosti torej prispevajo k temu, da se neskladja poglobljajo, namesto da bi izginjala.

Š S tem vprašanjem se nisem nikoli dovolj temeljito ukvarjal (čeprav neprestano zadevam obenj), zato ne bi mogel kaj koristnega zapisati. Če so anomalije v kulturnem življenju posledica istih ali pa podobnih vzrokov v organizmu družbenega upravljanja kot v gospodarstvu (npr. v zvezi z akumulacijo, kultura pa je sad le resne in globoke akumulacije, akumulacije primarnega pomena!), potem je odgovor na to vprašanje s tem vsaj deloma že dan. Čisto zanesljivo pa je, da naša sedanja prizadevanja za racionalno, rentabilno in poslovno uspešno organizacijo družbenega življenja kulture ne upoštevajo v zadostni meri tako v sami miselnosti, torej politiki, kot tudi v gmotnem pogledu. Tega pa niso krive »premalo razvite oblike samoupravljanja«, kar so v zvezi z znanstvenim delom zadnja leta večkrat očitali z najvišjih mest. Vulgarno povedano: ista načela samoupravljanja dobijo pri globljih skladih drugačno življenjsko podobo in vsebino kot pa pri plitvih; pri tem pa bi smeli o zavesti in odgovornosti, vsaj kar zadeva kulturna področja, razpravljati najbrž šele nekje med zadnjimi vzroki. V ponazoritev: Neki tuj pesnik in prevajalec iz slovenščine ni mogel dobiti pri slovenskem pisateljskem društvu nikakih pravih knjižnih »daril«, ki bi mu rabila pri posredniškem delu (medtem ko v njegovi socialistični deželi vsakogar, ki se zanima za njihovo deželo, obložijo z njimi in jih še nekajkrat toliko pošljejo za njim po pošti. Pred leti je bila zavest samoupravljanja pri nas vsekakor šibkejša kot danes, toda takrat v podobnih primerih ne bi bilo takih težav. To je samo majčken izsek iz politike kulturnih stikov s tujino, ki so zašli zdaj v obdobje sedmih suhih let. Klavrni bodo rezultati takšne politike predvsem na strokovnih in znanstvenih področjih, kot kažejo razmere letos, zato bi bilo treba čimprej razmisliti o smotrnosti takih stikov, ki nimajo rednih skladov.

Praksa je dalje nedvoumno pokazala, da je misel ali zahteva, ki naj bi res bila zajeta v ideji samoupravljanja, torej zahteva po kulturi dela, kulturi upravljanja, kulturi vedenja in ravnanja in odnosov med ljudmi na vseh ravneh družbene strukture ostala doslej, vsaj kar zadeva »kulturo«, le neizpolnjena, morda za daljši čas celo utopična želja. Sodil bi, da je kriv predvsem večni človeški egoizem. Želja po višjem osebnem standardu se je uresničevala (v gmotnem in časovnem pogledu) na račun kulture, kot da bi kulturna dobrina in kulturna potrošnja ne bili nujni sestavni del človekovega življenja in standarda. Toda v vseh socialnih plasteh naše današnje družbe se gradi standard na rovaš kulturne potrošnje, v višjih plasteh celo v hujšem neskladju s siceršnjo potrošnjo kot v nižjih. Ko bi vsak slovenski izobraženec, ki ima ali osebni avtomobil, hišo ali počitniško hišico, bil naročnik vsaj enega slovenskih kulturnih mesečnikov, bi se jim naklada vsaj nekajkrat pomnožila. Pohujšljivo bi bilo primerjati število oziroma statistiko materialnih dobrin in takšnih kulturnih dobrin, kot so revije, domača izvirna literatura, umetniške slike in podobno.

Zato se mi zdi, da je danes enako hud problem, kot je vzdrževanje kulture in njenih ustanov, tudi širjenje kulture in njene potrošnje predvsem med tistimi plastmi, ki bi jim morala biti *conditio sine qua non*.

4. Slovenski politiki in kulturni načrtovalci, nacionalni ekonomisti in še posebej tudi vsi tisti, ki so zajeti v zadnjih odstavkih tretjega odgovora, bi se morali zavedati zgodovinske resnice, ki je celo v nasprotju s preprostim pojmovanjem marksističnega nazora o ekonomiki in kulturi, da se je namreč slovenski narod v razvoju zadnjih treh stoletij obdržal zaradi svoje lastne kulturne vsebine in postopoma — posebno v obdobjih najhujših pritiskov — tudi svoje kulturne moči, ekonomsko pa je bil vseskozi šibak, tako šibak, da kulturna »nadstavba« z njegovo gospodarsko osnovo nikoli ni bila v takšnem sorazmerju, kot bi teoretiki pričakovali, ampak je bilo razmerje prav obrnjeno.

Danes se pojavlja namesto ekonomske moči ali nemoči in njene vloge druga okoliščina, naša številčnost, naša malostevilnost. Spričo nje bo zdaj prav zaradi ekonomske krepitve — laično sodim — morala kultura prevzemati nase še dvakrat odgovornejšo vlogo, če pomislimo, da se bo morala spopasti z enostransko usmerjenostjo današnjih ljudi predvsem v materialno potrošnjo. Razen tega kultura v sorazmerju z našo številčnostjo in gospodarsko močjo ne bo smela zaostajati, če bo hotela tudi poslej živeti kot nacionalna kultura in individualnost, ki jo bo mogla podpirati predvsem le zavest nacionalne skupnosti in pripadnosti. Gospodarski, etnološki, celo

jezikovni momenti postajajo čedalje manj pomembni. So ljudstva, številnejša od našega, a kulturno malo pomembna, čeprav gospodarsko morda močnejša; zato se taka ljudstva začenjajo prištevati k drugi kulturni in počasi tudi etnični skupnosti, uporabljajo v določenih socialnih, političnih in kulturnih plasteh drug jezik, skratka — so na najkrajši poti k asimilaciji.

Pri nas nas na takšno pot usmerjajo — hote ali nehote — tisti, ki širijo misel o odmiranju narodnosti kot take nasploh. Takšno govorjenje ne more pomagati prebroditi težav in anomalij večnacionalnih političnih skupnosti, kar zadeva mednacionalne odnose. Treba je preprečevati vzroke anomalij, ne pa odstranjevati žrtve anomalij. V našem primeru je pri vsem tem značilno še to, da takšnih utrudljivih misli ne širijo in ne zastopajo pripadniki tistih naših narodov, ki so v bližnji ali daljši preteklosti ali vseskozi živeli v podrejenem položaju. Torej bi si upal trditi, da je na sedanji stopnji našega nacionalnega in socialističnega življenja neskladje med gmotnimi in kulturnimi potrebami (oziroma potrošnjo) nasprotno osnovni težnji in potrebi enega in drugega življenja, zdravega nacionalnega razvoja in vsestransko enakomerno razvitih socialističnih komponent.

5. Kritike — družbene — je preveč in premalo. Preveč zato, ker je ali docela evfemična in »dvorna« ali pa je nepoklicana, zato je brez odzivnosti in kaj hitro dobi oznako, da je kritizerska, kar seveda ni nemogoče, saj se nujno mora med dvema danima možnostima izroditi v to. Ljudje nasploh danes zelo pazljivo — zaradi večletne »akumulacije« — spremljajo razna dogajanja in nosilce našega javnega življenja, bodisi političnega ali gospodarskega. Razumljivo je, da marsikaj na tem obsežnem področju zasluži kritiko. Vendar bi kritika morala dosežati svoj namen tako, da bi skozi srčno preklopko poganjala kri po ožilju, jo prečiščevala, prečiščevala obtok sam, ne pa izkravela kot presekana žila v prazno ali pa se strjevala v podkožju in povzročala včasih nevarne, včasih pa nevšečne in nezaželene tvorbe. En sam primer: V dosedanjem razvoju je menda en sam gospodarstvenik ali uradnik na visokem položaju prišel do tega, da je odstopil. Vzrok je deloma bila bulvarska kritika, deloma pa njene korenine, ki so izhajale iz preteklosti in od drugod. Naš razvoj napreduje po začrtani poti in prinaša nove pojave. Z naprejšnjo danostjo se danes malokdo še zadovoljuje. Ta ali ona kriza, ta ali oni problem našega javnega življenja prinese nekaj svojega. Napak je tolmačiti to kot širjenje demokratičnosti. Treba bi bilo tolmačiti kot duhovno in zavestno dohitevanje naših resničnih okoliščin in možnosti. Kriza okoli modernizacije železnic, ki še traja, je prinesla tudi nekaj, kar nima z železnico prav

nikake zveze: po toliko in toliko letih je neki srbski politični list oživil politično karikaturu, ki so jo naši listi »pogumno« ponatisnili. Dežela Pjera Križanića, dežela z bogato tradicijo politične karikature, je to zmogla, a šele po dolgi, dolgi vrsti let. Mogoče primer ni najbolj prijeten, je pa značilen. Pojasnjuje tudi okoliščino, zakaj se je naša družbena kritika izrojevala v kritizerstvo, v kavarniško kritizerstvo, oziroma po svoje odgovarja na vprašanje, zakaj je bila tako sprejeta. Res pa je tudi, da so družbeno kritiko kolikor toliko sistematično obravnavali le na posameznih shodih predstavnikov naših političnih organizacij, torej »ex offio«, in pa v raznih aktih deklarativnega značaja ob takih ali podobnih priložnostih.

Nobenega dvoma ni, da ima družbena kritika v takšnih okoliščinah izrazite pomanjkljivosti. Ena bistvenejših je pomanjkljivost, ki je nasploh najbolj značilna tudi za današnjo umetnostno, tj. literarno in drugo kritiko, namreč pomanjkanje ali pa sploh odsotnost čvrste idejnonazorske osnove. Medtem ko pri družbeni kritiki, ki je povezana z vsakdanjimi življenjskimi pojavi praktične narave, stopajo na njeno mesto zdravi razum, čut za resničnost in demokratičnost ter humanizem (vsaj praksa to kaže), pa je v umetnostni kritiki vse to le neustrezen surogat, ki sicer ne bi bil surogat in bi tega ne označevali tako, če bi obstajala tudi čvrsta idejna osnova. Prav zaradi vsega tega je tudi sposobnost teoretičnega razglabljanja izredno nizka. Med vzroki je treba obravnavati tudi statičnost v idejnem razvoju, ki dandanes prevladuje, pomanjkanje ali pa sploh odsotnost raziskovalne radovednosti. Zato so že tako redka teoretična razpravljanja bodisi filozofske ali umetnostne vsebine večkrat samodopadljivo kabinetsko umevanje, ki rado prehaja v pozo.

Zaradi malo ugodnega stališča do kritike nasploh tudi razmere ne morejo biti drugačne, kot so, namreč da je inteligenca (nasploh najbrž ne, pač del tiste, ki se ukvarja z družbeno kritiko in publicistiko in ki je torej v našem smislu dejavna) potisnjena nekako v »opozicijo«, ne da bi sama to hotela, bolj zaradi narave naših razmer, kot je bilo zgoraj povedano. Temu navadno pravimo »sistem«, mislimo pa na njegove negativne spremljave.

6. Čeprav sem zgoraj omenil za marsikoga paradokсно obrnjenost razmerja med kulturno preteklostjo in nacionalno ekonomiko v slovenski narodni zgodovini, sem že poprej opozoril in tudi zdaj opozarjam na vzporedne pojave našega gospodarskega in kulturnega življenja. Prvo zahteva večjo medsebojno povezanost, je proti razdrobljenosti, proti samovolji in »načrtovanju« posameznikov, ker zahteva smotrnost, gospodarnost. Za nekaj podobnega bi si morali prizade-

vati tudi v kulturnem življenju. Izoblikovati in integrirati bi bilo treba vsaj kulturno politiko, če že ne dejavnikov, tesneje bi bilo treba povezovati posamezne vidike kulturnega življenja in dejavnosti ter jih enotneje razvijati. To naj bi ne bil centralizem, to naj bi bilo združevanje sil in medsebojno usklajevanje dela, npr. na področju založništva, izobrazbe, visokega šolstva. Zakaj ne bi v enotni koncept pritegnili delavcev določene dejavnosti iz vse Slovenije? Večja zagnanost in zavzetost v delu bi odpravljala tudi tista — na teh območjih sicer številna, a po vsebini navadno malenkostna — nasprotja, ki povzročajo zdaj neprimerno hujše posledice v kulturnem življenju, načrtovanju in nacionalnem razvoju ter so nevarni zaviralni momenti. Tudi ni smotno — se mi zdi — našo kulturno zgradbo po vsi sili širiti na področja, kjer nimamo tradicije, pač samo iz malo premišljene težnje po univerzalnosti. Vendar pa majhne skupine ali celo posamezniki o tem ne bi smeli odločati. Potrebno je več smotrnosti, več pretehtanosti, ki bi je po dvajsetletnem razvoju pač že zmogli. In še želja: O stvareh, načrtovanjih in pojavih naj bi imeli več konsultativnih pravic tisti posamezniki, ki niso udeleženi v administrativnem in funkcionarskem mehanizmu, imajo pa bogatejše izkušnje in so o stvareh že vrsto let razmišljali in tudi kaj publicirali. Nazoren primer je bila priprava reorganizacije šol II. stopnje (gimnazij), ki je bila po administrativni poti (v centralnih in republiških sindikalnih forumih in drugod na taki ravni) tako rekoč že rojena, praktiki pa so jo v celoti drugače obravnavali in sprejeli.

Bojan Štih

direktor drame SNG

1. Položaj kulture v naši družbi (znanosti, umetnosti in prosvete) je močno zapleten, zagaten, kdajpakdaj tudi absurden. »Naši programski družbeni dokumenti« žal nimajo nobene posebne družbene moči in zakonske veljave, saj so zaradi svoje metaforične in metafizične funkcije bolj ljubeznivo priporočilo, iz katerega odseva jasna volja, nikakor pa ne pomenijo upoštevanja vredne družbeno praktične in načelne norme. Bojim se, da utegne tako stanje trajati še tudi naprej. Ko je sistem »čistega« oblasništva (praktične variacije na temo administrativnega ali etatističnega socializma) zamenjal

sistem »čistega« gospodarstva (v katerega se je pritihtapil tržno-prekupčevalski organizem in uveljavil svoje protikulturne in protiduhovne težnje) se je idejno omejevanje ali celo kdajpakdaj nasilje nad kulturo in umetnostjo umaknilo finančnemu omejevanju, oziroma nasilju. Oblike ukazovanja so se zamenjale, ostalo pa je žal — omejevanje. In tako bo ostalo vse dotlej, dokler ne bodo z ostrim in načelnim družbenim in kulturno političnim prizadevanjem odstranjene negativne posledice finančnega sistemskega omejevanja. Splošno prepričanje je, da nam je potreben temeljit idejni in kulturni prerod in z njim vred osveščenje. Uveljaviti se mora načelo, da je socialistična družba v prvi vrsti družba duhovno in kulturno prebujenega človeka. Kajti kultura je vedno družbeni, oziroma nacionalni problem, nikakor pa ne finančno breme ali celo komunalna prireditev. Delitev finančnih sredstev in v zvezi z njo delitev dohodka ni in ne more biti zadeva, ki se tiče zgolj delovnih organizacij, marveč je to vprašanje, ki ga mora vsak dan sproti razreševati načelna in praktična družbena in kulturna politika.

2. Gospodarska in finančna politika (centralistična in komunalna) sta povzročili toliko težav v kulturnem povezovanju in medsebojnem razumevanju narodov v jugoslovanski socialistični skupnosti, da bodo potrebni veliki napor, če želimo obnoviti in razširiti stike in sodelovanje med posameznimi nacionalnimi kulturami in sodobnimi umetniškimi težnjami v naši deželi. Zaradi tako imenovanih finančnih težav so že nekaj let stiki med posameznimi kulturami omejeni na minimum.

3. Samoupravljanje je seveda v svoji idejni zasnovi predvsem politično dejanje. Medtem ko se v odnosu med državljanom in državo pojavlja to vprašanje v obliki svobode, pa se isto vprašanje izraža v odnosu med delavcem in delovno organizacijo predvsem v obliki strokovnosti, znanja in kulture. Kultura dela, kultura upravljanja in kultura vedenja so poglavitni vidiki v prizadevanju, da se v okviru naše družbene skupnosti uveljavita duh in znanje. Prepričan sem, da smo pomembnost in vrednost tega pojava podcenili in da smo se zadovoljili s parcialnimi rešitvami, nismo pa iskali integralnih.

4. Razvijanje kulturnih potreb pri nas močno zaostaja za razvijanjem materialnega standarda delovnega človeka. Zato se ne smemo čuditi, če zmaguje okus povprečnosti, neredko pa tudi ulice. Tu mislim na ves sistem tako imenovane sprostitve in zabave, ki s ceneno plažo preplavlja vsa naša splošno komunikativna sredstva (televizija, radio, časopisi itd.). Izboljšanje materialnega standarda našega delovnega človeka mora iti vštric s kulturno in duhovno prebujo in oblikovanjem ljud-

stva. Kolikor pa se bo sedanje protislovje vzdrževalo tudi naprej ali bo postajalo celo ostreje, bo naš človek postajal iz leta v leto bolj reven, bolj prazen, kot pa je bil nekdaj.

5. Nikoli ne more biti kritike preveč, zato je tarnanje, da hipertrofija kritike povzroča neopravičene občutke o kritičnosti položaja (v družbi ali v kulturi), kratko in malo od več. Problem je drugje. Kritika je lahko le del družbene ali kulturne ustvarjalnosti. To se pravi, izvirati mora iz osrčja ustvarjalnosti, ni pa in tudi ne more biti faktor, ki je nad ustvarjalnostjo ali celo zunaj nje.

6. Žal, ne preveč optimistično. Pa ne zato, ker ni dobre volje ali programskih načel, s katerimi ne bi želeli razrešiti problema zaostajanja kulture za drugimi področji našega družbenega življenja. Prepričan sem namreč, da skupno dobro voljo onemogoča sedanji sistem financiranja znanosti, umetnosti in prosvete. Zato vidim rešitev zgornjega problema predvsem v popolni načelni in praktični spremembi načina financiranja in materialnega razvoja duhovnega področja v naši družbi.

V senci mrtvega kota

Spet smo slišali in brali o nevarnosti, da bodo pri programiranju in graditvi velikih mednarodnih avtomobilskih cest obšli Slovenijo in jo tako izločili iz mednarodnega prometnega sistema, kar bi posebno prizadelo slovenski turizem.

Vendar bi bilo zelo površno, ko bi sklepali, da se take težnje mednarodne gospodarske strategije pojavljajo samo na področju prometa. Pojav je širšega značaja, saj ni mogoče pričakovati, da bi razvodnice med dvema družbenopolitičnima sistemoma tudi tu ne pokazale svojega vpliva.

Ustanovitev dežele Furlanije — Julijske Krajine je neposredno ob naši zahodni meji spobudila mnoge avtonomne iniciative, ki so z zmago demokratičnih sil v italijanskem parlamentu ob glasovanju za deželni volilni zakon (443 : 95) dobile novo podporo, saj pomeni ta zakon uresničitev naprednih določil povojne italijanske ustave o regionalni samoupravi.

Politični in gospodarski dejavniki FJK v zadnjem času izredno prizadevno poudarjajo geoekonomsko vlogo dežele FJK in Trsta; s tem hočejo čimveč pridobiti od države in EGS za svoj razvoj, poudarjajoč, da zaradi obrobne in izoliranega položaja dežele in Trsta oba zaostajata za nacionalnim razvojem.

Prizadevanja, da se dežela FJK reši usode »mrtvega kota« znotraj Italije, EGS in SET in da se mobilizira njena vloga posrednika med vzhodnim in zahodnim gospodarstvom, usoda mrtvega kota pa prepusti Jugoslaviji, niso omejena na področje prometa, marveč so prav tako vtkana v regionalni razvojni politiki, kjer naj politični del te naloge odigra zlasti Trst.

Razmejitev med Jugoslavijo in Italijo po letu 1945 ima za Italijo in deželo FJK čisto posebne posledice, gospodarske in

strateške, ki jih skušajo, v prepričanju, da je Jugoslavija v mirovnih pogajanjih dobila preveč, paralizirati s sredstvi razvojne, predvsem investicijske politike. Povojna razmejitev je povzročila geoeekonomska neravnovesja, ki se na italijanski strani kažejo v tem, da so večja mestna in industrijska središča — to velja predvsem za Trst in Gorico — izgubila zaledje in da Italija nima več strateških položajev v tako imenovanih ljubljanskih vratih ter drugih prehodih predalpskega in alpskega sveta. Strateške naloge Italije v NATO, premagane gospodarske težave leta 1965 in pozneje, iniciative novo ustanovljene dežele FJK in petletni razvojni program 1965 do 1970 so pobudniki razvojne koncepcije, ki kljub nekaterim medsebojnim nasprotjem vendarle težijo k istemu glavnemu smotru: politično in gospodarsko stabilizirati severovzhodni del Italije in ga z moderno infrastrukturo dobro povezati z državno matico.

Taka koncepcija se večidel ujema s strateškimi smotri in vojnimi operacijami NATO, vendar pa le-te prinašajo vanjo nekatera nasprotja. Znano je, da so prišli interesi obrambe in vojske, ki je blokirala 345.000 ha ali več kot polovico gozdov in obdelovalne zemlje v deželi za vojaške služnosti, v javen spopad z interesi lokalnih in regionalnih skupnosti ter s smotri petletnega razvojnega programa dežele, najbolj pa s politično akcijo KPI za izstop Italije iz NATO. Razprave okoli programiranja in gradnje prometnega sistema so zato pod vtisom dileme, komu bi v primeru vojne tak moderniziran sistem služil.

Kolikšen je interes NATO za FJK, ki je po trditvah »Unità« posejana z ameriškimi oporišči, priča izjava Deana Ruska ob srečanju z nekaterimi evropskimi novinarji, reproduciranem 18. oktobra 1967 na drugem programu italijanske televizije, ko je na vprašanje, kakšen smisel ima bombardiranje Severnega Vietnama, odgovoril, da ne bi omahoval ukazati tudi bombardiranje FJK, če bi semkaj z vzhoda zagrozila vojna nevarnost.

Osnutek petletnega razvojnega programa dežele FJK je spodbudil vneto tekmovanje v razvoju med posameznimi mestnimi in industrijskimi središči:

Trst hoče postati največje evropsko pristanišče za nafto in plin, največje trgovsko oporišče za kavo, sadje in zelenjavo, najmočnejše znanstveno središče dežele, specializirano za atomsko fiziko. Izgubo ladjedelništva naj Trstu nadomesti industrija velikih motorjev in aluminija. Razvojni program Trsta uživa vso podporo centralnega planskega organa CIPE (Comitato Interministeriale per la Programazione Economica) in dobro organiziranega državnega kapitala v IRI (Istituto per la Ricostruzione Industriale), ki sta najbolj odločilna v

zadevah velikih investicij. V deželi sami zato niso redke kritike, da je Trst privilegiran in celo da ustanovo dežele izkoriščajo za reševanje Trsta, ki je po vojni postal odmaknjen, kot v slepem črevesu.

Tržič naj postane dedič tržaškega ladjedelništva in naj se razvije v eno največjih ladjedelnic v Evropi. Pordenone hoče postati, opirajoč se na uspehe svoje industrije gospodinjskih strojev, središče lastne province. Gorica bi hotela vse elemente nekega suhozemskega pristanišča (carine prosta cona, velika skladišča, predelovalna industrija, industrija embalaže, reeksport), ki naj bi nastalo na jugoslovansko-italijanski meji ob projektirani avtomobilski cesti Palmanova—Gorica—Ljubljana—Maribor. Poleg tega ima Gorica prav tolikšne kulturne ambicije kakor Trst, saj sodi, da je ravno ona naravno središče kulturnega sorodstva »Mitteleurope«.

Tudi Videm ima velike ambicije kot upravno središče, kot središče trgovine in industrije. Ker vlada v Vidmu prepričanje, da le njemu pripada vloga glavnega mesta dežele in da je dobil Trst to prednost le zato, da bi mu dežela pomagala iz osamljenosti, in ker kažeta tako Videm kakor Gorica bistveno bolj odprto politiko do Slovenije in Jugoslavije, ni naključje, da so bili za najbolj vplivna mesta v javni upravi dežele in tržaške province izbrani prav Videmčani. Seveda ne zato, da bi svojo odprto politiko ponesli v Trst, marveč zato, da bi paralizirali njihov vpliv kot zastopnikov razvojnih interesov Vidma in kot privrženecv odprte gospodarske politike do jugoslovanskega sosedu.

Predlog za zgraditev orjaškega protosinhrotrona v Doberdolu (štiriletna investicija 500 milijard lir), ki je prav v zadnjem času spet predmet živahne javne razprave in smoter pritiska predstavniških faktorjev dežele, prizadetih provinc in občin na rimsko vlado, da bi se le-ta zanj zavzela, je posebno privlačen tudi zato, ker bi pripomogel k naglemu gospodarskemu vzponu obeh provinc in dežele; zato tudi ni vzrok nasprotstev v razvojnih ambicijah obeh provinc in njihovih središč. Vendar kaže, da bo tudi tako trdna enotnost lokalnih in regionalnih faktorjev težko premagalo največjo oviro za pridobitev tehnično najboljše lokacije protosinhrotrona, to je pri Doberdolu — vojaške služnosti na tem terenu. Le-te postajajo splošna in največja ovira za gospodarski razvoj dežele, ki gradi svojo prihodnost na obsežni infrastrukturi.

Pri vsem poudarjanju geoekonomske vloge dežele FJK in Trsta pa je venomer čutiti težnjo, naj bi »prirodna« povezanost dežele FJK in Trsta s Podonavjem ali srednjo Evropo obšla gospodarstvo Slovenije in Jugoslavije, saj ob skoraj popolnem pomanjkanju kooperacije med slovensko in tržaško industrijo obešajo na veliki zvon posamezne zveze med

Trstom in gospodarstvom Češkoslovaške, Madžarske, Romunije in Sovjetske zveze. Najbolj opazne, seveda pa ne edine manifestacije take politike so: pripisovanje prednosti projektu avtomobilske ceste Gemona—Videm—Trbiž—Dunaj, graditev naftovoda Ingolstad—Trst in projekt plinovoda Sovjetska zveza—Trst, ki naj bi bila oba speljana mimo Slovenije.

V prid možnostim za kooperacijo z jugoslovanskim gospodarstvom je ob tem treba poudariti, da kljub taki oficialni razvojni politiki samostojni gospodarski krogi dežele in Trsta, posebno pa Gorice in Vidma, nemalokrat izražajo občudovanje spričo jugoslovanskega gospodarskega razvoja in uspešnosti jugoslovanske reforme ter zaupanje v dobro prihodnost obeh.

Sredi teh razvojnih programov in ambicij se srečuje slovenska narodna manjšina z vprašanjem, kateremu od nasprotujočih si aspektov dati prednost, ali industrializaciji ali obrambi svoje narodne individualnosti: intenzivna industrializacija Trsta, ki se začinja z gradnjo tovarne »Grandi motori Trieste« v slovenski občini Dolina, močno posega v etnično strukturo Trsta in okolico v škodo slovenskega, pretežno kmečkega življa, vendar pa samo industrijski razvoj Trsta rešuje njegov trajni problem, problem nezaposlenosti.

Zato se je s temi vprašanji težko spoprijemati s sredstvi same manjšinske zaščite, marveč se je treba pri tem oprijeti metod, ki bi lahko slovenskemu delavcu zagotovile enakopravnost pri dodeljevanju delovnih mest in enakopravne pogoje v delovnem razmerju. Gotovo bi k temu pomagale ustrezne oblike kooperacije med slovensko trgovino in industrijo ter trgovino in industrijo dežele FJK. V tem pogledu je gospodarstvo SR Hrvatske zdaj že aktivnejše kot gospodarstvo SR Slovenije, vsaj glede Trsta. Okolnost, da Slovenija razvija svoje pristanišče in industrijsko cono v Kopru, je v tej problematiki še nerešeno vprašanje več. Možnosti za sodelovanje z gospodarstvom Videmske in Goriške province pa s takšnimi dilemami niso obremenjene, nasprotno, močnejše so tiste možnosti, ki take odnose priporočajo.

Vsekakor bi morali v težnjah po vključevanju v mednarodno delitev dela, v planiranju regionalnega razvoja SR Slovenije, vsakokrat upoštevati tudi širše regionalne aspekte, predvsem pa razvojne iniciative SR Hrvatske, potem pa dežele FJK in Trsta, avstrijske Koroške in Štajerske. Pri tem moramo ostati slej ko prej zvesti načelom odprtosti mednarodne trgovine in pospeševanja mednarodnega znanstvenega in industrijskega sodelovanja, braniti uzakonjene pravice delovnega človeka in nikdar pozabiti, da vprašanja in nasprotja, ki se pri tem pojavljajo, lahko trajno in perspektivno rešuje samo ustrezna stopnja solidarnosti delavskega razreda.

Zapis o delegatskem sistemu

V tem prispevku želim opomniti na nekatera vprašanja iz dosedanjih razprav o delegatskem sistemu, ki so potekale pred zadnjimi volitvami v predstavniške organe, bile zlasti intenzivne pri ocenjevanju opravljenih volitev in ki se nadaljujejo še sedaj. Pričujoče razmišljanje ima bolj ambicijo registracije nekaterih mnenj in odprtih vprašanj kot pa poskusa dajanja odgovorov nanje; zdi se mi, da je v tem obdobju lahko koristno, če imamo pregled nad odprtimi vprašanji, mnenji in predpostavkami, zato da bodo ti pogledi lahko ustrezno preučeni in ovrednoteni.

Dilema pod vprašajem

Nastaja vtis, da se pojavlja zelo enostavna definicija delegatskega sistema. Po teh pojmovanjih je delegatski sistem določen s tem, da volivci volijo neposredno samo občinske odbornike, ne pa tudi republiških in zveznih predstavnikov. V tem smislu se formulira tudi dilema delegatski sistem ali sistem neposrednih volitev, dosledni delegatski sistem ali vrnitev k večji neposrednosti.

Vsebinsko je torej pojem delegatskega sistema zelo pomanjkljivo določen. Kot značilnost je poudarjena posrednost in zato kot nasprotje delegatskega sistema postavljajo neposredne volitve.

Med razlogi za uvedbo delegatskega sistema najbrž zasluži osrednjo pozornost utemeljitev, da je alternativa delegatskemu sistemu sistem neposrednih volitev, ki ima v sebi

hote ali nehote zmeraj elemente ali pa vsaj tendence k pre-raščanju v večstrankarski sistem. Ob tem se postavlja vprašanje, ali je način volitev, zlasti pa še neposredni način res bistven za morebitne tendence k večstrankarskemu sistemu ali pa leži bistvo vprašanja v obstoju različnih interesov, katerih razreševanje mora politični sistem vključiti v svoj okvir. Racionalna vključitev razreševanja nasprotja obstoječih interesov v politični sistem pa je po vsej verjetnosti veliko širše vprašanje, ki se ne da reducirati samo na vprašanje neposrednih ali posrednih volitev. Če izhajamo iz predpostavke, da pretežna večina obstoječih interesov temelji na socialističnih pozicijah oziroma teh pozicij ne zanika, potem vprašanje vključitve teh interesov v politični sistem in tudi vprašanje njihove institucionalizacije nikakor ni samo vprašanje, ali smo ali nismo za večstrankarski sistem, ampak predvsem vprašanje, kako zagotoviti, da različni interesi pridejo do izraza, se konfrontirajo in razrešujejo na tisti družbeni ravni, ki najbolj omogoča uveljavitev splošnega interesa.

Volja volivcev

Nadalje se potreba po delegatskem sistemu utemeljuje z dosedanjimi izkušnjami funkcioniranja samoupravnega sistema in zlasti zadnjih volitev. Pri tem navajajo zlasti dva argumenta: 1. razkorak med voljo volivcev in dejavnostjo občinskih skupščin, ki so to voljo negirale, in 2. težave zlasti zveznih poslancev pri stikih z volivci.

K prvemu naslednje: Ugotavljajo, da sedanji kompromis ni več mogoč, ker smo se ob zadnjih volitvah znašli v absurdnih situacijah, da so občinske skupščine negirale voljo tisočev volilcev. Lanskoletne (1967) novele volilne zakonodaje so omogočile, da se odborniki občinske skupščine odločijo za več kandidatov republiškega in zveznega zbora in prepustijo končno odločitev volivcem; kljub temu pa so ponekod skupščine z eliminiranjem kandidatov preprečile volivcem, da sami odločajo o poslancu. Če je bila naloga občinskih skupščin eliminirati le očitno neprimerne kandidate glede na postavljene splošne kriterije, potem so občinske skupščine marsikje presegle to svojo nalogo na račun omejevanja svobodne odločitve volivcev.

Če sedanji volilni sistem na zgoraj nakazani način omogoča nezaželene konflikte med voljo volivcev in voljo občinskih skupščin, se ob tem takoj postavlja vprašanje, ali je taka konfliktna situacija lahko dejanski argument za prehod na delegatski sistem, pojmovan kot sinonim za posredne volitve.

Pri tej obrazložitvi nastaja vtis, da bi hoteli nastali konflikt razreševati s tem, da volivce enostavno izločijo iz volilnega procesa. Tudi v primeru posrednih volitev republiških in zveznih poslancev bi še vedno lahko prihajalo do konflikta med volivci in občinsko skupščino, če bi se kandidati predhodno predstavili volivcem in bi jih volivci tako imeli možnost ocenjevati, občinska skupščina pa bi ob volitvah ignorirala iz takih javnih razprav izvirajoče razporejenosti volivcev. Če bi hoteli dosledno po taki logiki, potem bi bil edini način odpravljanja konfliktov ta, da bi ne samo prešli na posredne volitve, ampak da bi volivce povsem izključili iz volilnega procesa za republiške in zvezne poslance. Sedanji konflikt med volivci in občinsko skupščino najbrž ne nastaja samo zaradi poslancev republiškega in zveznega zbora, ampak zlasti zaradi poslancev zborov delovnih skupnosti, kar bi bilo treba v praksi seveda še preveriti. Lahko predpostavljamo, da bi se dejanski konflikti med volivci in občinskimi skupščinami samo še toliko povečali, kolikor manj bi imeli volivci možnost dejansko se udeleževati volilnega procesa. Mislim, da konfliktov med volivci in občinskimi skupščinami, do katerih bo z nadaljnjim razvojem samoupravljanja in predvsem avtonomije vseh samoupravnih dejavnikov gotovo še bolj prihajalo, ne moremo razreševati z mehaničnim krojenjem sistema, zlasti pa ne z zmanjševanjem formalnih kompetenc volivcev neposredno, ampak je treba nastajajoče in nastale konflikte urejati z odpiranjem družbenopolitičnega življenja, z javnim argumentiranjem in demokratičnim bojem mnenj, v katerem imajo po vsej verjetnosti največjo vlogo družbenopolitične organizacije, zlasti Zveza komunistov in Socialistična zveza. Nastaja tudi občutek, da pomeni pri iskanju izhoda iz navedene konfliktne situacije najlažje pot, prenašanje večjih pristojnosti na občinsko skupščino. Ta pot bi lahko pomenila tako poskus pasiviziranja občanov kot še posebej družbenopolitičnih organizacij.

In glede drugega argumenta: Na terenu ugotavljajo, da se vedno bolj uveljavlja osebni odnos poslanca do volivcev, ki bistveno vpliva na volivčevo odločitev. Glede tega so zvezni poslanci v precej neenakopravnem položaju z republiškimi poslanci, da o odbornikih niti ne govorimo.

Tu se spet pojavlja zanimiva logika: na podlagi ugotovljenega pomena osebne povezanosti poslanca z volivci si namreč ne prizadevamo za nadaljnjo krepitev teh stikov, ampak iščemo rešitev v smeri odpravljanja tega faktorja. Nedvomno imajo zvezni poslanci veliko več težav pri stikih z volivci, kot jih imajo republiški poslanci ali pa odborniki. Pri tem pa se takoj zastavlja vprašanje, ali bi bile te težave res kaj

manjše, če bi prešli na posredne volitve poslancev zveznega zbora. Če izhajamo iz sedanje prakse, da se zlasti zvezni poslanci povezujejo šele z občinskimi skupščinami in da so torej tudi sedanje težave predvsem težave njihovega povezovanja z občinskimi skupščinami, da pa do volivcev zvezni poslanci skorajda niso prišli, potem ni videti nobene rešitve v odpravljanju neposrednih volitev. V vsakem primeru pa bi neenakopraven odnos zveznih poslancev do republiških poslancev še vedno ostal, ker bi imel zvezni poslanec vedno opravlja z več občinskimi skupščinami, republiški poslanec pa le z eno občinsko skupščino, če že, pogojno, govorimo o tej zvezi. Vsekakor pa obveznosti do volivcev niti republiški niti zvezni poslanec ne moreta nadomeščati z obveznostmi do občinske skupščine. Občinska skupščina ne more imeti značaja monopolnega reprezentanta volivcev, ki bi lahko poslanca odvezal vseh ostalih stikov s samoupravnimi organi, volivci in javnostjo sploh. Zanimivo je v tej zvezi navesti mnenje, po katerem da bi, kar zadeva zvezno skupščino, v celoti prešli na posredne volitve, da pa tega ni mogoče tako trdno postaviti tudi za republiško skupščino. Pri tem se kot posebno vprašanje postavlja, ali bi v primeru posrednih volitev v zvezno skupščino sploh bilo potrebno, da zvezne poslance volijo občinske skupščine, in ali ne bi bilo potem že veliko bolj upravičeno, da npr., zvezni zbor tvorijo delegacije republik, ki jih republike neposredno formirajo, kot velja sedaj za zbor narodov. Če že namreč spoznamo, da neposredna udeležba volivcev pri potrjevanju zveznih poslancev ni potrebna, potem bi bilo ob doslednem upoštevanju principa delegacije in nacionalne suverenosti zelo logično, da funkcije konstituiranja nacionalne delegacije v federaciji ne opravljajo občinske skupščine, ampak neposredno republika, to je v njenem imenu republiška skupščina. Za to govore tudi praktični razlogi. Volilne enote zveznih poslancev obsegajo pet do deset občin. V tolikih občinskih skupščinah je zveznemu poslancu po eni strani itak težko nastopati, po drugi strani pa se je odbornikom občinskih skupščin težko med seboj dogovarjati.

Če bi se zvezna skupščina formirala izključno iz delegatov, izvoljenih v republiških skupščinah, se seveda takoj odpira vprašanje, ali ne bi tak način sestave zvezne skupščine krepil tendence, da je delo zvezne skupščine samo ali večidel stvar njenega odnosa do republiške skupščine. Zaprla ali bistveno omejila pa bi se relacija do volivcev in vseh drugih dejavnikov. Republiška skupščina kot sorazmerno ozko volilno telo bi lahko pomenila omejevanje že dosežene oz. sedaj zahtevane družbene podlage zveznega poslanca in zvezne skupščine.

Ob postavljanju dileme delegatski sistem ali sistem neposrednih volitev je treba tudi ugotoviti, da bistvo delegatskega sistema ni v posrednosti, kot se, očitno, marsikomu kaže. Bistvo delegatskega sistema je v odpravljanju ideje predstavnosti, ideje posrednega predstavljanja interesov volivcev. Z delegatskim sistemom želimo napraviti nadaljnji korak v razvoju neposredne demokracije, ki jo je razumeti kot odpravljanje vsakega posredništva, v končni konsekvenci tudi delegatskega posredništva. Razlika med delegatskim in predstavniškim sistemom je, kratko rečeno, prav ta, da delegatski sistem zahteva stalno, ves čas mandata trajajočo odgovornost delegata tistim, ki so ga delegirali in ki ga lahko vsak trenutek odpokličejo; predstavniški sistem pa pozna odgovornost samo ob izteku mandata in to samo v tem smislu, da se postavi vprašanje ponovne izvolitve. Glede na to je treba ves mehanizem delegatskega sistema — tudi volitve — ocenjevati s stališča, s katerim od obeh postopkov se lažje realizira neprestana povezanost in odgovornost ter odpoklicljivost delegata. Delegatski sistem potemtakem zahteva še veliko več stikov delegata s tistimi, ki so ga delegirali, kot klasični predstavniški ali na pol poskušeni sedanji delegatski sistem. Pri tem ne smemo pozabiti, da se za delegatski sistem v načelu ni treba odločati šele sedaj, ker smo se zanj odločili že z ustavnim sistemom leta 1963. Če takrat nekatere rešitve še niso bile zrele oziroma je bilo treba delati kompromise, potem moramo presoditi, ali so se družbene razmere toliko spremenile, da terjajo bistvenih sprememb oziroma omogočajo speljati tisto, kar smo že leta 1963 ocenjevali kot pravilno, pa zaradi razvrstitve političnih sil ni bilo mogoče izpeljati. Vsekakor pa mora biti poglavitno izhodišče pri razmišljanju o polnejši realizaciji delegatskega sistema, kako bo prišla do večjega izraza zainteresiranost in dejavnost občanov. Pri tem nas ne smejo motiti razne praktične težave prvega obdobja uresničevanja nove ustave, obdobja, ko smo šele dobro začeli z gospodarsko in družbeno reformo, z odločnejšim obračunom z etatizmom, z reorganizacijo Zveze komunistov, ko so bile, skratka, komaj dane začetne osnove za realizacijo ustavnega sistema.

»Lista« Socialistične zveze

V razpravah o volilnem sistemu se upravičeno poudarja povezanost teh problemov s problematiko Socialistične zveze, njenega dela, položaja in vloge v celotnem družbenem in poli-

tičnem sistemu in samoupravnem mehanizmu. Postavljena je zahteva, da se morajo poslanci in odborniki predvsem počutiti in obnašati kot poslanci in odborniki, izvoljeni na kandidatnih listah Socialistične zveze. To zahtevo je mogoče v luči ustavno postavljenih nalog Socialistične zveze razumeti predvsem tako, da so poslanci v predvolilni dejavnosti sprejeli splošno družbeno politično platformo Socialistične zveze. Če je namreč Socialistična zveza v predvolivnih pripravah odigrala svojo ustavno funkcijo, t. j. funkcijo odgovornega organizatorja volilnega procesa in v tem smislu opore in pomočnika volivcev, da bi se le-ti lahko zavestno odločali s socialističnih pozicij, potem je upravičeno predpostaviti, da so vsi izvoljeni odborniki in poslanci sprejeli splošno programsko usmeritev Socialistične zveze. Kolikor kateri odbornik ali poslanec take usmeritve ni sprejel, bi moralo to priti do izraza že v predvolivnih pripravah — v javni razpravi ali pa med njegovim delom v skupščini. V prvem in drugem primeru je seveda naravno pričakovati, da organizacija Socialistične zveze svojo ustavno odgovornost za integriranje občanov na samoupravnih osnovah tudi praktično realizira. Za izvajanje te odgovornosti so praktične možnosti tako v javnem razčiščevanju spornih idejnih in političnih vprašanj kot v skrajnjem primeru, z dajanjem pobude in mobilizacijo občanov za odpoklic odbornika oz. poslanca, ki ravna v nasprotju z osnovno programsko usmeritvijo Socialistične zveze (kot je le-ta formulirana v dokumentih njenih kongresov in drugih dokumentih njenih forumov, pa tudi v dokumentih Zveze komunistov in predstavniških organov, ki jih je Socialistična zveza podprla).

V zvezi z vlogo Socialistične zveze je tudi ideja, naj bi volilni sistem izpopolnili tako, da bi Socialistični zvezi omogočili tudi formalno predlagati kandidate na kandidacijskih zbiorih. Če razumemo Socialistično zvezo kot organizacijo občanov, potem bi bil tak predlog toliko manj utemeljen, kolikor bližje je občanom kandidacijsko oz. volilno telo. Če je neposrednejša vloga organizacij Socialistične zveze pri kandidiranju potrebna na ravni republike ali federacije (predlaganje kandidatov za vodilna mesta v predstavniških organih), potem istih okoliščin nikakor ni v občini. Organizacija Socialistične zveze v občini ima tako in tako možnost in celo dolžnost seznaniti občane na kandidacijskih zbiorih s predhodnimi razpravami o kandidatih; to njeno možnost in odgovornost spremeniti v formalno pravico predlaganja kandidatov v imenu organizacije Socialistične zveze pa se zdi zelo problematično. Aktivni organizaciji Socialistične zveze gotovo ne bo težko prek svojih članov — volivcev predlagati ustreznih kandidatov, pri čemer bo veljalo prepričati volivce s

težo družbeno utemeljenih argumentov, ne pa take argumentirane razprave nadomeščati s formalnimi prerogativami Socialistične zveze.

Sploh so naloge Socialistične zveze zelo poudarjene v zvezi z organizacijo (ne samo z organizacijskotehničnega, ampak predvsem z idejnopoličnega vidika) javne razprave o kandidatih. Kandidati naj bi javno podajali svoje koncepcije urejanja problemov na določenih področjih, ob tem pa tudi poročali volivcem, kako so se do sedaj borili za te koncepte. Udeležba v takih razpravah seveda ni samo stvar Socialistične zveze, ampak tudi drugih družbenopolitičnih in družbenih organizacij in društev, vendar ima v smislu ustave v predvolivnem procesu pglavitno vlogo organizacija Socialistične zveze.

Neposrednost in oblikovanje republiške in zvezne politike

Med razlogi, ki govore proti nadaljnjemu razvijanju delegatskega sistema v smislu posrednih volitev, je na prvem mestu že omenjen ugovor, da sploh ni pravilna dilema, ali delegatski sistem ali neposredne volitve, ampak da je bistveno, ali sedanji volivni sistem in praksa razvijata samoupravljanje in neposredno demokracijo na vseh ravneh. V tej zvezi ugotavljajo, da je v našem dosedanjem sistemu morda še preveč elementov posrednosti in da bi sedanjih oblik neposrednosti ne smeli odpravljati, pa čeprav so večkrat precej formalne, temveč bi jih morali bistveno poglobljati. Celo formalna pravica neposrednega glasovanja ni brez precejšnjega psihološkega političnega pomena za integracijo naše družbe. Pri razvijanju samoupravljanja je treba posebej poudariti poglobljanje odgovornosti funkcionarjev, poglobljanje možnosti izbora najboljših, izločanje elementov subjektivizma in monopola ožjih grupacij v kadrovske politiki.

Splošni kriterij, ali sistem razvija samoupravljanje in neposredno demokracijo, je treba konkretizirati v tem smislu, da postavimo vprašanje, ali ne gre aktivirati volivcev za oblikovanje republiške in zvezne politike prek izbire republiških in zveznih poslancev z vidika republike, z nacionalnega vidika. Integracija občanov zgolj v občini ne more ustrezno upoštevati širših družbenih potreb na nacionalni in zvezni ravni, občani se dejansko povezujejo na teh širših ravneh, vsak državljan je zainteresiran ne samo za občinsko politiko in politiko delovne organizacije, ampak tudi za republiško in zvezno politiko, ki vpliva na uspeh delovne organizacije in občine. Večja vloga občinske skupščine v volilnem procesu

(prehod na posredne volitve) bi samo poglobljala občinski lokalizem, mu dajala izreden poudarek ob tem, ko se je pokazalo, da so bile občinske skupščine že sedaj včasih v nasprotju s samoupravno soglasnostjo občanov za določene kandidate. Če pri tem upoštevamo še sedanjo vlogo občinske skupščine, ki ima še veliko etatističnih značilnosti, potem bi lahko nadaljnja koncentracija moči odločanja občinskih skupščin prispevala ne h krepitvi družbene, samoupravne komponente občinskih skupščin, ampak h krepitvi njihove politične, oblastne komponente in s tem h krepitvi etatizma na ravni občinske skupščine.

Integracija v skupščinskem sistemu

Pri tem je treba navesti še dva konkretna momenta:

1. Vprašanje volilnih enot za specializirane zbore republiške skupščine. V sedanjem sistemu je osnova volivne enote predvsem občina in ne število zaposlenih posamezne panoge. Tako so delovni ljudje v razvitejših delovnih organizacijah prikrajšani v svojem zastopstvu na račun manj razvitih delovnih organizacij. Zahteve po spremembi sedanjega sistema, namreč, da bi upoštevali število volivcev za zbor delovnih skupnosti, si prizadevajo torej za korekcijo teritorialnega komunalnega principa in za vpeljavo proizvodnega principa oz. principa dejavnosti, njenega pomena, ki se izraža v številu zaposlenih volivcev.

2. Predlogi, naj bi evidentiranje za republiške in zvezne poslance ne potekalo izključno po delovnih organizacijah, ampak tudi po širših nacionalnih združenjih. Pri tem predlogu gre torej za preseganje okvira delovne organizacije in okvira komune.

V obeh navedenih primerih gre torej za preseganje meje komune. Postavlja se vprašanje, ali sedanji politični sistem omogoča, da na republiški in zvezni ravni, v republiški in zvezni skupščini pridejo do polnega izraza tisti integrirani interesi delovnih ljudi, ki se oblikujejo prek komunalnih meja, katerih oblikovanje spodbujajo integracijska gibanja na področju gospodarstva, razvoj samoupravljanja na posameznih področjih negospodarskih dejavnosti (npr. vzgojnoizobraževalne skupnosti, skupnosti socialnega zavarovanja). Do delovne oz. strokovne ali poslovne integracije prihaja v gospodarski in negospodarski dejavnosti, idejnopolično integracijo skuša zagotavljati organizacija Zveze komunistov, splošno družbeno integracijo želi zagotavljati tudi Socialistična zveza, odpira pa se vprašanje, če se ta delovna oz. strokovna in

družbenopolitična integracijska gibanja ustrezno izpričujejo v predstavniških organih republike in federacije, v republiški in zvezni skupščini. Vprašanje se pravzaprav v bistvu postavlja glede republiške skupščine, ker bi uspešno izvajana tako kompleksno pojmovana integracija na republiški ravni pomenila velik prispevek in temelj za integracijo na zvezni ravni. Menim, da je bistvenega pomena s sistemskimi rešitvami spodbujati integracijo na delovnem principu, na principu združenega dela, potrebe po ustreznih spremembah političnega sistema, skupščinskega oz. volilnega sistema pa je treba ocenjevati glede na dosežke integracije v proizvodni, materialni in nematerialni sferi. Vsekakor pa ne bi smeli z nadaljnjimi spremembami v političnem sistemu še povečevati sedanjega razkoraka, ki se nakazuje med različnimi oblikami integriranja v družbi in dejansko zmožnostjo političnega sistema, da vse te razne oblike racionalno poveže v realen družbenopolitični okvir.

Marjan Rožič

Vprašanja ob delovanju sindikatov

I Popolnoma naravno je, da pomembne družbenoekonomske spremembe, zlasti spremembe, ki jih prinaša reforma, vnašajo v družbenopolitično delovanje nove zahteve. Predvsem zato, da bi organizirane družbene sile s svojim delovanjem tudi poslej bile nosilke napredka in v samoupravni družbi onemogočale negativno delovanje stihijnosti ter odprle nove poti v uresničevanju politike.

V družbenem idejno-političnem delovanju lahko poleg mnogih pozitivnih procesov, rešitev in uspehov še vedno opa-

zimo tako v vsebini kot v oblikah nekatere ostanke miselnosti, ki je posledica centralistično administrativnega urejanja družbenih zadev. Taki ostanki se kažejo med drugim v tem, da vidijo mnogi samo dvoje nasprotij in dilem, in sicer »mi«, »vi«. Niso se še otesli propagandno transmissijskih delovanj, ostajajo na površini problemov in so zaskrbljeni zaradi nekaterih posledic, katerih vzrokov ne poznajo; zavzetosti za proučevanje globljih vzrokov marsikdaj ni, in ker niso sposobni razumeti novih dilem in nasprotij, ki jih prinaša čas, ugotavljajo, da bi bilo lepše vrniti se nazaj in »živeti mirneje«. Zadovoljujejo se z razpravami v raznih forumih in odtrganostjo od poglobitvenih naprednih interesov delovnih ljudi. Da bi opravičili vse staro, kar vlečemo s seboj, na področju družbenega delovanja, prihajajo do sklepa, da na sedanji stopnji razvoja samoupravljanja ni potrebno »vtikanje« komunistov, sindikatov v probleme poslovnosti in družbenih odnosov. Reorganizacija ZK bo prav gotovo v temeljih omogočila, da bodo komunisti resnično delovali v središču družbenih dogajanj in v konkretni praksi povsod bolj kot doslej postali resnični nosilci najnaprednejših idej in akcij. Nekatere dopolnitve v delovanju SZDL odpirajo možnosti za vsebinsko bogatejše in konkretnije delovanje te organizacije. Vendar ponekod še vedno prevladuje samo posploševanje in načelnost, hkrati pa se prav nič ne zavzemajo za mnoga nerešena vprašanja. Spremembe, ki so v zadnjih letih nastale v Zvezi sindikatov — mislim poleg drugega na zmanjšanje števila strokovnih sindikatov, na pomembne vsebinske obogatitve delovanja na temelju stališč V. kongresa ZSJ, itd. — so osvežile njeno delovanje in ji omogočile, da pogosto nastopa s samostojnimi stališči in pogledi, da bolj zavzeto deluje v procesu globokih družbenih sprememb. Vendar premalo, da bi se v samoupravni družbi osvetlila in izoblikovala podoba delovanja, ki bi bilo kar najnapredneje povezano z naprednimi interesi delovnih ljudi. Očitno smo v obdobju, ko napredek in spremembe v materialnih odnosih, v položaju delovnih ljudi in dilemah, s katerimi se srečujemo, zahtevajo tako delovanje sindikatov, ki zagotavlja na eni strani popolno afirmacijo delovnega človeka in na drugi konfrontacijo in idejni boj, da bi zmagala napredna stališča. Sedanja praksa delovanja sindikatov, ki je v nekaterih okoljih dosegla opazen napredek, je marsikje še vedno obremenjena z miselnostjo in metodami, značilnimi za ekstenzivni sistem gospodarjenja, ima še marsikje značilnosti načelnosti, nekonkretnosti, aktivizma, transmisije »visoke« politike, nekritičnosti do nekaterih demagoških pritiskov, nezadostne sposobnosti za idejni boj s starim in podobno. Drugače povedano: marsikje zaostajamo v družbenopolitičnem delovanju; v novih razmerah marsikje

delamo po starem; pogosto le gasimo, ker se ukvarjamo s posledicami, in nam zato na pogorišču spet zraste in zaživi staro. Različni primeri konfliktov (ustavitve dela, prisilne uprave, šikaniranje, izsiljevanje, itd.) so samo eden od znakov in primerov, ki potrjujejo navedene trditve. Ponavadi zahtevajo angažiranje, da bi omilili pojav, pri tem pa nerazrešeni vzroki običajno ostanejo in spet povzročajo take ali podobne posledice.

Znan je primer delovne organizacije, v kateri je zaradi neurejenih odnosov prišlo do prekinitve dela, hkrati pa je sindikalno vodstvo v podružnici »razmišljalo«, kaj naj dela, organizacija ZK pa se prav tako ni trudila, da bi spoznala in razreševala vzroke, ki so povzročili prekinitev, temveč razpravlja o tem — ali bodo na čelu organizacije imeli komite ali sekretariat. Odnosi v proizvodnji in na vseh drugih področjih delovanja so potem, ko smo z njih sneli zaveso centralizma, postali dosti bolj »komplicirani«, dileme in nasprotja so dobile jasne vzroke in realne razsežnosti. V takih okoliščinah je posebno važno pogovoriti se zelo odkrito, brez predsodkov o nekaterih načetih in nejasnih vprašanjih družbene vloge in delovanja Zveze sindikatov; in taki pogovori so se že začeli.*

II

Razprave o družbenem pomenu, vlogi in nalogah sindikatov niso posebnost naše samoupravne družbe. Na Zahodu so hkrati z razvojem tehnike, tehnologije in avtomatizacije, s spremembami v strukturi delavskega razreda in novimi rešitvami v kompleksu industrijske demokracije že začeli razpravljati o tem, ali sindikati izgubljajo svoj klasični položaj in kaj pomeni razmah področij njihovega delovanja na nekatera »tuja« področja (ekonomski problemi — posebej planiranje, integracija, politika cen, politika dohodka itd.). V socialističnih državah dobivajo sindikati zaradi zanimivih procesov, ki jih vnašajo gospodarske reforme, pomembno vlogo — bodisi da njihova dejavnost vsebuje nekatere elemente odločanja delavcev o problemih proizvodnje ali pa opravljajo nekatere državne funkcije. Seveda dobiva ta vloga v socialističnih državah šele prve realne obrise, v praksi pa je marsikje obremenjena z vsem, kar nosi v sebi centralistično-administrativni sistem. Ob tej priložnosti ni mogoče podrobneje obravnavati bistva, vzrokov in posledic sprememb v svetu in pri nas. Dovolj je, če ugotovimo, da spremembe v materialnih odnosih narekujejo tudi izpopolnitve v delovanju

* Anketa RSZSS o sindikatih.

sindikatoev in so zato sedanje razprave popolnoma naravne. Sindikat kot družbenopolitična organizacija delovnih ljudi mora v svojem vsakdanjem delovanju preverjati in izpopolnjevati vsebino in sistem svoje družbene in idejne pozicije. Razprave, ki potekajo, niso posnetek različnih »reorganizacijskih mod«, kar to ni potrebno niti bistveno, niso vznikle zaradi »neke linije«, ki je bila sindikatu »sugerirana«, ali zaradi pritiskov različnih drugih interesov in podobnega, temveč odražajo sposobnost organizacije kot celote, da neprestano in pravočasno v dialektičnem procesu preverja, ocenjuje, popravlja, izboljšuje svoje delovanje in svojo družbeno pozicijo.

V zadnjem času in v neposredni zvezi z razpravami o ZK in razmišljanju o hitrejšem prilagajanju sindikatov procesom, ki so pred nami, se pojavljajo nekatera zanimiva vprašanja o delavskem razredu. Razprave o tem so pogojene tudi s pojavi, kot so ustavitve dela, ko delavci zunaj samoupravnega sistema, zunaj obstoječe strukture ZK, sindikatov in ZM ponekod žele uresničevati svoje samoupravne pravice in dolžnosti. V pogojih ekstenzivnega gospodarjenja in v proizvodnih odnosih, ki jih je ekstenzivnost pogojevala, je delavski razred, ali širše povedano, so delovni ljudje v medsebojnih družbenih odnosih ohranili nekatere ostanke mezdnih odnosov — uravnilovke, delo ni bilo vedno temelj osebnemu napredku, solidarnost se je oblikovala na temelju pomanjkanja in preko države in podobno. V delavskem razredu so pogosto ali vsaj občasno prevladovala spoznanja, obremenjena z ostanki vaškega, polpismenosti, nizkega strokovnega znanja in nizke delovne storilnosti. V spopadu s tendencami centralizma so v uresničevanju samoupravljanja upravičeno predvsem prevladovale želje po pravicah. Ker so delovni ljudje razpolagali samo z delom dohodka — z delom za osebne dohodke — so bili njihovi interesi nujno omejeni samo na trenutna osebna in družbena vprašanja. Pred reformo in zlasti še pri njenem izvajanju pa čedalje bolj prihajajo do izraza nekatere nove samoupravne kvalitete delovnih ljudi. Samoupravljanje postaja osnovni družbeni odnos in v njegovem okviru se povezujejo in ustvarjajo trenutni in dolgoročni interesi delovnih ljudi; samoupravljanje čedalje bolj povezuje v interesu uresničevanja svoje zgodovinske vloge vse delovne ljudi, ki so celovitost družbenoekonomskega delovanja; delo in njegovi rezultati postajajo kljub razlikam nove osnove solidarnosti, temelj osebnega in družbenega napredka; politično organiziran delavski razred čedalje bolj neposredno sam in preko

samoupravnega mehanizma razrešuje skupaj z delovnimi ljudmi različne vrste konfliktov, od razrednih do konfliktov, ki so produkt vsakdanjih težav v socialistični graditvi; v delavskem razredu samem nastajajo mnoga nasprotja in dileme; s tem da jih organizirano razrešuje, zmagajuje sile napredka nad demagogijo, primitivizmom in vsem tistim negativnim, kar je nujno sopotnik hitrega napredka. Torej: objokovati delavski razred, tako kot delajo nekateri, biti zaskrbljen, kakšna bo njegova usoda, zdaj, ko so odprte poti k njegovi samoupravni afirmaciji itd., pomeni postavljati se v vlogo »dušebrižnika«, govoriti v njegovem imenu (tako kot včasih centralistična državna struktura), ne upoštevajoč njegove interese, in se tako postavljati v vlogo tistega »skrbnika«, ki dela z ljudmi, namesto da bi ljudem pustil, da bi samostojno delovali. Mnoge dileme in nasprotja med delovnimi ljudmi objektivno obstoje, včasih imajo tudi nekatera razredna obeležja, vendar to ni dovolj, da bi s starimi metodami razreševali nove probleme. V interesu delavskega razreda je — to potrjuje samoupravna praksa — da svoje zgodovinske cilje uresničuje skupaj z drugimi delovnimi ljudmi, in to v samoupravnem sistemu, ki po logiki svojega delovanja integrira interese vseh, ki z osebnim delom sodelujejo v procesu združenega dela. Ni naključje, da se taki »dušebrižniki« in tisti, ki s pozicij birokratizma in tehnokratizma sumijo v samoupravni sistem in delavca, znajdejo na isti poti — v bistvu podcenjujejo delovnega človeka, po njihovem ni sposoben, da bi v samoupravljanju uresničeval zahtevne naloge, obtožujejo ga, da ne razume reforme, da je egoističen, in seveda ponujajo svoje »usluge«, ki da mu edine lahko omogočijo napredek. Spremembe v položaju delavskega razreda, odnosi, ki na tej osnovi nastanejo itd., odpirajo nove potrebe in možnosti, da delovni ljudje sami, organizirani v sindikatu, razrešujejo tudi tiste pomembne politične pritiske, dileme, idejne iluzije in managerske pritiske, ki žele vladati v njihovem imenu. S tega stališča je posebno važno, da sindikati delujejo družbenopolitično, dovolj odprto in neposredno med delovnimi ljudmi. Tako usmerjeni sindikati postajajo najtrdnjše družbena platforma, najbolj množična osnova v delovanju delovnih ljudi za nadaljnji razvoj samoupravljanja, za hitrejši ekonomski napredek.

Drugo vprašanje, ki se pojavlja, ko razpravljamo o družbenem položaju delovnega človeka in o sindikatih, je razpolaganje s presežnim delom. Nekateri neradi govorijo o teh vprašanjih, marsikdaj preslišijo mnoge dileme, ki se odpirajo, in s trditvijo, da delovne organizacije razpolagajo s 65% dohodka, zavračajo vsakršen pogovor o teh vprašanjih. Poglavitno je za naš bodoči razvoj, za polno emancipacijo delov-

nega človeka izoblikovati take materialne družbene odnose, v katerih bodo delovni ljudje odločilno vplivali na rezultate svojega dela, v katerih bodo spojeni s presežnim delom. Proces ne more biti končan s tem, če se zaustavi na ravni delovne organizacije in če z rezultati dela razpolaga tudi na tej ravni brez odločilnega vpliva delovnih ljudi. To sicer ni centralizem v federaciji ali republiki, vendar s tem ni rečeno, da je centralizem v delovni organizaciji manj nevaren. Taka in podobna razmišljanja ali zahteve delavcev ovrednotijo po navadi kot atomizacijo sredstev, kot nenasitno socialo in podobno. Pozabljamo pa na dejstvo, da lahko predvsem na taki osnovi oblikujemo nove kvalitete v sistemu samouprave, to je realna pot — ekonomsko upravičena in nujna koncentracija sredstev. Realni procesi na tem področju so seveda šele pred nami. In naposled: ostanki meznega vedenja v določenih okoliščinah niso stvar nekakšne »zmešnjave« v glavah delavcev, temveč povečini logična posledica dejstva, da so delovni ljudje vezani predvsem na sredstva, ki gredo na osebne dohodke, in pogosto ločeni od tistega dela dohodka, ki je osnova za enostavno in razširjeno reprodukcijo. Pri odločanju in vplivu na dohodek je delovni človek večidel omejen le na današnji dan, na trenutni interes, prihodnost pa mu obljublajo drugi, ki odločilno vplivajo na preostali del presežne vrednosti. V času, ko delovni ljudje še vedno nimajo odločilnega vpliva na razpolaganje s presežnim delom, pa se občasno na dveh ravneh — federacija in republike — pojavljajo modificirane ideje o tem, kako bi večji del dohodka kot doslej morali »usmerjati«, koncentrirati itd. Občasni spopadi med ravnema so samo prestižnega značaja, bistvo zahtev pa opozarja, da tudi na tem področju družbeno delovanje delavcev, združenih v sindikatih, ni zadostno, nagnjeno je k omahovanju in marsikdaj ovito v meglo splošnih fraz. Delavcu je namreč vseeno, ali se njegov dohodek omejuje v federaciji, republiki ali občini, želi le, ima pravico in dolžnost, da z njim razpolaga v delovni enoti in delovni organizaciji, da bi tako sam v celotnem samoupravnem mehanizmu postal nosilec koncentracije in nujnega združevanja na različnih ravneh.

Te misli o delavskem razredu in o razpolaganju s presežnim delom neposredno povezujem s sedanjo in prihodnjo družbeno vlogo sindikatov, in to zato, ker je od položaja v ustvarjanju in delitvi dohodka odvisna vsebina njegovega delovanja. Taka in še druga vprašanja splošnega značaja namreč zahtevajo, da se sindikati premaknejo od poprečij in tega, da pogosto zastopajo vse, in dovolj konkretno zavzemajo za tista družbena vprašanja, ki so odločilna za naš prihodnji razvoj, da so v svojih stališčih odraz najbolj naprednih teženj delavskega razreda in delovnih ljudi. Taka usmerjenost je

nujna od sindikalne podružnice do centralnih organov v federaciji, ker se včasih tisto, kar je tudi objektivno napredno, izgubi v poprečnih in tavanju pod poprečji, izgubi se v delno prisotnem prepričanju, naj bo sindikat servis za distribucijo vseh mišljenj, brez selekcije, ki naj bi se izvajala med tistimi, ki obetajo napredek, in onimi, ki se zadovoljujejo s starim.

IV

Konec prvega polletja prihodnjega leta bo VI. kongres Zveze sindikatov Jugoslavije. Ena poglavitnih tem na tem kongresu bo razprava o družbeni vlogi sindikata v sedanjih razmerah. Že nekaj časa imamo opravka z dvema skrajnostma v oceni sedanje družbene vloge sindikatov. Nosilci prve so prepričani — vsaj tako trdijo — da je družbena pozicija sindikatov jasna, določena v dokumentih ZK, ustavi in na V. kongresu ZSJ, in načeloma odklanjajo vsakršno razpravo o sindikatih, ker menijo, da sedanjemu delovanju organizacije ni kaj dodati. Očitno pozabljajo na dejstvo, da so v procesu izvajanja ustavnih načel z reformo in IV. plenumom CK ZKJ nastale nekatere tako pomembne spremembe v družbenoekonomskih odnosih, da vsako zapiranje oči pred stvarnostjo in ljubosumna, izolirana zaverovanost v preteklost samo škodujeta resničnim naporom za družbeno utemeljitev sindikatov. Nosilci druge skrajnosti zatrjujejo, da smo z decentralizacijo in samoupravljanjem prišli že predaleč, in če drugega ne, lahko ugotovimo vsaj to, da nam sindikati niso več potrebni. Nosilci takih »idej« so predvsem tiste sile, ki jim je sindikat zaradi svoje samostojne dejavnosti in čedalje večje obrtnosti k delovnemu človeku trn v peti. Tako razmišljajo tisti ostanki starega in nove variante birokratizma in tehnokratizma, ki, bruhajoč svoj žolč na sindikat, v bistvu napadajo samoupravne proizvodne odnose, ki jim je sindikat v napoto predvsem tedaj, ko se zavzema za konkretno samoupravljanje, za nekatere praktične načine in vsebino uveljavljanja delovnega človeka, za dohodek kot družbeni odnos, za delovne enote, za večji in odločilen vpliv delovnih ljudi v uresničevanju temeljnih ciljev socializma. Argumenti, s katerimi žele take težnje ustvarjati vtis, kako sindikat ni potreben, delajo zavestnim silam uslugo — njihovi razlogi in trditve pravzaprav opozarjajo, kje moramo družbenopolitično in idejno delovanje še bolj okrepiti. Obe skrajnosti kažeta, da moramo osnovno oceno in osnove delovanja sindikatov oblikovati skupaj z najširšim delom članstva. »Ocena, mnenja in stališča slovenskih delavcev o sindikatu«, tema, ki jo je skrbno pripravil center za raziskavo javnega mnenja pri RS ZSS, je

doslej pri nas najuspešnejši vpogled v razmišljanje delavcev o sindikatu. Ta in nekatere druge raziskave kažejo, da družbena vloga sindikatov ni dana enkrat za vselej, da se mora spreminjati v skladu s spremembami v materialnih in družbenih odnosih in procesih med delovnimi ljudmi, da sindikat mora biti vedno pripravljen delovati v središču procesov, ki »vlečejo« naprej, in vanje postopoma pritegovati najširši krog članov. V pripravah na kongres torej ni potrebno iskati temeljnega odgovora na vprašanje, kako se organizirati, temveč poglobitno dejavnost usmeriti k razreševanju dilem sedanjega časa, ukvarjati se z vsemi tistimi vprašanji, s katerimi se ukvarjajo delovni ljudje v procesu gospodarjenja in življenja. Popolnejša vsebinska usmerjenost bo seveda zahtevala dinamične oblike organizacije in delovanja, ki jih ni mogoče niti ni potrebno vnaprej togo določiti. Celotne priprave na kongres torej ne bodo zbir »practicističnih« razprav, temveč je nujno, da nerešena vprašanja podrobneje opredelimo, teoretično osvetlimo in znanstvenemu obravnavanju o sindikatih posvetimo več pozornosti kot doslej. Seveda se v pripravah na kongres organizacija ne more zadrževati pri splošnih razpravah, poglobitno je, da sedanja spoznanja uspešneje uporabljamo v praktičnem delu, da največjo pozornost v delovanju sindikatov usmerimo v podružnico, da izhodišča take dejavnosti postanejo različni interesi članov sindikata, da na tej podlagi podružnica postane osnovno področje za razreševanje dilem in iskanje najbolj naprednih rešitev, da se v družbenem delovanju osvobajamo poprečij in podpoprečij in jasneje izražamo najbolj napredna prizadevanja. Torej, družbeno delovanje sindikatov ne sme biti splošno »politiziranje«, temveč odločen idejno-politični boj za nenehno izpopolnjevanje in izražanje socialističnih produkcijskih odnosov in s tem organizacije same.

V

V sedanjem obdobju postajajo sindikalne podružnice v delovni organizaciji ali delovni enoti osnovni vir, kjer člani sindikata, delovni ljudje, lahko razrešujejo vsa tista družbena nasprotja, ki se pojavljajo v procesu ustvarjanja sodobne proizvodnje in uresničevanju učinkovitega samoupravljanja. Dolgo je prevladovalo napačno in umetno ustvarjeno prepričanje, da sindikalne podružnice v celoti niso aktivne, da niso sposobne najti svojega področja dela v pogojih samoupravljanja in da so pogosto obrnjene k manj važnim problemom, da pa hkrati sindikalna vodstva na drugih ravneh dobro in ustvarjalno delujejo, čim višja so, tem bolje. Taka ocena je bila daleč od stvarnosti in je ustrezala in mogoče še ustreza pred-

vsem tistim, ki so zaprti v forumsko delo in ne vidijo stvarnih procesov v organizaciji. Za sedanje obdobje je značilna široka diferenciacija med sindikalnimi podružnicami in forumi, kjer na eni strani lahko opazimo čedalje več delovnih in ustvarjalnih sindikalnih podružnic in na drugi strani čedalje manj takih, ki samo opazujejo družbena dogajanja in ničesar ne store. Pozitivni procesi v delovanju so realna možnost, da se taka družbena dejavnost sindikalnih podružnic razširja na celo organizacijo in da predlogi članov in njihova pripravljenost, da v sindikatih oblikujejo svoje poglede in stališča, dobivajo svoje realno mesto. Sindikalnemu birokratizmu bi ustrezalo, da pozitivnih procesov in originalne dejavnosti ne bi bilo, ker se sam le tako lahko »afirmira« in deluje, češ da sindikalne podružnice »niso sposobne«. Seveda pa sedanja dejavnost sindikalnih podružnic v celoti še ni zadovoljiva, zlasti ne zadovoljuje v celoti delovnih ljudi, in zato je važno ugotoviti, v kakšnem družbenem ozračju delujejo. Tu bom navedel samo nekaj njenih značilnosti:

— ekonomski praktikizem, ki marsikje prevladuje v snovanju in uresničevanju poslovne politike, obrača hrbet samoupravljanju in se ne meni za delovanje sindikalne organizacije;

— določena »personalna unija« strokovnega, političnega in samoupravnega vodstva odrinja vse, seveda tudi sindikalno organizacijo, od resničnih problemov delovnih ljudi in jih birokratizira;

— del članov ZK še ni doumel, da lahko v okviru sindikalne podružnice z enakopravnim in idejno naprednim delovanjem najuspešneje uresničuje svojo novo vlogo (splošna orientacija v ZK malo prispeva k takemu delovanju);

— obstoje močne želje, da bi sindikalna podružnica ohranila delno transmissijsko vlogo (v odnosu na strokovno vodstvo, poskusi različnih formalnih in neformalnih skupin, da bi si jo podredile, itd.);

— prisotni so pritiski z različnih strani — največkrat centralnih organov samoupravljanja in strokovnih služb — naj sindikalna podružnica opravlja vlogo tolmača različnih rešitev »zgoraj« in skrbi za zagotavljanje miru in reda »spodaj«;

— posebno pomembni so vplivi, ki izhajajo iz poslovne usmeritve, iz kvalifikacijske strukture zaposlenih, tehnične opremljenosti delovnih sredstev, akumulacijske sposobnosti, ravni organizacije proizvodnje, splošnega ozračja, ki nastaja zaradi različnih normativnih rešitev, in podobno.

Navedeni in še drugi dejavniki lahko odločilno vplivajo na tako ali drugačno delovanje sindikalne podružnice; poznati jih moramo predvsem zato, da bi jih lahko obvladovali, da bi stanje in odnose, ki vlečejo nazaj, hitreje spreminjali. Tako

kot v okviru države sindikat ni niti transmisija niti opozicija, tudi v delovni organizaciji sindikalna podružnica ni »servis« drugih, ne more biti transmisija nikogar, niti stalna opozicija direktorju, strokovnim službam ali organom samoupravljanja. Sindikalna podružnica se čedalje bolj uveljavlja kot samostojna družbenopolitična sila, ki samostojno deluje pri vseh vprašanjih v zvezi s položajem delovnega človeka, oblikuje svoja stališča s članstvom in se za njihovo uresničevanje bori tako, da spodbuja nadaljnji razvoj samoupravljanja. V dosežanju delu sindikalnih podružnic so bili zanemarjeni predvsem tile dejavniki, pomembni za delovanje v prihodnje:

- nekaterim podružnicam primanjkuje dovolj jasna usmeritev k tistim temeljnim idejno-političnim problemom, ki omogočajo tako poslovnost, ki zagotavlja večji dohodek (delovne enote, delitev po delu) itd.;

- v celoti je zanemarjena dejavnost za izboljšanje delovnih pogojev delavcev in za reševanje osnovnih vprašanj standarda — seveda vse s stališča interesov delavca, proizvodnje in materialnih možnosti;

- zanemarjeno je razvijanje demokratičnega ozračja, kjer delavec lahko pove tudi stvari, ki niso sprejemljive brez posledic, oziroma mu organizacija pomaga, da pride do realnih spoznanj;

- pogosto v programiranju in organizaciji delovanja pozabljajo na dejstvo, da imamo v sestavi članov sindikata mlade fante in dekleta, žene, delavce različnih stopenj znanja, ljudi različnih materialnih moči, upokoјence in podobno;

- premalo se zavzemajo za to, da bi izbrali najspodobnejše v kolektivu za voljene funkcije (predsednik, člani izvršnega odbora itd.);

- nekatere podružnice še niso postale mesto, kjer se v odprtem političnem delovanju in dialogih razrešujejo različne dileme med delovnimi ljudmi, niso dovolj pogumne, da bi podprle napredne sile, razširjale svoj vpliv in se odločno uprle in »obračunale« z demagogijo in egoizmom;

- preveč so ponekod zaprte v ozke okvire podjetja in se premalo posvečajo delovanju v širši družbeni skupnosti — posebej v komuni, čeprav se številni interesi delavcev uresničujejo na širšem področju;

- podcenjujejo nove oblike delovanja s člani po njihovem interesu, po skupinah, ob aktivnem angažiranju pri izdelavi stališč, učinkoviti informativni dejavnosti itd.;

- so »oglušele« za neka najosnovnejša vprašanja (dohodek po delu, delovna disciplina itd.), tako da se morajo potem delavci, navzlic razvitim oblikam družbenopolitičnega in samoupravnega sistema, zatekati k prekinitvam dela in drugim sredstvom, da bi uresničili svoje samoupravne pravice.

Poleg navedenih obstoje še drugi razlogi ali posledice določenega delovanja sindikalnih podružnic. Zelo pomembno pri tem je predvsem dejstvo, da v dosedanjih razpravah redko temeljiteje sežemo do sindikalne podružnice, skoraj v celoti pa pozabljamo na članstvo — tiste posameznike z različnimi interesi, pogledi in hotenji, ki žele v organizaciji uresničiti svojo samoupravno pozicijo. Delovnemu človeku je sindikalna podružnica potrebna predvsem zato, da bi v njej izražal in usklajeval poglede in kasneje v samoupravnem sistemu odločal, potrebna mu je kot politična sila, ki mu pomaga, da oblikuje stališča do širših vprašanj, da bi laže in uspešno deloval, da bi ga zavarovala pred poskusi šikaniranja ali pritiskom primitivizma, mu pomagala odpirati poti, ki držijo k večjemu dohodku, in podobno. Taka podružnica ne ponavlja ničesar, kar je storil že delavski svet ali strokovne službe, ne ponavlja tistega, kar je že bilo rečeno in sklenjeno, temveč vzorno, konkretno in odločno razrešuje tisto, česar ni mogoče uresničevati samo s suhimi sklepi, temveč z ustvarjalnim družbenim delom. Če bodo sindikalne podružnice neposredno povezane s člani, potem ni nevarnosti, da bi postale »številne«, potem delavci ne bodo kritizirali visoke članarine in se jezili, da od sindikata nimajo nobene koristi. Končno — sindikalne podružnice ne sestavlja skupina ljudi, ki bi sebe proglasila za »servis«, v katerem se izvršujejo delavske pravice, se proglasila za »elito«, ki je sposobna uresničevati, kar zahtevajo delavci. Sindikalna organizacija — povezuje namreč na prostovoljni osnovi 92% vseh, ki so v delovnem odnosu — deluje tako, da pomaga in spodbuja delavce, delovne ljudi, da sami uresničujejo svoje samoupravne pravice in dolžnosti in so torej sami nosilci dobre ali slabe aktivnosti organizacije.

Pomembno, marsikje nerešeno vprašanje, ki je čedalje bolj v ospredju, se nanaša na potrebe večjega, prizadevnejšega angažiranja komunistov v delu sindikata. Dobro in splošno znana je vloga članov ZK v delovanju organizacije SZDL, toda na razreševanju proizvodno-dohodkovne problematike deluje samo sindikat in delno Zveza mladine. Niso redki primeri, ko poedinci dejavnost v sindikatu podcenjujejo in podobno, vendar bo v obdobju, ki je pred nami, nujno, da bodo komunisti svoje področje naprednega delovanja poiskali predvsem tudi v sindikatu; predvsem od njih lahko pričakujemo novih kvalit, večjih uspehov in vzornosti.

V Sloveniji je družbeno ozračje za delovanje sindikatov posebno ugodno, zato priprave na VI. kongres lahko odprejo mnoga nova zanimiva pota za delovanja in s svojim delovanjem lahko potem podpremo vsa tista napredna stališča v Jugoslaviji, ki morajo najti svojo potrditev na kongresu.

Družba in notranja delitev

Podatki o naraščanju osebnih dohodkov na račun akumulacije podjetij — še posebno v zadnjem letu — so sprožili vrsto razprav in razmišljanj o sistemu tako imenovanega »družbenega usmerjanja notranje delitve«. Čeprav se mnenja zelo razhajajo glede *oblike* družbenega usmerjanja, tj. glede vprašanja, s kakšnimi instrumenti naj družba posega v notranjo delitev, so vse razprave dokaj enotne glede *cilja* družbenega usmerjanja, ki naj zagotovi kolikor mogoče usklajeno naraščanje osebnih dohodkov v primerjavi s poslovnim uspehom podjetja ter tako prepreči nadaljnje prelivanje akumulacije podjetja v osebne dohodke.

V tem sestavku ne želim razglabljati o oblikah družbenega usmerjanja notranje delitve, ampak hočem opozoriti na nekatere probleme glede njegovega cilja, tj. glede družbenega varovanja akumulacije podjetja in s tem povezanega zagotavljanja skladnih gibanj med osebnimi dohodki in akumulacijo. Da bi že takoj spočetka izključil morebitne nespornosti, moram poudariti, da je tudi po mojem mnenju določeno usmerjevalno delovanje družbe v notranji delitvi nujno, in sicer predvsem zato, ker pomeni smotrno razmerje med osebno potrošnjo in akumulacijo — to razmerje pa se po uvedbi sistemskih sprememb po reformi vse bolj odločilno oblikuje neposredno v delovnih organizacijah — ne samo temeljni pogoj tekoče gospodarske stabilnosti, ampak tudi celotnega gospodarskega in družbenega razvoja v prihodnje. Drugače povedano: sedanja akumulacija zagotavlja eksistenco in zaposlitev prihodnjih generacij; sedanja družba (od posameznika preko delovne organizacije pa do družbenopoli-

tičnih skupnosti) se te skrbi in odgovornosti nikakor ne more otresti. Prepričanje, da je družbeno usmerjanje (oziroma še natančneje: družbeni vpliv) razmerij med osebno potrošnjo in akumulacijo v delovnih organizacijah nujno, pa seveda še ne more razbliniti nekaterih pomislekov o praktični učinkovitosti družbenega usmerjanja, še posebno tako poenostavljenega, kot si ga radi zamišljamo v nekaterih razpravah.

1. Ali je lahko družbeno usmerjanje učinkovito v vseh primerih?

V dosedanjih razpravah o teh problemih smo namreč praviloma izhajali iz predpostavke, da bi moralo družbeno usmerjanje — ne glede na konkretno obliko ali ukrep, ki bi ga uporabili — zagotoviti nekakšno idealno notranjo delitev v smislu zaščite akumulacije podjetja; družbeno usmerjanje bi po teh mnenjih vsaj v gospodarstvu kot celoti, če ne že v vsakem posameznem podjetju zagotoviti najmanj vzporedno naraščanje akumulacije v primerjavi z gibanjem osebnih dohodkov, kolikor ni mogoče celo nekoliko hitrejšo povečevanje akumulacije v primerjavi z osebnimi dohodki. Takšno idealno delovanje ukrepov družbenega usmerjanja bi moralo biti po možnosti še avtomatično (na podlagi raznih formul oziroma meril za uspešnost gospodarjenja), ker se z ene strani bojimo subjektivnega arbitriranja kogar koli v vprašanjih notranje delitve, z druge strani pa v sedANJI shemi organizacije v podjetjih in v družbi niti nimamo organa, ki bi mu tako nalogo lahko poverili.

Takšna predpostavka o idealnem delovanju sistema družbenega usmerjanja je seveda v praksi povsem nerealna, razglabljanje o njej pa nas — hoté ali nehoté — pripelje do ugotovitve, da pri nas ni razčiščeno eno osnovnih vprašanj delovanja gospodarskega sistema, tj. kdo naj bo institucionalizirani »zaščitnik« akumulacije podjetij in koga naj bremeni pretežni del rizika, ki nastaja v poslovanju podjetij. To vprašanje pa je samo na videz teoretične narave, v resnici gre za zelo pomemben praktičen problem, ki odločilno vpliva na delovanje celotnega sistema družbenega usmerjanja notranje delitve, še posebej pa na učinkovitost vsakega ukrepa, s katerim želimo zaščititi akumulacijo podjetij.

Gre preprosto za vprašanje, kateri od obeh elementov notranje delitve, ali osebni dohodek ali akumulacija, naj nosi breme v raznih primerih, ko nastajajo bodisi zaradi objektivnih bodisi zaradi subjektivnih vzrokov spremembe v višini dohodka oziroma v ekonomskem položaju podjetja. Navedel bom nekaj takih zgledov, ki so v normalnem gospodarskem

življenju razmeroma pogostni: naraščanje življenjskih stroškov, zviševanje osebnih dohodkov v soseščini, občutno poslabšanje poslovnega uspeha podjetja in zavestna sprememba politike notranje delitve v podjetju. V vseh teh in še številnih drugih primerih namreč družbeno usmerjanje, temelječe na avtomatizmu, odpove in se mora podrediti argumentu ekonomske ali socialne logike. Učinkovitost in doslednost družbenega usmerjanja notranje delitve sta torej v praksi lahko precej omejeni.

2. Akumulacija in osebni dohodki v obdobjih naraščanja življenjskih stroškov

Celo v obdobjih inflacije niso vsa podjetja zmožna zviševati svojih prodajnih cen toliko, kolikor naraščajo njihove nabavne cene oziroma življenjski stroški. Največkrat to preprečujejo blokirane cene ali pa stabilne prodajne cene na tujih tržiščih (pri izvoznikih). Toliko težje je sveda zviševati prodajne cene v obdobjih sorazmerne stabilizacije na domačem trgu. Zato vedno obstoji del podjetij, ki se jim bo akumulacija znižala, če bodo osebne dohodke prilagajala zvišanim življenjskim stroškom.

Ali je v takih primerih mogoče vztrajati pri načelu, da se osebni dohodki ne morejo zviševati na račun akumulacije? Ker prav gotovo ni mogoče vztrajati pri tem načelu, se je treba zavedati, da bodo ukrepi družbenega usmerjanja notranje delitve delovali v obdobjih naraščanja življenjskih stroškov dokaj nedosledno, pri čemer takšno delovanje niti ne bo nekaj časovno izjemnega, saj je določeno povečevanje življenjskih stroškov značilno za vsa gospodarstva, ki se dinamično razvijajo.

3. Politika delitve, kadar naraščajo osebni dohodki v sosednjih podjetjih

V praksi se podjetja glede višine osebnih dohodkov primerjajo med seboj ne samo v stroki, v kateri delujejo, ampak še mnogo bolj pogosto v soseščini, v kateri so locirana (v istem kraju, občini, itd.), in sicer največkrat ne glede na dejavnost (tudi podjetja z zavodi in pod.). Če je kakršna koli možnost za zaposlovanje v podjetjih z višjimi osebnimi dohodki, lahko pride zaradi takih primerjav tudi do občutne fluktuacije iz podjetij z nižjimi osebnimi dohodki v podjetja z višjimi. Pa tudi v primerih, ko ni možnosti večje fluktuacije, podjetja z višjimi osebnimi dohodki vplivajo na politiko

osebnih dohodkov v sosednjih podjetjih, saj zbuja neza-
dovoljstvo zaposlenih z lastnimi dohodki in s tem pritisk za
zviševanje.

Če posamezno podjetje zvišuje osebne dohodke, da bi
preprečilo odliv zaposlenih v sosednja podjetja, se kaj lahko
zgodí, da s takim povečanjem načne svojo akumulacijo. Ali
lahko v takem primeru dosledni ukrepi družbenega usmerja-
nja zagotovijo normalen razvoj takega podjetja? Dosledno
družbeno usmerjanje namreč lahko sproži odliv najpotrebnej-
še delovne sile v druga podjetja ali pa vpliva na zniževanje
produktivnosti zaradi nezadovoljstva zaposlenih. Če pa v
takih primerih ne vztrajamo pri ukrepih družbenega usmer-
janja, se postavlja vprašanje, kako z vidikov družbenega
usmerjanja razločevati med politiko notranje delitve v tistih
podjetjih, kjer nanjo v resnici vpliva pritisk fluktuacije, in
politiko tistih organizacij, ki si povečujejo osebne dohodke
res neutemeljeno (ne zaradi pritiska fluktuacije).

4. Kje so meje zniževanja osebnih dohodkov v primeru slab- šega poslovnega uspeha?

V svetu velja načelo, da mezde posameznikov praktično
niso elastične navzdol; v primeru slabšega gospodarskega
uspeha podjetja se lahko sicer zaradi odpustov zniža masa
osebnega dohodka, vendar pa tisti delavci, ki ostajajo zapo-
sleni, praviloma ne prejemajo nižjih osebnih dohodkov kot
v obdobju prosperitete. Podobno bi lahko trdili tudi za naše
gospodarstvo, čeprav so v praksi znani in tudi v obliki mini-
malnih osebnih dohodkov uzakonjeni primeri, ko pride ob
slabšem gospodarskem uspehu do absolutnega znižanja oseb-
nih dohodkov.

Trditev o omejenih možnostih zniževanja osebnih do-
hodkov pri nas najboljše potrjujejo permanentne »krize«
našega sistema delitve; te »krize«
nastajajo praviloma takrat, kadar pride zaradi znižane proizvodnje, zaostritve na trgu
ali pa povečanih družbenih dajatev do znižanja akumulacije
podjetij ob nespremenjenem ali rahlo naraščajočem obsegu
osebnih dohodkov (l. 1958, l. 1961/62 in 1967). Podjetja namreč
v prejšnjem obdobju, za katero je navadno značilna visoka
stopnja gospodarske aktivnosti, občutno zvišajo osebne do-
hodke, v naslednjem obdobju, za katero je značilen zastoj, pa
obdržijo doseženo raven osebnih dohodkov, čeprav se jim zato
zniža akumulacija.

Če bi hoteli z doslednimi ukrepi družbenega usmerjanja
notranje delitve resnično zavarovati akumulacijo podjetij, bi
seveda morali vztrajati, da se v vseh primerih slabšega eko-

nomskega uspeha ustrezno znižajo tudi osebni dohodki, pa čeprav so bili v prejšnjem obdobju doseženi celo v skladu z resničnim ekonomskim uspehom podjetja. Že na prvi pogled je jasno, da to načelo ne more absolutno veljati, in sicer ne samo zaradi načela pravičnosti (za slabši ekonomski uspeh ni mogoče vedno naprtiti odgovornosti delavcem — npr. ob zvišanju družbenih dajatev), ampak tudi zaradi čisto ekonomskih funkcij, ki jih ima osebna potrošnja (občutnejše zniževanje osebne potrošnje v obdobjih stagnacije gospodarstva bi recesijo še zaostriilo in lahko spremenilo celo v krizo).

Če pa tega ni mogoče absolutno uveljaviti, se je treba zavedati, da bo v vrsti podjetij akumulacija, ne pa osebni dohodek amortizer za blažitev nihanj v ekonomskem uspehu podjetja. To pravilo pa hkrati tudi izključuje uporabo kakršnih koli avtomatičnih formul in meril za ugotavljanje »utemeljenega« deleža osebnih dohodkov v delitvi doseženega uspeha podjetja.

V konkretnih primerih bo zato treba individualno presojati, ali se je ekonomski uspeh podjetja poslabšal zaradi subjektivnih ali zaradi objektivnih vzrokov, na podlogi takih ugotovitev pa se odločati, ali naj osebni dohodki ostanejo nespremenjeni tudi v obdobjih slabše uspešnosti poslovanja ali pa naj se znižajo, in za koliko naj se. Vso težavnost in odgovornost tega opravila si je lahko zamisliti, če upoštevamo, da se celo v primerih prisilne uprave (torej tedaj, ko je izguba in so osebni dohodki sploh višji od celotnega zneska dohodka za razdelitev) le redkokdaj lahko radikalneje znižajo osebni dohodki.

5. Različnost delitvene politike podjetij

Problemi, ki jih povzroča slaba elastičnost osebnih dohodkov navzdol, se še zapletejo, če upoštevamo, da nekatera podjetja vendarle vodijo določeno zavestno politiko osebnih dohodkov, in sicer največkrat zaradi tega, da bi si bodisi pridobila potreben kader (oziroma ga obdržala) ali pa zbrala zadostna sredstva za rekonstrukcijo oziroma kritje zalog ali terjatev. Taka politika pa nujno pomeni, da v nekaterih obdobjih osebni dohodki rastejo počasneje ali pa hitreje od akumulacije podjetja, če vzporedno rast osebnih dohodkov in akumulacije uveljavimo kot družbeno sankcionirano pravilo za smotrno notranjo delitev.

V delovanju raznih družbenih ukrepov za usmerjanje notranje delitve pa je prav gotovo neko preteklo bazično obdobje pomembna prvina za vse primerjave, kako podjetje

deli svoj dohodek v tekočem obdobju. Če je npr. v preteklem obdobju podjetje zadrževalo naraščanje osebnih dohodkov ter izplačevalo manj, več pa akumuliralo, kako naj to dejstvo upoštevajo družbeni ukrepi za zaščito akumulacije, če v tekočem obdobju pride do poslabšanja ekonomskega uspeha podjetja in s tem tudi do poslabšanja razmerja med osebnimi dohodki in akumulacijo na škodo akumulacije? Tudi tedaj, če bi lahko objektivno ugotovili, da je do poslabšanja ekonomskega uspeha prišlo zaradi slabšega gospodarjenja podjetja, ali je upravičeno zahtevati, da mora tako podjetje znižati že doslej zadrževane osebne dohodke? Kaj je sploh »pravilno« oz. »racionalno« razmerje med osebnimi dohodki in akumulacijo v posameznem podjetju? Tudi v teh primerih zato po mojem mnenju noben avtomatizem družbenega usmerjanja ne pride v poštev.

6. Kaj torej smemo zahtevati od družbenega usmerjanja notranje delitve?

Omejil sem se samo na štiri dokaj tipične primere dogajanj v notranji delitvi, zglede, ki precej jasno dokazujejo, da bo tudi ob uveljavitvi na videz še tako smotrni ukrepi družbenega usmerjanja njihova dosledna uporaba praktično nemogoča. Ali to pomeni, da je tudi družbeno usmerjanje v celoti nemogoče?

Že iz osnovnih izhodišč, ki sem jih navedel v uvodu, se vidi, da se zavzemam za družbeno usmerjanje notranje delitve, čeprav menim, da z njim ne bo mogoče doseči vseh tistih učinkov, ki mu jih navadno radi pripisujemo. Predvsem je problematično načelo, da je vzporedna rast osebnih dohodkov in akumulacije dokaz, da je notranja delitev dohodka smotrna in s tem tudi družbeno pravilna. To načelo zanikajo vsi navedeni zgledi s področja podjetniške ekonomike, ki v konkretnih primerih narekujejo ali vsaj utemeljujejo hitrejša naraščanja osebnih dohodkov od akumulacije v nekaterih podjetjih, medtem ko je v drugih podjetjih lahko povsem upravičeno ali celo ekonomsko nujno, da osebni dohodki občutno zaostajajo za zvišanjem akumulacije (npr. ob monopolnem položaju podjetja, ob naglem zbolšanju ekonomskega rezultata zaradi uspele rekonstrukcije, ob nujnih finančnih potrebah podjetja itd.). Na ravni podjetja si zato ne bomo mogli kaj dosti pomagati z načelom, da se morajo osebni dohodki zviševati vzporedno z akumulacijo, še manj pa seveda z družbenim usmerjanjem notranje delitve, če bi skušali tudi v praksi po vsej sili uveljaviti spoštovanje takega načela.

Tudi na ravni narodnega gospodarstva kot celote, kjer se v določeni meri izenačuje hitrejše naraščanje osebnih dohodkov v nekaterih podjetjih in hitrejše naraščanje akumulacije v drugih, najbrž načela o vzporednem naraščanju obeh kategorij ni mogoče razglasiti za edino zveličavno pravilo za vse čase. Po mojem mnenju to načelo ustreza kot pravilo za delitev družbenega proizvoda v *daljših obdobjih*, kratkoročno pa niti na ravni celotnega gospodarstva pri njegovem izvajanju ni mogoče vztrajati. Če bi namreč vztrajali pri njegovem doslednem izvajanju, bi v obdobjih ekspanzije in inflacijskih pritiskov še povečevali sredstva v osebni potrošnji, namesto na bi njihovo naraščanje skušali ublažiti, v obdobjih stagnacije ali celo recesije pa bi po vsej sili skušali omejevati osebno potrošnjo, s čimer bi na določenem sektorju proizvodnje še povečevali probleme plasmaja. Po mojem mnenju mora zato družbena politika na teh področjih zasledovati realne cilje in si prizadevati, da v obdobjih gospodarske prosperitete zagotovi hitrejše povečevanje akumulacije v primerjavi z gibanjem osebnih dohodkov, v obdobjih zastoja gospodarske dejavnosti pa upoštevati, da se osebni dohodki ne morejo pretirano zniževati, zaradi česar mora dopuščati tudi določeno poslabševanje že doseženih razmerij med osebnimi dohodki in akumulacijo, in sicer na škodo akumulacije.

Zaradi vseh teh razlogov torej menim, da je lahko družbeno usmerjanje notranje delitve v podjetjih učinkovito približno v tehle okvirih:

1. Ukrepi družbenega usmerjanja bi najbrž lahko v večini primerov *preprečili absolutno naraščanje mase osebnih dohodkov* tedaj, ko se ekonomski uspeh podjetja poslabšuje zaradi subjektivnih ali zaradi objektivnih vzrokov. Vendar pa v vseh primerih tudi tega ne bo mogoče doseči, saj bi vztrajanje pri ukrepih družbenega usmerjanja lahko rodilo bodisi ekonomsko bodisi politično negativne posledice (fluktuacijo, nezadovoljstvo zaradi povečevanja življenjskih stroškov, obžalovanje politike zadrževanja osebnih dohodkov v preteklosti itd.). Tudi v primeru, če bi v takih podjetjih uspelo preprečiti naraščanje mase osebnih dohodkov ob poslabševanju ekonomskega uspeha podjetij, pa seveda ne bi mogli preprečiti, da se relativno razmerje med osebnimi dohodki in akumulacijo ne bi poslabševalo v škodo akumulacije.

2. Še dosti manjši učinek pa imajo lahko ukrepi družbenega usmerjanja za zniževanje mase osebnih dohodkov tedaj, ko se ekonomski uspeh podjetja poslabšuje. V nekaterih konkretnih primerih bi bilo sicer mogoče z ukrepi družbenega usmerjanja zagotoviti tudi znižanje osebnih dohodkov, če se

akumulativnost podjetja poslabšuje, vendar večjih rezultatov v tej smeri ni mogoče pričakovati.

3. Posameznih instrumentov družbenega usmerjanja ni mogoče uporabljati avtomatično, ampak so lahko predvsem indikator, da v notranji delitvi podjetja nekaj ni v redu. Na tej osnovi bi se morali organi podjetja (npr. direktor) že sami lotiti določenih ukrepov. Če takšne reakcije podjetja ne bi bilo, bi moral začeti delovati družbeni mehanizem, ki bi proučil, kaj je v konkretnem primeru mogoče storiti za zaščito akumulacije, nato pa bi v svoji pristojnosti, vendar po zakonitih pooblastilih, sam družbeni organ določil najbolj smotrno rešitev (prisilna uprava, prepoved povečevanja osebnih dohodkov, zahteva za znižanje osebnih dohodkov, ugotovitev, da podjetje ni moglo drugače ravnati, itd.).

Z ukrepi družbenega usmerjanja torej ni mogoče v celoti in učinkovito zagotoviti vzporednega gibanja osebnih dohodkov in akumulacije podjetij, ker na osebne dohodke ne moremo in ne smemo prevreči celotnega rizika, ki nastane v primerih poslabševanja ekonomskega uspeha podjetij. Največ, kar s temi ukrepi lahko dosežemo, je zadrževanje prehitrega povečevanja osebnih dohodkov tako v obdobjih hitre ekspanzije gospodarstva kot tudi v obdobjih njegove počasnejše rasti. Vendar bo tudi v teh okvirih družba morala tolerirati poslabševanje razmerja med osebnimi dohodki in akumulacijo.

Dragana Kraigher

Kam pelje naša kratkovidnost?

Revija Teorija in praksa je znova sprožila široko zasnovano anketno akcijo o problemih kulture v naši družbi. Odgovori prihajajo, sami bridki, črnogledi odgovori, toda — tega smo že vajeni. Vajeni smo »razpravljanja o ugotavljanju

dejstev«, vajeni celo »pobud za perspektivno reševanje« te problematike, toda — na kakšno podlago lahko računajo pobude?!

Četrto vprašanje naše ankete se pričinja z ugotovitvijo: Zadnja leta smo lahko ugotavljali, da razvijanje kulturnih potreb precej zaostaja za razvijanjem potreb materialnega standarda. Kakšne posledice skriva v sebi to protislovje — če bi se še naprej ponavljalo — za nadaljnji razvoj naše družbe?

Kot vemo, se je preusmeritev našega družbenoekonomskega sistema na materialni standard pričela pred dobrim desetletjem; sedaj ugotavljamo »nesorazmerja«, na katera tedaj nismo (vsaj ne zatrdno) računali. Kaj bomo ugotavljali čez nadaljnjih deset let ali več? Kaj lahko ugotovimo že sedaj — na podlagi suhih statističnih dejstev in številčnih prikazov, kako ostaja prihodnost družbe zanemarjena in kako je zaupanje v ekonomski avtomatizem nesmiselno.

Izbor števil, ki ponazarjajo položaj na posameznih področjih našega vsakdanjega življenja, je bolj ali manj naključen; namesto teh bi lahko stale kakšne druge številke, ki bi povedale morebiti še bolje to, kar nam govorijo naslednje: namreč, da »perspektivnejše reševanje« ni prava besedna zveza, ki naj udari plat zvona — za sedanost in za prihodnost.

Leta 1961 je bilo v naši državi okoli 2,8 milijona nepismenih, starih nad 10 let, letno pa okoli 50.000 učencev nima možnosti, da bi se (obvezno) šolali. Potemtakem je lahko izračunati, za koliko se je do sedaj povečalo skupno število nepismenih iz leta 1961. Vsem našim izobraževalnim ustanovam pa se posreči letno opismeniti približno 6000 nepismenih. Septembra 1966 je bilo statistično ugotovljeno, da je med vsemi zaposlenimi približno 1,5 milijona takih, ki imajo zgolj nepopolno nižješolsko izobrazbo. Analiza kadrovskih struktur v Sloveniji med zaposleno mladino od 15—25 leta starosti (podatki so iz leta 1965/66) kaže, da le 63% učencev konča obvezno osemletno šolanje. 54,5% je takih, ki so se na svojih delovnih mestih priučili, med temi pa jih je *več kot polovica*, ki *niso* končali niti 6 razredov! Razen mladincev, ki so se priučili za delo, ki ga opravljajo, je največ (30,7%) takih z nižjo izobrazbo in le neznatno število takih, ki so zaključili srednješolsko izobraževanje. Po podatkih iste analize je Slovenija po številu študentov na 10.000 prebivalcev na tretjem mestu v državi (za Srbijo in Hrvatsko).

Delavci ne berejo: anketa v Novem mestu je, npr., ugotovila, da je od skupnega števila knjižničnega članstva le 7% delavcev in — druga anketa — da 68% delavcev iz Kragujevca vse leto ni prebralo niti ene knjige s področja beletristike; anketa med 352 delavci v Zemunu pa je pokazala, da 92% teh delavcev v zadnjih dveh letih ni obiskalo gledališča.

Letošnja anketa Centra za raziskovanje javnega mnenja inštituta društvenih nauk) je pokazala, da 77% Jugoslovancev sploh ne bere knjig. Po podatkih UNESCO je Jugoslavija na enem izmed zadnjih mest v Evropi po številu obiskovalcev knjižnic; prav tako smo v Evropi med 23 deželami na 17 mestu po številu prebivalcev na en kinematograf, na predzadnjem pa po številu TV naročnikov. Podobna velja tudi za razvrstitev glede na število obiskovalcev muzejev; po odstotku nepismenih pa smo prav tako na dnu evropske lestvice itd.

Prvi jugoslovanski kongres o prehrani (1966. leta) je ugotovil: pretirano visoko stopnjo smrtnosti pri dojenčkih in majhnih otrokih, velik odstotek podhranjenosti in deformacij pri slabo razvitih otrokih in mladincih kakor tudi pri rekrutih, ki vojaške obveznosti niso zmožni odslužiti, vedno večje število nesreč pri delu in izrazito zmanjšanje delovne sposobnosti.

Vse to pomeni, da je biološka moč, vitalnost nacije v stanju, ki je vse prej kot zadovoljujoče. Vzroke pa je treba iskati daleč nazaj: organizacija UNESCO je po posameznih državah zbrala podatke o usmerjanju prvih otroških korakov v šport. V odstotkih se je ta skrb izpričala takole: Bolgarija 58%, Francija 60%, Italija 53%. Pri nas je bilo leta 1961 1.821.000 otrok med 3 in 7 letom starosti. Njihova športna aktivnost pa je bila prepuščena babicam in dedkom, saj zajemajo podobne ustanove po prej omenjenih podatkih le 4,8% otrok.

Zato pa dosežajo telesne deformacije pri naših šolskih otrokih višine »svetovnih rekordov«:

		Slaba drža:		Slovenija	24%
				Hrvatska	22%
				Srbija	21%
deformacije	hrbtenice	10%	8%		11%
	Slovenija		Hrvatska	Srbija	
	stopal	18%	27%		21%

Le 60% naših otrok ima možnost sodelovati pri pouku telesne vzgoje (ki je predpisan z učnim načrtom!), več kot 80% učencev nižjih razredov, to je 46% vse šolske mladine, pa sploh nima pouka telesne vzgoje. Komaj 13,8% šol v SFRJ ima telovadnico, 66% vseh šol pa nima nikakršnega prostora za telesno vadbo, to se pravi, niti dvorišča!

Za aktivnost šolskih telesnovzgojnih društev (podatek velja za SR Srbijo) so v letih 1964/65 odmerili na učenca 6 (šest) par, seveda starih, hkrati pa izda skupnost za amaterskega nogometaša približno 35.000 starih dinarjev, za profesional-

nega nogometaša pa izdatek poskoči na 8—40.000.000 starih dinarjev.

Od 10 milijonov žena je v organizacijah za telesno kulturo včlanjenih le 1,74%. Zdi se, da je po odstotkih za nami le še Saudova Arabija (!).

Kaj naj rečemo o tem, da se je v razdobju 1958—1965 število nevropsihiatričnih obolenj dvignilo za 425 (štiristo petindvajset) odstotkov, boleznih dihal pa za 220 (dvesto dvajset) odstotkov? V letu 1965 je na vsakih 100 Jugoslovanov »prišlo« 142 poškodb oz. obolenj, v letu 1964 pa je bilo zaradi bolezni izgubljenih 50 milijonov delovnih dni. Dnevno ne prihaja na delo 163.000 ljudi, kar velja skupnost okoli 800.000.000 S din dnevno.

Raziskave v Sovjetski zvezi so pokazale, da ohranjajo ljudje, ki se redno ukvarjajo s športom, svoje telesne zmožnosti na ravni ljudi, ki so 15—20 let mlajši od njih, če le-ti ne telovadijo. To se pravi, da je pri nas skoraj vsak 60-letnik dejansko že 80-letnik, čeprav bi bil lahko krepak kot moški pri 45 letih.

Preiskave so pokazale, da dihamo moški prebivalci mest v svojem 42. letu le še s polovico pljuč, da zmorejo preteči delavci med 20. in 25. letom starosti 800 metrov poprečno v enakem času kot otroci 12 let in da porabijo delavci med 35. in 40. letom za to, da pretečejo 500 metrov, več časa od devetletnih deklic. Polovica delavcev, starejših od 40 let, pa sploh ne more preteči 500 metrov.

Tudi delavke med 35. in 40. letom so počasnejše v teku na 30 metrov od 7-letnih deklic, tretjina pa jih sploh ne more preteči 500 metrov itd.

Prihodnost nacije pa je v zdravju, fizični kondiciji in delovni zmožnosti ljudi; to tem prej, ker smo v zadnjem času odpravili oz. silno zmanjšali izdatke, namenjene za zdravljenje in preventivo. Velikansko število otroških kuhinj je bilo (povsem nezakonito) ukinjenih, redke so tiste delovne organizacije, ki so kaj storile za povečanje delovne storilnosti svojih delavcev (npr. topli obroki, možnost za množično rekreacijo itd.).

Prav tako pa ni prihodnosti za neposredne samoupravljavce v sistemu samoupravljanja, kadar število nepismenih med njimi iz leta v leto narašča in kadar je zanemarjena tudi minimalna možnost za opismenjevanje — kar pomeni, da je vedno večjemu odstotku delovnih ljudi naše socialistične družbene skupnosti onemogočeno enakopravno uresničevanje lastne življenjske eksistence, ustavne pravice do dela in do samoupravljanja.

Strukturalizem in »človekova smrt«

V začetku bi rad prikazal razmere, v katerih poteka danes v Franciji razpravljanje o vprašanih strukturalizma, ko namreč ne zadeva več toliko ob teze Lévi-Straussa, ampak bolj ob razlago strukturalizma, ki bi jo, kar se mene tiče, označil za doktrinarno in abstraktno.

Temeljno vprašanje, ki se ga loteva takšno razpravljanje, zadeva razvoj koncepta humanizma. Vsa važnejša dela s to tematiko, ki so izšla v zadnjem času — npr. knjiga Michela Foucaulta »Les mots et les choses« ali trije zvezki Louisa Althusserja in njegovih učencev — dejansko temeljijo na eni osrednji tezi, in sicer na tezi o »človekovi smrti«, če uporabim Foucaultov izraz, ali o »Marxovem teoretičnem antihumanizmu«, kot jo imenuje Althusser.

Vprašanje, ki se tu postavlja, lahko takole povzamemo: minilo je skoraj tri četrt stoletja, odkar je Nietzsche oznanjal, da je Bog mrtev. Vendar pa — ni dovolj ubiti boga, da bi dosegli tudi preobrazbo vrednot: vseh vrednot, imenovanih »višje«, celote vseh pravil, ki si jih je človek postavil, da bi se jim pokoril, vso to »dvojnost« sveta, ki je iz filozofije, kot je pisal Deleuze, naredila zgodovino človekovega podrejanja — vse to je vnaprej zanikano.

Zanikanje življenja v imenu višjih vrednot, božjih ali človeških, dela iz filozofije neko represivno, negativno silo. Nietzsche je učil, naj zavračamo takšno negacijo, da bi znova našli istovetnost misli in življenja, življenja, ki bi bilo po bistvu uveljavljanje in ustvarjanje. Samo če odpravimo ta podvojeni svet, se bo lahko rodil nadčlovek kot brezmejna in brezkončna uveljavitev. Toda ali je ta nadčlovek še človek, to se pravi osebnostno središče vseh miselnih dejanj, vseh pobud, ki ustvarjajo in utrjujejo človeško zgodovino?

Ali človek lahko ostane subjekt zavesti in zgodovine v perspektivi, ki mu jo je pokazal Nietzsche? Uveljavitve sebe kot subjekta ne smemo uvrščati med iluzije, ki jih je oznanjal Nietzsche. Drugi vir, na katerega se sklicuje neostrukturalistična smer, je Freud. Prehod od oznanjevanja smrti boga pri Nietzscheju k oznanjevanju

človekove smrti v nekaterih abstraktnih in doktrinarah inačicah strukturalizma poteka preko posebne razlage Freuda, ki jo danes v Franciji predstavlja predvsem dr. Lacan. Sklicuje se predvsem na Freudov tekst iz l. 1917 »Ena izmed težav psihoanalize«. Freud si je glede psihoanalize lastil prednost, da je »po Koperniku in Darwinu tretja, ki je prizadejala človeškemu samoljubju veliko ponižanje«. Po ponižanju kozmologije in biologije še ponižanje psihologije. Freud je to svojo idejo takole razvijal: od Ptolomeja dalje je bil človek po tradicionalni viziji navajen živeti v zaprtem svetu, katerega središče je bil sam, nenadoma pa je ta človeški svet surovo razbilo Kopernikovo odkritje, ki je nekako raztreščilo kristalne stene, ki so doslej obdajale človeka in zemljo kot nekakšna varna trdnjava. Danes sta človek in njegov planet zgolj neizmerno majhen in komaj določljiv delček v neizmerni brezkončnosti galaksij.

Druga etapa: prišel je Darwin — in ta človeški svet se je vno-
vič porušil. Darwinova biologija je nadomestila kratko biblijsko zgodovino, šest tisoč let trajajoči dialog človeka z njegovim bogom, z dolgim obdobjem nekakšne divjaške epopeje, v katerem sta dva milijona let zgodovine in predzgodovine — po sodobni Leakyjevi oceni — le bežna epizoda v vsem življenjskem dogajanju na našem planetu in v rojstvu našega planeta nekeje v vsemirju.

Končno je ta človeški svet porušila še psihoanaliza: le-ta daje o človeku podobo, ki je sestavljena iz vseh vrst vezi in tkiv, ki so izšla od kdove kje in kako daleč in tvorijo dušo, polno grozljivih vozlov, vsak hip pripravljenih uiti naši kontroli in se razvozlati. Psihoanalitik, je pisal Freud, se razlikuje po svoji veri v determiniranost psihičnega življenja in dokazuje, da je racionalni in moralni človek v tradicionalnem smislu, človek, ki je odgovoren za svoje misli in dejanja, fikcija. Individuum, ki se istoveti z osnovnimi načeli moralnih obveznosti, ustvarja neki subjekt kot ideal Jaza, postane žrtev iluzij Super-Jaza, ki, tako nam pravi Freud, predstavlja najintimnejše in najtesnejše odnose s filogenetsko zasnovo, z arhaično dediščino individuuma. Skratka: med Super-Jazom na eni strani in »Es (ça) na drugi strani (toda na mnogo nižji ravni) oziroma med zahtevami super-osebnega in dinamizmom infra-osebnega, ni več mogoče opredeliti človeka kot subjekt, ampak kot strukturo. »Jaz« je, kot je že v začetku stoletja pisal Jules de Gautier, zelo krhka, zelo neobstojna pojavnost, točka, v kateri se v določenem trenutku »trajanja« zberejo v nestabilno ravnotežje številne, kompleksne in nepojmljive sile. In si je Freud zastavil nalogo, da bo v tem kompleksnem spletu z analizo razpletel, razvozlal te sile in jih razložil v jeziku energije in strukture.

V Franciji danes ne gre več samo za filozofsko smer, gre za pravo modo. Izraža se v delih analitikov, psihologov, sociologov, etnologov; literatura, likovna umetnost, film so danes konkretni izraz tega koncepta o odsotnosti subjekta. Ob nekaterih podobah in sekvencah iz »Farenheita 451« mi je bilo, kot da slišim zadnje strani Foucaultove knjige, ki pravijo:

»Človek ni najstarejši in najstalnejši problem, ki je bil zastavljen človeškemu umu; človek je izmišljotina — arheologija našega mišljenja dokazuje njegov nedavni nastanek in, morda, skorajšnji

konec.« In Foucault končuje takole: »Nekega dne bo človek izginil, kot izgine peščeni obraz na morski obali.«

Ob tem se zastavlja neko vprašanje — vprašanje človekove smrti.

Kako smo vendar prišli do tega? V tem trenutku se, vsaj v Franciji, dogaja med študenti in filozofi nove generacije zelo zanimiv preobrat. Lahko bi ga takole označili: končuje se vladavina, vladavina, ki je trajala skoraj tretjino stoletja — vladavina eksistencializma. Na predvečer osvoboditve, okrog 1945—46, je bil zlati čas eksistencializma v Franciji. Povzdigovanje subjekta je obsedlo celo generacijo, ki je med vojno in okupacijo poznala občutek osebne vrednosti samo preko negacije in revolta. Tedaj ni šlo več le za svetovni nazor nekaterih filozofov, ustrezalo je doživetemu izkustvu velikega dela naše mladine. Toda pozneje, ko je bilo treba graditi, je filozofija eksistence pokazala svojo nemoč v humanističnih vedah, svojo praktično in teoretično nemoč. Tako je napočil čas oseke. Zgodilo se je v letih 1963—64. Če je bila tretjina stoletja beseda »subjektiviteta« vodilo, magična beseda, je zdaj to postala beseda »struktura«. Takšnemu preobratu od pro h contra je najti vzporednico v začetku 19. stoletja, ko je vodilo »mehanicizem« zamenjala romantična beseda »organsko«. Vendar pa pri tem še zdaleč ne gre zgolj za modo. Gre za globoko zahtevo, porojeno hkrati iz teoretičnega razočaranja in doživete izkušnje. Najprej teoretično razočaranje: nastalo je zaradi propadlega namena eksistencialistične filozofije, da bi utemeljila družbene vede. Že v »Biti in nič« nam je Sartre obljubil moralo. »Bit in nič« je danes dobrega četrta stoletja stara knjiga, obljubljenе morale pa še zmeraj ni. Potem je v »Kritiki dialektičnega uma« obljubil, da bo utemeljil antropologijo — in tudi te še vedno ni. Vprašujem se, ali je to zamudo pripisati naključnim ali bistvenim razlogom. Izključno sklicevanje na »subjekt« je odvezovalo od raziskovanja objektivnosti v človeških odnosih, medtem ko je strukturalna analiza objektiviziranih človeških odnosov predvsem v lingvistiki neizpodbitno dokazala svojo plodnost in pokazala možnosti za utemeljitev resničnih humanističnih znanosti. Proučevanje in oblikovanje struktur, v danih sistemih institucij, del in vez, omogoča, da hkrati pojasnimo in predvidimo; da ugotovimo, da so nekatere lastnosti že dane in da morajo biti vse druge nujno povezane z le-timi; skratka, to omogoča, da humanističnim vedam priznamo glede ugleda skoraj enak status, kot ga imajo naravoslovne znanosti. V tem tiči velika skušnjava; skušnjava, da bi se omejili izključno na moment privilegiranosti človeške stvarnosti, na moment objektiviziranega uma ali objektivizirane podzvesti. V vsakem primeru — na element strukture, in da bi celo zanikali obstoj vseh drugih elementov.

Lévi-Strauss ni nikoli zašel v to zmoto ali vsaj nikoli popolnoma. Vedno se je zavaroval z zadostno mero previdnosti. Vedno je sodil, da so njegova proučevanja povezana z neko stopnjo stvarnosti, realnosti, s stopnjo strukturalnih posredništev med tem, kar imenuje temeljna praksa družbe, ki pogojuje strukture, in pa konkretno prakso posameznikov na drugi strani, prakso, ki jo te strukture oblikujejo. To je modra rešitev: priznati vrednost, absolutno nujnost proučevanja struktur, toda ne zavreči možnosti in zakoni-

tosti gibanja, ki je v tem, da se od struktur povzpnejo k človeški dejavnosti, ki te strukture poraja. To pomeni znati priznati to, kar Lévi-Strauss imenuje (izraz mi ni posebnost) »komplementarnost« strukturalne in genetične metode.

Toda ljudje, ki se sicer sklicujejo na Lévi-Straussa — v mislih imam na eni strani Foucaulta, na drugi pa našega prijatelja Althusserja — se niso držali tega modrega zgleda. Iz strukturalizma so hoteli narediti edini in izključni element spoznanja. In to je tisto, kar imenujem abstraktni in doktrinarni strukturalizem.

Poleg teoretičnega razočaranja, porojenega iz nemoči sartrovskega eksistencializma, da bi utemeljili družbene vede, obstaja tudi doživetje izkustvo, ki pojasnjuje današnjo privlačnost strukturalističnih dejanj. Vseobsežna moč ne le »mass-media«, radia, tiska, televizije, reklame, filma, ampak tudi institucij, ki uporabljajo ta sredstva, da bi pogojile razvoj posameznika, bodisi v ekonomske, moralne ali politične namene — vse to ustvarja takšno dejansko situacijo, v kateri je najbolj jasno vidna pogojenost ravnanja ljudi po strukturah, mnogo manj opazen pa je moment ustvarjalnosti. Ta vidik doživete izkušnje bi nemara lahko opravičil dejanja abstraktnega strukturalizma. Gre pa zato, da si odgovorimo na vprašanje: ali naj teoretiziramo o trenutnem umiku človeka ali naj gledamo tudi preko tega. Ali bomo iz strukture naredili »posrednika« (da uporabimo Lévi-Straussov izraz), ki je nujen in katerega nismo dovolj upoštevali v naših marksističnih analizah, kjer smo takoj prešli na zunanjo pogojenost — ali pa bomo iz nje naredili sterilizirano alienacijo? Po mojem mnenju je vprašanje tu.

Preden končam s temi zgodovinskimi momenti, ki pojasnjujejo današnji uspeh strukturalizma, bi rad postavil vprašanje, ki se mi zdi nadvse pomembno. Nekateri zunanji pojavi te doživete izkušnje, o kateri smo pravkar govorili, so nedvomno taki, da bi, se zdi, če že ne opravičili, pa vsaj pojasnili doktrinarno razlago strukturalizma — s tem, da kažejo, da je vsakdanje ravnanje ljudi mnogo bolj obvladano s pogojenostjo, torej strukturo, kot pa z možnostjo ustvarjalne izbire. Toda ali je to edina razsežnost človekove zgodovinske izkušnje?

Res je, da je v tako imenovanih »industrijskih družbah«, v pomenu, ki sta ga v Franciji dala tej oznaki Aron in Fourastié, potekal razvoj produkcijskih sil v vsem 19. in tudi v prvi polovici 20. stoletja ekstenzivno, na prilagojevalni način. Struktura proizvodnih sil je ostala ista in to se je v praksi pokazalo v dejstvu, da so bile najbolj ometajne naložbe tiste, ki so, po eni strani, imele največ močnih in kompliciranih strojev, njim nasproti pa čedalje številnejšo množico nekvalificiranih ročnih delavcev; vse do točke, ko, v tej perspektivi (kot je dokazal Marx v »Kapitalu«), takšen razvoj in takšna razširjena reprodukcija naredita iz človeka preprosto delček strukture, človek postane »dodatek iz mesa jeklenemu stroju«. Ali se isto dogaja v tej zadnji tretjini 20. stoletja? Teoretiki v socialističnih državah, ki iščejo humani vzorec tehnizirane družbe, in tudi ameriški ekonomisti poudarjajo, da nova znanstvena in tehnična revolucija ne pomeni le kvantitativne spremembe v primerjavi s prejšnjimi industrijskimi revolucijami. Najprej gre za spremembo produkcijskega orodja, z novimi energetskimi viri, za novo orga-

nizacijo dela s kibernetiko in avtomatizacijo, in odtod izvira sprememba *subjektivnih*, človeških faktorjev dela. Priče smo, z besedami Radovana Richta, pravi »preobrnitvi odnosov med objektom in subjektom«, izhajajoč iz neke dane situacije, namreč iz situacije predhodnih industrijskih družb, kjer je bil subjekt, človek, suženj objekta. To ni moralna ugotovitev; je dejstvo, ki je vključeno v upravljanje podjetja in v razprave o optimalnem vodenju. Tako se jasno izraža dejstvo, ki je na prvi pogled nemara nenavadno, da so že v tako imenovanih industrijah — pilotih najdoonosnejše naložbe v človeka. To je morda najpomembnejše dejstvo te zadnje tretjine 20. stoletja.

Z drugimi besedami: v nasprotju s tistimi industrijskimi družbami, v katerih je, kot je pokazal Marx, »enostavno ročno delo postalo steber industrije«, se danes dogaja, da je najučinkovitejše sredstvo ekonomskega razvoja človek sam. Pojem delavčeve kvalifikacije se spreminja, ta kvalifikacija postaja čedalje bolj sociološka in manj tehnološka.

Če delavčeva splošna kultura dobiva odločilno vlogo — ker je zaradi stalnega in hitrega preobražanja proizvodjalnih sredstev treba človeka pripraviti na te nenehne spremembe — tedaj se danes zelo hitro približujemo takšni stopnji ekonomskega razvoja, ko bo raven splošne izobrazbe večine delavcev zelo blizu tistemu, kar danes imenujemo raven intelektualcev.

Neki ameriški ekonomist pravi, da mora biti v industrijah — pilotih 40% delavcev s srednjo izobrazbo, 40% delavcev z višjo in le 20% delavcev z nižjo izobrazbo, kar pomeni, da se delitev med delom pri upravljanju in neposrednim delom, ki je bila tako jasna, tako brutalna, postopoma zabrisuje. Še več, pri proučevanju teorije »managerjev« se v ZDA zavedajo, da ideja o posamezniku, ki upravlja, ni več uporabna; danes gre za decentralizacijo vodstva do tiste meje, ko vsak delavec postane nosilec pobude. Tako prihaja razvoj produkcijskih sil na današnji stopnji in na nov način v konflikt s produkcijskimi odnosi kapitalističnega sistema.

V resnici je namreč protislovno pričakovati od delavca, da bo nosilec pobu in ustvarjalnosti pri svojih tehničnih nalogah, hkrati pa zahtevati od njega, da bo absolutno pokoren privatnemu, individualnemu ali kolektivnemu, lastniku proizvodjalnih sredstev. Edini način upravljanja, ki ustreza tej stopnji razvoja produkcijskih sil, je socializem; to se pravi ekonomski, družbeni, politični in kulturni sistem, ki temelji na odpravi privatne lastnine proizvodjalnih sredstev in s tem omogoča, da vsak človek postane človek, torej nosilec pobud in ustvarjalnosti na vseh področjih, v tehniki, ekonomiji, politiki, kulturi.

Tako nastajajo možnosti za novo »preobrnitev« odnosov med subjektom in objektom na ravni industrijskega dela samega, od tistega trenutka dalje, ko je najdonosnejša naložba ravno naložba v človeka. Pred nami se razvija nova subjektiviteta, ne sicer v individualističnem in pogosto metafizičnem smislu sartrovskega eksistencializma in tudi ne v abstraktnem smislu starih humanistov (človeška narava, kot so jo razumeli v 18. stoletju) — ampak kot človekova ustvarjalna sposobnost, ki je nastala v sami zgodovini

in v novem razvoju produkcijskih sil, ki nujno zahteva razvoj ustvarjalnih človekovih sposobnosti.

Tako se poraja temeljni fenomen naše dobe. Zdi se, da je ta stran zadeve daleč od naše teme. Pa je njeno središče. Kajti teoretiziranje naših abstraktnih strukturalistov je teoretiziranje o neki stvarnosti, ki bo vsak hip presežena. Brez strahu jim lahko rečemo: vi ste že ljudje preteklosti. Teoretizirate o človekovih razmerah, ki so brez tekmece vladale konec 19. in v začetku 20. stoletja, toda to ni današnja stvarnost, to ni realnost, ki nastaja in se razvija konec 20. stoletja. Zato s tem tudi nismo dobili metode, ki bi nam omogočila utemeljiti družbene vede na ravni, ki jo je danes dosegel zgodovinski razvoj človeka.

Dovolil si bom poudariti še drugi vidik vprašanja; ker ta abstraktni strukturalizem zanika vlogo človeka in oživlja idejo o »človekovi smrti«, kakor pravi Foucault, ali »teoretičnega anti-humanizma«, o katerem govori L. Althusser, je nastalo v strukturalizmu samem protislovje med strukturo in zgodovino. To je bilo neizogibno. V začetku »Ludvika Bonaparta« razlaga Marx, da ljudje sami delajo svojo zgodovino, toda v pogojih, ki so določeni (strukturirani) s preteklostjo. Marx tako drži v rokah oba konca verige: moment strukture, strukturiranosti sedanjosti po preteklosti, toda tudi moment človekove ustvarjalnosti, ki je pogojila te strukture. Tu je ključ našega vprašanja.

Kako je nastala ločitev med strukturo in zgodovino? Nastala je zaradi neupravičene ekstrapolacije de Sanssurovih in Jacobsonovih tez, velikih lingvistov, ki sta napisala temeljna dela naše dobe. Vsekakor drži, da se je ločitev med strukturo in zgodovino začrtala že s Ferdinandom de Sanssurom. V »*Manuel de linguistique générale*« ugotavlja F. de Sanssure, da je diahronizem nestrukturnalen. To je docela upravičena abstrakcija, s pogojem, da upoštevamo, da gre za abstrakcijo: omejil se je na proučevanje sinhronega, to je vodoravnega prereza znotraj zgodovine. Izhajajoč iz tega načela je neizpodbitno postavil temelje izredno plodni metodi formalizacije v lingvistiki, tako kot je Cuvier tudi izhajal iz utrjenega načela, ko je rekonstruiral totalnost živega bitja, izhajajoč od enega njegovih delov, vseeno katerega. Lévi-Strauss je metodo uzakonil, pri tem pa je opozoril, da je strukturalna metoda opredeljena z nekaterimi temeljnimi načeli, ki izvirajo od fonoloških raziskav v Troubetzkega in Jacobsona:

1. ta metoda zahteva prehod od zavednih pojavov k prikriti strukturi, k nezavednemu, ne neposrednemu vidnemu (ne npr. zamešnjavati družbenih odnosov z družbeno strukturo);

2. strukturalna metoda odklanja obravnavanje izrazov kot samostojnih enot; osnova njenega proučevanja so odnosi med izrazi;

3. strukturalna metoda daje prednost pojmu sistema, totalitete, in se šele potem usmerja k odkrivanju splošnih in korelacijskih zakonitosti. Zaradi takšne metode je lingvistika dosegla stopnjo eksaktnosti, ki je primerljiva z eksaktnostjo prirodnoslovnih ved: najprej je osvojila resnično objektiviteto, nato pa prešla k visoki stopnji formalizacije.

Takšne lepe čednosti so očitno pripomogle, da je lingvistika postala neke vrste vzorec, da je postala nekakšen vodnik v primer-

javi z drugimi humanističnimi vedami. »Fonologija mora odigrati nasproti drugim humanističnim vedam isto preroditeljsko vlogo, kot jo je npr. odigrala nuklearna fizika v kompleksu eksaktnih znanosti.« To je bila že Manssova misel, toda to je ena bistvenih tez Lévi-Straussa. Od »Structures élémentaires de la parenté« (»Primitivna struktura sorodstva«) do »La Pensée sauvage« (»Divja misel«), do »Tristes tropiques« (»Žalostni povratniki«) in do »Du Miel aux cendres« (»Od medu k pepelu«) je Lévi-Strauss z zavidljivim slogom izvedel prenos lingvističnega modela, ko je najprej prešel od teorije jezika k teoriji sorodstva, nato k teoriji uma in k teoriji mita in končno k splošni teoriji družbe.

Plodnost te metode je preveč očitna, da bi jo bilo treba posebej razglagati. Lévi-Strauss se zaveda svojih načel. V intervjuju za »Lettres Françaises« je poudaril, da dela abstrakcijo, toda da sodi, da so popolnoma upravičeni tudi vsi drugi načini, ki skušajo razložiti stvarnost, ki jo proučuje on. V tem je sledil de Sanssurovemu zgledu. Ko de Sanssure razmejuje področje znanstvenega raziskovanja, zelo svobodno in zelo pravilno izvaja trojno redukcijo. 1. loči jezik, ki je družbena institucija, od besede, ki je izraz subjekta; 2. loči jezik od zgodovine jezika (sicer ostra ločitev, toda popolnoma upravičena s pogojem, da se spomnimo, da izhaja iz predhodne abstrakcije); in 3. loči jezik od njegovega družbenega konteksta, da bi ga proučeval samostojno, samo v njegovih notranjih zakonitostih, ne da bi upošteval zunanje okoliščine.

Lévi-Strauss posplošuje to metodo in je ravno tako previden. V svojem nastopnem predavanju na »Collège du France«, ko so vsi od njega pričakovali povzdigovanje strukture, je Lévi-Strauss povzdigoval — zgodovino. Na koncu je dodal: »Takšna zvestoba zgodovini bo nemara presenetljiva, kajti večkrat so nam očitali, da smo se zaprli pred zgodovino. Mi zgodovine skoraj ne uporabljamo, toda skušamo ji ohraniti njene pravice.«

V svojem proučevanju se Lévi-Strauss raje zateka k strukturi kot h genezi: to je njegova pravica, prav tako kot lahko kdo študira matematiko namesto fizike ali zgodovino namesto sociologije — s pogojem, da ne pozabimo, da je totalnost spoznavnega neizčrpna. To je stvar, ki je videti čisto jasna. Žal pa njegovi nasledniki tega ne priznajo. Ni naključje, da Lévi-Strauss, kadarkoli govori o marksizmu, govori o njem z zelo velikim spoštovanjem. Lévi-Strauss celo zelo jasno pravi v »La Pensée Sauvage«: skušam prispevati k marksistični misli o vrhnji stavbi. Ta prispevek je za nas dragocen, kajti pogosto se nam je dogajalo, ko smo proučevali filozofske koncepte religij ali umetniških oblik, da smo nemudoma prešli k proučevanju zunanje pogojenosti. Toda »locirati« neko doktrino še ne pomeni, da je to vse, kar je potrebno za analizo. Preiti moramo k notranji analizi strukture. Nedavno je Roman Jakobson, ko je bil mimogrede v Parizu, v intervjuju dejal: »Ne vem, kako bi bilo mogoče, kadar gre za proučevanje jezikov ali umetnosti, ne poskušati odkriti strukturo. Kdor govori o drugih stvareh, se gre kramljanje, ne pa znanost.« Jakobson je dodal, da ne vidi nasprotja med to strukturalno metodo in marksizmom, s pogojem, da ne zamenjujemo marksizma z mehanicistično karikaturjo, ki hoče, kakor pravi, »proučevati področje umetnosti kot nekakšno

mehansko posledico drugih področij«. Pierre Francastel je, po mojem mnenju, človek, ki je največ prispeval k marksistični estetiki, prav zato, ker je najprej proučeval strukturo umetnosti, potem pa prešel k vprašanju zunanje zgodovinske pogojenosti. Zelo bi bil ponosen, če bi kak marksist napisal knjigo, kot je »Peinture et réalité« (»Slikarstvo in stvarnost«).

Misel o oblikovanju sintetičnega vzorca neke doktrine ali umetniške oblike ali mita je prva in nujna stopnja v znanstvenem raziskovanju kateregakoli predmeta. Šele po takšnem temeljitnem detajlnem procesu, ki je določen z redom konceptov, se je mogoče lotiti pojasnjevanja zunanjih pogojev. Problem je v tem, da moramo znati to strukturalno metodo izraziti kot element zgodovinskega materializma. Tega se toliko lažje naučimo, ker so nam nekateri učitelji strukturalizma, kot Lévi-Strauss ali Jacobson in, na področju umetnosti, Francastel, že dali nekaj napotil za to, kar bi lahko bila analiza, v kateri bi se strukturalna metoda uskladila z genetičnimi metodami.

Med marksisti nam je Henri Walon dal izreden primer uporabe »genetične« metode. Njegova knjiga »De l'Acte à la Pensée« (»Od dejanja k misli«) je najboljši primer iz psihologije za to, kar bi lahko bila »komplementarnost« »genetične« in strukturalne metode. Strukturalna metoda nam marksistom lahko pomaga, da popravimo ozko in mehanicistično tolmačenje Marxove metode, upoštevajoč, da je notranja in strukturalna analiza prva in nujna stopnja vsakega proučevanja. Vedno s pogojem, da ne pozabimo, da to ni edina dimenzija spoznanja. Kajti čeprav je popolnoma upravičeno proučevati zgodovinske sisteme, institucionalne sisteme dela in vere same po sebi z začasno abstrakcijo njihove zunanje pogojenosti in zgodovine, pa je docela nedopustno in neupravičeno skržiti proučevanje človeka na proučevanje njegovih del. V tem primeru bi videli človeka zgolj v njegovi objektivaciji. Ne moremo pozabiti, da je človek proizvajalec vsega, kar je človeško, ustvaril je jezike, mite, religije, ustvaril je družbene institucije. Če nočemo zabresti v alienirano vizijo strukture, moramo v njej videti določeni znanstveni vzorec, ne pa se strinjati, kot je rekel tudi Lévi-Strauss, z Ricoeurjevo formulo, da je struktura »nekaj transcendenčnega brez subjekta«. Namesto da bi v strukturi videli takšno vrsto »transcendenčnega«, moramo v njej spoznati znanstveni vzorec, ki ga je naredil človek, ne pa mu pripisovati ontološkega porekla. Velika nesreča je, da je beseda »struktura« samostalniček, bilo bi mnogo bolje, če bi bila glagol. Kajti kadarkoli uporabimo kak samostalniček, nas vedno mika, da bi za njim odkrili neko vsebino; tako iz strukture naredimo stvar, ko pa je po svojem bistvu predvsem dejanje, ali bolje »informacija« o dejanju, v smislu, kakor rečemo »teorija informacije«. To je informacija o dejanju, ki ni ločeno od ljudi, ki delujejo, ki ustvarjajo strukturo jezika, ko govorijo in pišejo, ali strukturo mita, ko opravljajo obrede in verujejo. Skratka, v strukturalni analizi je važno, da ne žrtvujemo produktu proizvajalca in dejanja njegove produkcije. Tu bi rad spomnil na enega največjih Marxovih naukov iz »Kapitala«, kjer nas opozarja, naj se varujemo iluzij, ki jih rojeva fetišizem blaga. In tako je prva omejitev strukturalne metode tale: nikoli ne sme

pozabiti, če noče zabresti v alienacijo in fetišizem, da je samo moment, popolnoma pravilen, upravičen in ploden, toda samo moment proučevanja, ki nobenega drugega momenta ne izključuje, predvsem pa ne momenta, katerega vsebina je v tem, da od strukture prehaja k človeškemu delu, ki pogojuje strukturo.

Ta težnja po redu kot stvari, bitju ali biti na različnih ravneh kulture in po njegovi odcepitvi od človekove prakse je doživela poseben izbruh v zadnji knjigi Michela Foucaulta.

Foucault pravi, da hoče opisati in določiti tri zaporedne strukture znanja v zahodni tradiciji v zadnjih stoletjih, od 16. stoletja do našega časa. Načelu njegovega proučevanja ne oporekam.

Avtor nam najprej opiše strukturo znanja, ki je vladalo do konca 16. stoletja: to je bila, pravi, velika razsežnost stvari in besed. Do 16. stoletja tvorijo znaki del stvari in podobnost ni nič drugega kot odnos bitja do samega sebe. Besede so v samem tkivu stvari, katerih del so. Druga stopnja: proti koncu 16. stoletja in v začetku 17. stoletja nastane globoka preobrazba v samem konceptu znanja. Novo dejstvo je, da jezik pretrga sorodstvene vezi s stvarmi; Foucault opredeljuje novo strukturo znanja, izhajajoč iz splošne gramatike, prirodoslovne zgodovine in analize bogastva.

Jezik je poslej v novem razmerju s stvarmi. Če so vse do 16. stoletja znaki bili del stvari, postanejo zdaj načini za predstavo, postanejo označitev za to, kar je vidno. Prišlo je do nekakšnega razcepa: do zdaj so stvari in besede tvorile celoto, zdaj pa znaki postanejo znaki, ki predstavljajo stvar, postanejo označitev za vidno. Izreden primer takšnega poimenovanja daje prirodoslovna zgodovina in tam je prototip resnično dobro zgrajenega jezika, to se pravi urejenega jezika, takšnega, ki omogoča splošno ureditev mojih predstav in hkrati mojega jezika.

Foucault omenja, da obstaja struktura, ki je skupna analizi bogastva, splošni gramatiki in prirodoslovni zgodovini. Analiza bogastva se pokorava istim načelom kot prirodna zgodovina: dejanska vrednost kovine ne daje več svoje vrednosti stvarjem, pravi Foucault. In citira misel, ki jo je zelo jasno izrazil Scipion de Grammont v knjigi »Le Denier Royal« (»Kraljevi novce«): »Novce ne dobiva vrednosti od snovi, iz katere je narejen, ampak od oblike, ki je podoba ali znak vladarja.« Teza o dejanski vrednosti kovine je zavržena, kar je omogočilo, da je nastala teorija o novcu kot reprezentantu.

Proti koncu 18. stoletja, po razdobju velike in splošne uniformiranosti besed in stvari in po drugi stopnji, po delitvi med stvarmi, predstavami in znaki, se začneja tretja stopnja znanja. Znanje se predstavi v novi obliki. Ne pojavlja se več na ravni predstavljanja in vidnega, ampak v novi razsežnosti stvarnega, v razsežnosti svoje prikriti strukture. Foucault daje nekaj primerov: iz politične ekonomije Adama Smitha, ki ni več opredeljeval bogastva po zunanem aspektu, reprezentativnem, po denarju, ampak po skritem aspektu, po delu. Na vseh področjih se oblika znanja spremeni. V politični ekonomiji delo in proizvodnja zamenjata menjavo in jo razlagata; notranji princip za razlago živega bitja postane biološka organizacija namesto prejšnje klasifikacije Linnéjevega tipa, in končno — struktura jezika postane razlaga gramatikalnega si-

stema. Tako imamo tu primer uporabe strukturalne metode pri proučevanju oblik znanja. Žalostno je, da se marksistični znanstveniki niso lotili znanstvene obdelave vrhnje stavbe; tega, kar je naredil Duméril pri proučevanju mitov, kar je dosegel Pierre Francastel na področju umetnosti in česar se je navsezadnje lotil Foucault: poskušal je odkriti skupno strukturo treh znanosti v različnih trenutkih zahodnega mišljenja.

Vendar pa Foucaultu očitam dvoje: prvi je očitek zoper dejstva in drugi očitek na račun načela. Najprej očitek zoper dejstva: Foucault je zgradil svojo zgradbo na zelo majavih zgodovinskih tleh, vendar bleščeče. Toliko da nismo estetsko ginjeni, ko ga beremo. Nedvomno je vzrok, da je bila ta knjiga sprejeta s takim navdušenjem, v veliki meri v virtuoznosti sloga. Toda ker je bilo tej vrsti zgodovinske, ali bolj arheološke paralele treh znanosti treba dati sistematično tako popolno obliko, je bilo pač treba nekajkrat posiliti zgodovino. Npr. tam, ko govori o prehodu od časa, ko je denar imel pravo vrednost kovine, do časa, ko je denar postal simbolični predstavnik vrednosti, veljajo teksti, ki jih citira Foucault, le s pogojem, da korenito zaobrnemo red zgodovinske kronologije. Na strani 187 citira tekst S. de Gramonta, ki bi moral pomembno podpreti njegovo tezo, po kateri denar ni več bogastvo po sebi, ampak le znak bogastva. Toda nekaj strani pozneje (natančno osem, na str. 195) opozarja na Turgotovo kritiko Lawovega sistema. Turgot očita Lawu, da je verjel, »da je denar le neka simbolična oznaka, katere vrednost temelji na znaku ali podobi vladarja; ta znak je tam izključno zato, da zagotavlja težo in ime; torej denar kot blago ni znak, ampak skupna mera za drugo blago«.

Turgotova kritika nas spominja na idejo o denarju kot blagu, ki ne črpa svoje simbolične vrednosti iz podobe vladarja. Toda Turgotov tekst je iz leta 1749, iz sredine 18. stoletja, tekst Scipiona de Gramonta pa je iz leta 1620, kar pomeni, da celotna Foucaultova teza zadeva ob tole preprosto dejstvo: da je lahko na svoj način periodiziral stratifikacijo znanja, je moral popolnoma zaobrniti kronologijo. Žal pa je stalna in obžalovanja vredna težnja tega abstraktnega in doktrinarnega strukturalizma ravno to, da zelo brezskrbno in lahkočno ravna z zgodovinsko kronologijo. Toda če že utemeljujemo neka zgodovinska dejstva, bi morali vsaj spoštovati kronološki red. No, to je bil pomislek na račun dejstev.

Na vrsti je načelni očitek, ki se mi zdi pomembnejši. Pri tem se pridružujem Sartrovi kritiki, ki jo je podal v intervjuju za »L'Arc«. Sartre opaza, da Foucault opisuje zaporedne stratifikacije znanja, toda bistvenega ne pove: to se pravi, kako se pravzaprav zgodi ta prehod od ene strukture do druge, kako ga razložiti? Več kot prav je, da odkrivamo strukturalne elemente, toda tudi prehod od ene do druge mora imeti neko pojasnilo. Še en primer: Foucault opredeljuje kot enega odločilnih momentov v spreminjanju perspektive, v zahodni koncepciji znanja, obdobje od 1775 do 1795. Med tema letnicama je tretja, ki je imela določeno pomembnost v zgodovini. Toda Foucault se nikoli ne vpraša, kakšna je bila vloga francoske revolucije v tej preobrazbi perspektive.

Resnejši pisci, kot Guérout, ko je pisal Fichtejevo zgodovino, ali Hyppolite, ko je pisal Heglovo zgodovino, so poudarjali, da je

bila francoska revolucija veliko metafizično izkustvo za filozofe tega obdobja. Foucault gre mimo. Dogodek ni vznemirljiv niti v razmerju do strukture. Isti očitek velja, ko gre za marksizem. Foucault brezbrizno oznanja, da v globini zahodnega mišljenja marksizem ni pustil nobene dejanske sledi. »Marksizem,« pravi Foucault, »je v misli 19. stoletja kot riba v vodi; povsod drugod neha dihati.« Trditev je še predrznejša, ker Foucault venomer istoveti marksizem z neko obliko pozitivizma. Toda če je kdaj kdo odločno zahteval odkrivanje prikrite strukture, je bil to Marx v »Prispevkih h kritiki politične ekonomije« in v celem »Kapitalu«. Vodilna Marxova misel v tej zvezi je, da znanost raziskuje notranje zakonitosti in ne enostavnih stalnih odnosov med dejstvi.

Mimogrede naj navržem še eno pripombo — da bi dokazal, kako velika je Foucaultova nepremišljenost glede zgodovine. Ko govori o konceptiji spoznanja v 19. stoletju, pravi: »Označuje jo raziskovanje prikrite strukture.« Kam postaviti Augusta Comta?

Prišel sem do naslednjega očitka. Foucault ne more razložiti prehoda od ene strukture k drugi, ker je zanj struktura nekaj, kar je človeku popolnoma tuje. Govori o strukturah, ne da bi le enkrat govoril o človeku, ki jih je ustvaril. Skrivnost brezmadežnega spočetja! Strukture dejansko padajo iz neba in vprašujemo se, kako so nastale. So koncepti, ki so medsebojno usklajeni in povezani, toda nikoli ne zvemo, kje je njihov izvor; s pretvezo, da se bori proti »historicizmu«, se mu zgodi, da več ne ve, od kod pride koncept. Tako smo spet pri slavnem »transcendenčnem brez subjekta«, o katerem je govoril Paul Ricoeur. Pri Foucaultu doživimo popolno izključitev vsake človekove vloge. Da bi opravičil to eliminacijo, se trudi, da bi povrnil veljavnost ideji, da je človeka ustvarila misel konca 18. stoletja, da sta ga ustvarila Kant in Rousseau. »Pred koncem 18. stoletja,« piše Foucault, »človeka ni bilo; obstajal je le toliko kot življenjska moč, kot plodnost dela ali kot plodnost jezika. Človek je nedavna stvaritev, ki jo je sproduciral demiurg znanja z lastnimi rokami pred manj kot dvesto leti.« (Str. 319.) Človek, seveda, kot subjekt spoznanja in kot ustvarjalec pobud. In spet se Foucault obnaša nadvse brezbrizno: pride do misli, da znanost o človeku lahko obstaja šele takrat, ko človek neha obstajati. Nenavaden način za utemeljitev humanističnil ved! In vendar pravi dobesedno: »V našem času lahko mislimo samo v praznini, ki jo je za sabo pustil izginuli človek.« In dokaj značilno dodaja: »Lahko se le filozofsko nasmehnemo vsem tistim, ki bi še radi govorili o človeku, o njegovem kraljestvu in svobodi.« Končuje pa takole (str. 396): »Človek je bil figura med dvema načinoma jezika; človek je izmišljotina — arheologija našega mišljenja zlahka dokaže nedavni nastanek in morda skorajšnji konec; človek izginja.«

Da bi vse to opravičil, še pove, da je v zahodni tradiciji bilo vedno tako.

»Če odmislimo religiozne morale, je Zahod poznal samo dve obliki etike: antično, v obliki epikurejstva in stoicizma, ki sta se prilagodila svetovnemu redu in sta odkrivala njegove zakonitosti; in moderno, ki ne določa nobene morale, ker je vsak imperativ v notranjosti misli in v njenem gibanju, da bi od tam dosegel nedomišljeno.« Priznam, da se mi ta način, ko skomizgnemo z rameni

in v štirih besedah: »če odmislimo religiozne morale« zavržemo vso krščansko dediščino, zdi nenavadna sorta zgodovinskega mišljenja, posebno še, ker je navsezadnje prav ta krščanska misel izpolnila razmik med tistim, kar Foucault imenuje antična, stoična in epikurejska morala, in tem, kar označuje za moderno moralo. Celo v laicizirani obliki in tudi brez jasne zveze s krščanstvom so se vendarle stvari razvijale prav preko tega krščanstva. Ko že Foucault pravi, da je človek izmišljotina konca 18. stoletja, bi ga zelo rad vprašal, kam postavlja Avguštinove »Izpovedi« ali pa proučevanje grških očetov, ki so, izhajajoč od pojma božje osebe in potem od kristologije, prišli do pojma človeške osebe. In navsezadnje to tudi ni izmišljotina 18. stoletja. Tudi »cogito« je za Foucaulta neka vrsta odsotnosti človeka. »Cogito,« pravi Foucault, »je selekcija, izvedena v svetu predstav.« Izključiti iz »cogita« vsakršen odnos do subjekta, oropati ga dimenzije svobode in notranjega sveta... prepuščam Foucaultu odgovornost za takšno razlago. Popolnoma razumljivo je, da v takšnih okoliščinah odsotnost človeka povzroča, da je vsako zgodovinsko gibanje nedoumljivo.

Kadar se marksisti lotijo tega problema, naletijo na velike težave ravno pri poskusu razložiti zgodovino. Samo s tega stališča bi želel obravnavati Althusserjeve teze.

Pri Althusserju se problem pojavlja na ravni protislovja. Napisal je razpravo o vprašanju protislovja, da bi dokazal, da zgodovina lahko obstaja brez človeka. Človek je dodatek produkcijskim odnosom. Človek je učinek strukture. In kaj je zgodovina potem-takem? Naravno je, da spor nastane ob vprašanju protislovja. Kako princip protislovnosti omogoča, da zgradimo strukturalno teorijo »diakronega«. Protislovje, kot ga je razložil Hegel v »Logiki«, torej kot gibalno, kot motor vsakršnega razvoja in predvsem gibanja mišljenja, bi navsezadnje res lahko v sodobnem jeziku strukturalizma imenovali strukturo diakronizma. Pojmovanje časa na Heglov način dejansko vsebuje negacijo zgodovine, v pravem pomenu besede, kajti neizogibno nujna uresničitev absolutnega duha vsebuje, hkrati, neki konec zgodovine in absolutno vedenje, v katerem se naseli mislec, da bi rekonstruiral prihodnost. Poleg tega je potrebno še takšno izhodišče, ki bo v sebi nosilo že vso prihodnost. Med obema, med izhodiščem in koncem, ni več prostora za nobeno ustvarjalno dejavnost. Hegel piše v »Fenomenologiji duha«: »To gibanje se dogaja v krogu, ki se vrača k samemu sebi, ki predpostavlja svoj začetek in ga doseže šele v koncu.« Tako smo dobili sistem pojmov, dano totaliteto, v kateri ni mesta za človekovo ustvarjalnost.

Tako se je vsa zgodovina znašla, kakor pravi Marx, zaprta v kletko heglovske misli. Ko Marx pravi, da je preobrnil Heglovo dialektiko, bi bilo neumno to »operacijo preobračanja« razumeti v smislu preobračanja heglovskega sistema. Marx Heglovega sistema ni preobrnil, zavrnil ga je. Preobrniti kletko ne pomeni izkopati se iz nje. To, kar je Marx res preobrnil, je metoda in tako je dal pojmu protislovja nov pomen. Preobrniti sistem bi se reklo reči »materija« tam, kjer Hegel pravi »duh«. Res je, da je neka dogmatična razlaga marksizma to »preobračanje« razumela na tak način; npr., ko so že v času Plehanova razlagali: Heglova dialektika + Feuerbachov materializem = marksizem. To pojmovanje je

karikatura marksizma. Denimo, da bi navsezadnje le privolili v »preobrnitev« sistema, v preobrnitev kletke — to bi pomenilo, da smo neki dogmatični in teološki idealizem nadomestili z nekim nič manj teološkim in dogmatičnim materializmom. Preobrniti metodo pa, nasprotno, pomeni pretrgati vse vezi z dogmatizmom oziroma pomeni, da temu pojmu ne dajemo nikakršnega ontološkega pomena; da v njem ne gledamo več neke vrste bistva, ampak začasni vzorec, ki je v vsakem trenutku zgodovine spoznanja znova narejen, da bi razrešil neki praktični problem, kar z drugimi besedami pomeni, da se zavedamo naključij in z njimi računamo, ko preobražamo svet. In v tem smislu je Marxova zgodovinskost globoka; ta zgodovinskost, ki je tako zoprna našemu prijatelju Althuserju. Od tega trenutka dalje dialektika ni več dokončen sistem zakonov, ki je enkrat za vselej vsiljen zgodovini in naravi, kot jo je pojmoval Stalin, ampak recipročna družbena akcija, ki se dogaja v družbeni praksi, med naravo in človekom. Človek, v določenem smislu, hiti naproti naravi, naravi, ki je zdaj sovražna, zdaj razumevajoča, toda ki od njega nenehno zahteva, da spreminja svoje vzorce, da bi mogel, s čedalje večjo natančnostjo, odkrivati strukture in doseči večjo moč nad njimi. Marx je dokazal, da se to, resnično človeško gibanje, začenja s prvim specifično človeškim delom, s prvim delom, ki je nastalo na podlagi zamisli, načrta, s prvim delom, ki mu je bila predhodnik zavest o cilju, kot piše Marx. Prvič v zgodovini se je zgodilo, da ima prihodnost vpliv na sedanost v nastajanju; to je trenutek, ko končnost izhaja iz nastajajočega. Hkrati pa — in v tem je vse »preobračanje« — izhodišče ni abstraktni koncept, ampak človekova praktična dejavnost. Ravno zato je pri Marxu dialektika, ne kot pri Heglu in Stalinu zaprt, dokončen sistem pojmov, ampak odprta prihodnost kot stalna človekova ustvarjalnost. V tej perspektivi je mogoče pojasniti pomen in funkcijo protislovja pri Marxu, medtem ko ga poskuša abstraktni strukturalizem zavreči in z njim vso heglovsko dediščino v marksizmu. In tako se Althuserju npr. zgodi, da zavrača celo pričevanje Marxa samega o svojem razmerju do Hegla in o vlogi protislovja kot »babe« kapitala. Vse to Althuser pripisuje Marxovemu filozofskemu nezavedanju. Ne protestiram v imenu ne vem kakšnega vraževernega upanja. Popolnoma pravilno je, da se ob tem ali onem Marxovem in Engelsovem tekstu tudi dvomeče ustavimo, da se povprašamo; smatramo, da to niso nedotakljivi in razodevajoči teksti, ampak da je v njih učinkovita metoda, ki je sposobna združiti, kar je najvrednejšega v sodobni znanosti. Ne bi hoteli govoriti o Marxu tako, kot smo govorili svoj čas ali kot se je dolgo govorilo o Tomažu Akvinskem.

V tem tudi ne kritiziramo Althuserja.

Pri Althuserju me zanima njegovo pojmovanje Marxovega koncepta protislovja: če izključimo človeka, kako naj ostane zgodovina? Nemara nam odslej zgodovino ustvarja igra struktur. Od trenutka, ko je zavrgel Heglovo koncepcijo protislovja, sta osnovni tezi, ki vladata Althuserjevi misli, tile: prva teza: »Pri Marxu je protislovje zgolj vzročni (učinkovni) način, ki je lasten strukturi«; druga teza: »Specifičnost marksističnega pojma protislovja v odnosu do heglovskega pojma protislovja je nad-determiniranost.«

Prva teza je obremenjena s težo strukturalizma, druga pa z vplivom psihoanalize (pojem nad-determiniranosti).

Protislovje kot vzročni način strukture:

Marx, piše Althusser, je v zadregi, ko mora izraziti vzročnost strukture, ker sta bila, tako pravi, pred Marxom samo dva vzorca za razmišljanje o zgodovinski vzročnosti: Galilejev in Kartezijev vzorec tranzitne vzročnosti ter Leibnitzov in Heglov vzorec ekspresivne vzročnosti. Althusser predlaga tretji vzorec: strukturalno vzročnost. Včasih se izraža tudi z besedo »metonimična« vzročnost.

Ta vzorec strukturalne vzročnosti omogoča, da razmišljamo o učinkovitosti celote na elemente. To je plodna ideja in nikakor tuja marksizmu, ki je strukturalizem eden njegovih elementov. Če bi se Althusser zadovoljil s pripombo, da ima ta celota neko kompleksno strukturo predvsem zato, ker — razlog je relativna samostojnost superstrukture — ni sovpadanja med različnimi stopnjami in ima poleg tega vsaka od njih lasten čas, če bi dodal, da je pri proučevanju strukture in gibanja dane družbe nemogoče odmisлити narodne in mednarodne vplive — tedaj bi ne imeli kaj očitati. Treba bi bilo le, da preprosto ugotovimo, da je Marx že storil vse potrebne previdnostne ukrepe, da bi se izognil economicistični in fatalistični interpretaciji. Protislovje je pri Marxu zmeraj konkretno determinirano. Nikoli ne gre, kot pravi Althusser, za »lepo«, abstraktno protislovje: takšne duhovne konstrukcije pri Marxu ni; toda Althusser in njegova šola se ne ustavljata ob tem. Najprej Althusser nadomesti marksistično načelo protislovja s strukturalističnim konceptom totalitete, ker sodi, da le-ta lahko pojasni protislovje:

»Marx naj bi mislil ob pomoči heglovskih pojmov protislovnosti, kar je sicer nekaj popolnoma novega, s čimer pa ne bi mogel opredeliti koncepta, načina delovanja strukture.«

Toda to se pravi »raztelesiti« kapital, mu vzeti njegovo najbi-stvenejšo sestavino — protislovje.

Althusser torej v prvi fazi nadomesti marksistični koncept protislovja s strukturalističnim konceptom vzročne metode, z učinkom celote na dele, v drugi fazi pa bo marksistični koncept o determiniranosti protislovja zamenjal s psihoanalitično »nad-determiniranostjo«. To je njegova druga temeljna teza. »Nad-determiniranost,« piše, »je specifičnost marksističnega koncepta protislovja v primeri s heglovskim.« Althusser si je pojem »nad-determiniranosti« sposodil iz psihoanalize z namenom, da bi od abstraktne protislovnosti prešel h konkretnemu. Naddeterminiranost je učinkovitost celote vseh konkretnih okoliščin, je spajanje strukturalnih elementov. Pojem »naddeterminiranost« bi bil preprosto odveč, če bi šlo za prehod od abstraktnega teoretičnega vzorca h konkretni zgodovini. Če bi šlo za to, bi bila beseda »determiniranost«, ki sta jo uporabila že Hegel in Marx, čisto dovolj. Toda če od nje zahtevamo več, tedaj ne le, da je odveč, ampak je tudi nasprotna, daje nasprotni učinek. V resnici ta beseda »protislovnosti« ne konkretizira, ampak jo obide. Kajti marksistom ne gre za to, da bi naddeterminirali »protislovnost«, gre jim za to, da bi jo razrešili. Medtem ko npr. Marx v II. zvezku »Kapitala« piše: »Edina realna pot, da neki produkcijski način doseže lastno razrešitev in preobrazbo, je zgodovinski razvoj njegovih notranjih protislovij,« pa Althusser trdi:

»Marx nam ni dal teorije prehoda od enega do drugega produkcijskega načina.« To mora osupiti celo tistega, ki je »Kapital« bral le površno; namen »Kapitala« je ravno, da bi dal to, kar Althusser trdi, da Marx ni dal, torej, da ni »odkril ekonomske zakonitosti družbenega razvoja«. Kako je nastal prehod od marksističnega pojma »determiniranosti« do pojma »naddeterminiranosti«? Da se je Althusser dokopal do tega rezultata, je nujno moral najti kritiko heglovskega pojma »protislovnosti« — in našel jo je, ne pri Marxu, ampak pri Mao Ce-tungu. Althusser namreč piše v knjigi »Pour Marx« (Za Marxa): »Mao Ce-tungova brošura (»O protislovnosti...«) vsebuje celo vrsto analiz, ki marksistično koncepcijo protislovnosti kažejo v luči, ki je popolnoma tuja heglovski misli.« In nadaljuje: »Pri Heglu bi zaman iskali takšne bistvene pojme, kot so v naslednjem tekstu: primarna in sekundarna protislovja, primarni in sekundarni vidik protislovij: antagonistična in neantagonistična protislovja, zakon o neenakomernem razvoju protislovij.«

Na tem mestu Althusser tudi pravi, da je odkril temeljne sestavine »naddeterminiranosti«, kajti po njegovem mnenju je zakon o neenakomernem razvoju protislovij osnovno Maovo odkritje. Ko govori o tem, postane naravnost liričen. Na 178. strani svoje knjige piše: »Mao je povedal neko misel, ki je čista kot zora: na svetu ni ničesar, kar bi se razvijalo na popolnoma enak način.« Toda — iz tega zakona izlušči Althusser popolnoma relativistično interpretacijo. In zdaj vemo, kako se od dialektike pride v sofistiko. V Althusserjevi interpretaciji namreč sledimo procesu izločanja vseh oblik zgodovinske nujnosti, tiste nujnosti, ki je navsezadnje heglovska dediščina, četudi pojmovana na neheglovski in nedogmatični način. Premaknitev protislovja je lahko takšna, da nasprotje med kapitalom in delom pomakne v drugi plan in preneha obstajati kot »središče revolucionarnih viharjev« — po formuli kitajskih teoretikov.

No, tako se je torej zgodilo, da smo od dialektike padli v čisti relativizem in sofistiko. Althusser npr. pravi (str. 183): »Marx, Engels, Stalin, Mao razlagajo, da je vse odvisno od pogojev.« V marksistični teoriji, pravi, je bistvena teorija zvez, povezav. V nasprotju s preprostostjo heglovske protislovnosti poda Althusser tole definicijo: »Močna naddeterminiranost osnovnega protislovja ustvarja revolucionarno situacijo.« In dodaja: »Izjema je pravilo.« »Kapital« je tako dobesedno razgaljen, ostane brez svojega dialektičnega oklepa. Analiza njegovega vodilnega gibalnega ne more odkriti nič bistvenega več, kajti vse je postavljeno na isto raven. Značilno je, da prihajamo k obliki scientizma ali determinizma, ki zelo spominja na francoske materialiste 16. stoletja, ki so — s pretvezo, da hočejo odstraniti slučajnost iz zgodovine — na isto raven postavljali ekonomsko krizo in žolčne kamne pri kralju. Marx in Engels sta se norčevala iz tega koncepta. Imam pa že raje kismet Turkov kot takšno determiniranost, je rekel Engels. Toda ko vse postavimo na isto stopnjo, tedaj radikalni determinizem drži naravnost v radikalni indeterminizem. Navsezadnje, ta »naddeterminiranost« je čista in enostavna nedeterminiranost.

Po mojem mnenju je to simptomatični primer perspektiv abstraktnega strukturalizma: izdelava strukturalne zgodovine je vedno ostajala v fazi progama; poskušajo uresničiti ta program tako, da

nasproti strukturi postavljajo pojmovanje, po katerem je vsako dogajanje nezgoda ali vsaj zmeda v razmerju do strukture.

Kje je vzrok, da je marksistični koncept tako osiromašen v abstraktnem strukturalizmu? V trenutku, ko so hoteli odstraniti iz zgodovine človeka kot subjekt, so ostali brez zgodovinske dialektike. Althusser piše v članku »Retour à Freud« (»Vrnitev k Freudu«) v zvezi z dr. Lacanom: »Od Marxovega časa dalje vemo, da človek ni več subjekt zgodovine.« Na ta način pride do ugotovitve, da marksizem smatra človeka za dodatek produkcijskih odnosov. In vendar: vse Marxovo dokazovanje v »Kapitalu« skuša pojasniti, da kapitalizem dejansko hoče iz človeka narediti dodatek produkcijskih odnosov; medtem ko je celotno Marxovo delo, ne samo ekonomsko, ampak tudi filozofsko in politično, v tem, da problem drugače zastavlja in dokazuje, da je ravno zaradi takšne težnje kapitalizma treba v človeku zbuditi tistega, ki ustvarja lastno zgodovino. Ne vem, kaj bi počeli kot ustvarjalni borci brez tega. Na račun strukturalnih učinkov, na račun dodatkov produkcijskim odnosom nimam kaj reči. Vsaka beseda je govorjenje v prazno. Na ta način postane vprašljiv sam koncept partije. Tisti element, ki ga je Lenin imenoval »subjektivni moment«, docela izgine. Iz česar sledi, in s tem bi rad končal, da nam ne gre za to, da bi zanikali veliko pomembnost momenta strukture, momenta koncepta, ampak nam gre za to, da ju ne obravnavamo abstraktno; gre za to, da znamo v vsakem posameznem trenutku, kot je učil Marx, preseči strukturo in od nje priti k človeški dejavnosti, ki strukturo pogaja; da imamo vedno v rokah oba konca verige — moment strukture in moment svobode, nujnosti in človekove ustvarjalnosti. Če se zdaj povrnemo k našemu izhodišču, lahko rečemo, da pelje abstraktno in doktrinarno teoretiziranje neostrukturalizma natančno k tistemu, kar je kapitalizem hotel in hoče narediti iz človeka v razmerah industrijskih služb kapitalističnega tipa, ki smo ga podedovali od 19. stoletja. To je teoretiziranje o stvarnosti, ki je pravkar ne bo več. Ta doktrina je nesposobna utemeljiti zgodovino in je tudi nesposobna teoretično utemeljiti nujnost delavske partije, nujnost revolucionarnega življenja; zato pa, v imenu nekega novega scientizma in pozitivizma, pelje k abstraktnemu determinizmu struktur in h konceptu, ki izloča človeka. Ne vidim, kje je v teh težnjah po filozofiji brez subjekta, po filozofiji človekove smrti, po filozofiji zgodovinskega antihumanizma tisto, zaradi česar bi se lahko sklicevala na marksizem.

V našem času takšna koncepcija ne ustreza objektivni zgodovinski stvarnosti, celo več — je z njo v protislovju. Ta stvarnost jo je presegla; in izključuje to, kar je načelo, kar je duša marksistične partije, to se pravi, izključuje to, kar je Lenin v »Kaj storiti?« imenoval »subjektivni moment«. In »subjektivni moment«, to ni subjektiviteta v individualističnem smislu eksistencializma. Pri Leninu je subjektivni moment partija, zavest in akcija, to je subjektiviteta prakse, ki jo pogaja. Radikalni razkol med teorijo in prakso, ki ga uvaja Althusser, bi pripeljal do doktrinarne in abstraktne degeneracije marksizma, ker pač zanemarja enega od obeh pri Marxu neločljivo povezanih elementov: ljudje delajo zgodovino v razmerah, ki so strukturirane z njihovo preteklostjo, toda zato so še vedno ljudje tisti, ki ustvarjajo svojo zgodovino.

Prevedla: N. Brglez

Vojaška strategija svetovnih sil

Vojna je sredstvo za uresničevanje političnih ciljev. Njene značilnosti, namene, zaveznike, zvrst in obseg učinkovanja določa politika. Le-ta določa tudi splošne okvire vojaške in civilne organizacije, ki pripravlja in vojuje vojno, določa zanj materialna sredstva ter izbira najvišje vojaške kadre. Tej posebni dejavnosti politike pravimo običajno vojaška politika, pri nas politika narodne obrambe, zbiru vseh sprejetih stališč pa vojaška doktrina.

Ker je dandanes vojna mnogo obsežnejši in bolj zapleten družbenozgodovinski pojav, kot pa so oboroženi boji — čeprav so ti njeno bistvo — je vpliv politike na to celotno področje človeške dejavnosti dosti večji kot kdaj prej. Vendar pa zdajšnji obseg vojne, ki jo lahko označimo kot totalno in hkratno angažiranje vseh moralnih, političnih, psiholoških, ekonomskih, vojaških in drugih zmožnosti družbe, ter realna nevarnost zaradi grozljivih posledic uporabe orožja za množično ubijanje in rušenje v marsičem uravnavata dejavnost politike ter ji postavljata številne zahteve in omejitve.

Naslednji člen v verigi močno povezanih in medsebojno odvisnih političnih in vojaških dejavnosti je vojna znanost, ki se ukvarja s teorijo in prakso pripravljanja in bojevanja oboroženih bojev (v celoti). Del te znanosti je vojaška strategija, ki zajema teoretično obravnavo ter praktično reševanje tistih vprašanj s področja pripravljanja in bojevanja oboroženih bojev, od katerih je pretežno odvisno uresničevanje ciljev v posameznih obdobjih ali v celotni vojni. Strategija je temelj, iz katerega nastajajo in rastejo tudi druga področja vojaške znanosti — operativna stroka in taktika, ki obravnavata pripravljanje in vodenje bojnega delovanja (operacij,

bojev), katerih obseg je bolj omejen. Hkrati pa imajo dosežki operativne stroke in taktike velik pomen za strategijo in najbolj neposredno vplivajo na njeno teorijo in prakso. Vendar pa moderna vojna strategija ni preprost skupek rezultatov, ki jih dosejata operativna stroka in taktika, kakor je bilo pogosto v preteklosti, marveč je sorazmerno samostojna vrednota, ki ima lastne materialne možnosti za uveljavitev (strateški atomski potencial). Prav to pa daje vojaški strategiji velikih sil izjemen pomen.

Čeprav ima politika pglavitno vlogo glede na strategijo, pa vendar to ne pomeni, da strategija, zlasti v napetem mednarodnem položaju ali med vojno, ne bi imela povratnega učinka na politiko. Veliki vojaški proračuni, oboroževalna tekma, obstoj velikih armad in subjektivna prizadevanja posameznih vojaških voditeljev dajejo že v mirnem času oboroženi sili izjemno mesto v celotnem življenju posameznih narodov in celotne človeške skupnosti. V takih razmerah lahko zagnani vojaški stroj prestopi mejo, ki mu jo je zarisala politika, oziroma vsili politiki svoja stališča, norme in metode. Praksa pučev (v nekaterih državah Latinske Amerike in Afrike, nedavni vojaški udar v Grčiji, pomembno mesto oboroženih sil v notranji in zunanji politiki ZDA in LR Kitajske itd.) ni edini primer velike vloge vojaških sil.

Ko se oborožene sile pripravljajo na vojno, analizira strategija vojne zmogljivosti morebitnega nasprotnika, vse možne načine njegovega delovanja, pretresa in sklepa o organizaciji, razporedu, oborožitvi in opremi vojaških enot, urjenju in vzgoji ljudstva, izdelavi vojnega in začetnega operacijskega načrta, ureditvi ozemlja itd. Ko se oboroženi boj začne, je pozornost strategije usmerjena na kar najbolj uspešno vodenje bojnih učinkov (operacij).

Na oblikovanje vojaške strategije vpliva precej objektivnih in subjektivnih dejavnikov. Med temi imajo posebno opazno mesto nuklearna in termonuklearna orožja. Obstoj le teh ne vnaša bistvene spremembe le v vojaško strategijo držav, ki imajo to orožje, marveč tudi v strategijo držav, ki ga nimajo, sodijo pa, da bi bile lahko žrtve tega orožja ali pa da bi ga v določeni situaciji lahko dobile od svojih zaveznic.

Odkritje nuklearnega in termonuklearnega eksploziva in na podlagi tega izdelana orožja pomenijo novo poglavje v človeški zgodovini nasploh, posebej pa v zgodovini vojn. Zdaj obstajajo že orožja, s katerimi je dosegljiva vsaka točka na našem planetu; množična uporaba teh orožij bi bila katastrofalna za človeški rod. To orožje se razvija v dve smeri: na eni strani se povečuje njegova moč in na drugi zmanjšuje njegova velikost. Izdelana je prava pahljača novih sredstev za ubijanje in rušenje. Na enem koncu te pahljače so orožja,

katerih rušilna moč je nekajkrat večja od moči eksploziva, ki je bilo uporabljeno v vseh dosedanjih vojnah. Na drugem koncu so nuklearna orožja, ki so se po udarnem in toplotnem učinku približala klasičnim orožjem ter tako ustvarila kontinuiteto med eno in drugo zvrstjo; s tem pa se je občutno povečala nevarnost uporabe nuklearnega orožja »majhne« moči (t. i. taktičnega nuklearnega orožja).

Hude neposredne izgube bi imele v morebitni vojni zaradi uporabe tega orožja zlasti visoko razvite države z veliko gostoto človeških naselij in z ogromnimi gospodarskimi središči. V deželah, kjer je prebivalstvo naseljeno enakomerneje in je tudi industrija decentralizirana — zlasti v malih deželah, v katerih ni mnogo ciljev, ki bi pritegnili termonuklearno orožje megatonske moči — bi bile neposredne izgube občutno manjše. Toda posredni učinek nuklearnega orožja, zlasti orožja, ki povzroča radioaktivno izžarevanje, bi prizadejal vse človeštvo; celo generacije, ki šele prihajajo, kajti rojevali bi se milijoni telesnih in duševnih pobačencev.

Za sedanje stanje na področju razvoja in proizvodnje nuklearnih orožij so značilne velike zaloge bojnih sredstev, ki jih imata obe nuklearni supersili (ZDA in ZSSR), nenehno izpopolnjevanje teh sredstev v tem, da bo prevoz orožij na cilje (predvsem raket) kar najbolj zanesljiv, razreševanje problemov protiraketne obrambe ter prizadevanja nekaterih dežel, da bi se vključile v »atomski klub« ter s tem okrepile svoj mednarodni položaj.

Po ocenah nekaterih vojaških strokovnjakov na Zahodu, ki pa jih lahko sprejmemo z dokajšnjimi pridržki, so ZDA precej močnejše kot ZSSR, kar zadeva splošni nuklearni potencial, zlasti pa strateške nuklearne sile (menda je to razmerje 3 : 1 oziroma 2 : 1 v korist ZDA). Toda prav ti strokovnjaki tudi priznavajo, da ima ZSSR tolikšen nuklearni potencial, da bi lahko z njim uničila ZDA in njene zaveznice ne samo enkrat, marveč celo večkrat. Nekateri pedantni ameriški statistiki so npr. izračunali, da lahko ZSSR že v prvih urah vojne uniči v njihovi deželi 50 do 150 milijonov ljudi ter poruši dve tretjini industrijskih objektov in naprav (glede na okoliščine, v katerih bi prišlo do vojne — nenadno ali po daljšem obdobju napetosti).

Iz tega lahko sklepamo, da je prišlo med supersilama do splošnega ravnotežja sil, ne glede na to, da imata obe strani nekatere prednosti v razvoju, proizvodnji ali organizacijskem reševanju posameznih elementov, ki sestavljajo njihov nuklearni potencial. Verjetno so ZDA posvečale večjo pozornost izpopolnjevanju taktičnih nuklearnih orožij, medtem ko je ZSSR bolj napredovala na področju izdelave raket velike moči in dometa, na področju vesoljske tehnike, zdi pa se tudi,

da je dosegla dokajšnje uspehe v izpopolnjevanju sistema protiraketne obrambe.

Čeprav je zdaj med ZDA in ZSSR splošno ravnotežje, kar se tiče nuklearnih sil, pa vendar ne nehata še nadalje povečevati in izpopolnjevati nuklearnih potencialov. V obeh deželah sodijo, da bi morebiten neposreden spopad bržkone pripeljal do uporabe vseh sil in sredstev, ki so na razpolago, ter do obojestranskega uničenja. To spoznanje je eden najbolj pomembnih dejavnikov, ki na obeh straneh spodbujajo željo, da bi ne prišlo do neposrednega spopada, vsaj ne na področjih, ki jih imata ZDA in ZSSR za najbolj vitalna. Prizadevanje obeh supersil, da ne bi prišlo do neposrednega obračuna, je bilo najbolj opazno med kubansko krizo (1962. leta), v novejšem času pa v dogajanjih v Vietnamu in na Bližnjem vzhodu. V tem kontekstu moramo obravnavati tudi prizadevanja Washingtona in Moskve, da bi se sporazumela o preprečitvi širjenja atomskega orožja, kot tudi pobude, da bi prenehali proizvajati strateška defenzivna in ofenzivna raketno-nuklearna orožja.

Drugi dejavnik, ki tudi neposredno vpliva na vojaško strategijo, je gospodarski kompleks, zlasti pa tehnologija proizvodnje orožja. V okvirih, ki jih določa politika, ustvarjata gospodarstvo in tehnologija materialno osnovo strategije — toda tudi strategija sama močno vpliva na njiju ter prispeva k njunemu vzponu. Nekateri menijo, da lahko prav od tehnologije pričakujemo v morebitni vojni največja in najbolj nevarna presenečenja (»tehnološko iznenadenje«). Po drugi strani srečujemo dokaj razširjeno prepričanje, da se najbolj pomembna bitka za vojaški primat v svetu bije na področju gospodarstva in da bo v tej bitki zmagala tista stran, kateri bo uspelo popolneje angažirati svoje gospodarske zmogljivosti in ki bo lažje prenašala velikanske izdatke za oborožene sile. Oboroževalna tekma, ki so jo dolgo diktirale ZDA, je sestavni del politike, katere smoter je izčrpavanje materialnih sil nasprotnika.

To so samo nekateri dejavniki, ki čisto neposredno vplivajo na vojaško strategijo velikih sil. So pa še mnogi drugi, kot npr. družbenopolitične spremembe v svetu, v posameznih predelih ali državah, zlasti razpadanje kolonialnega sistema in nastajanje številnih novih neodvisnih držav; dalje, čedalje močnejše prizadevanje nekaterih držav, da bi imele vidnejše mesto na mednarodnem prizorišču; vrenje znotraj nekaterih vojaško-političnih skupin; krepitev sil, ki se bore za mir na svetu in miroljubno reševanje vseh spopadov; pomen posameznikov ali skupin vojaških strokovnjakov v načrtovanju vojaške strategije itd. Ti pojavi so tako pomembni, da bi kazalo o njih posebej razpravljati.

Kmalu po koncu druge svetovne vojne so Američani izoblikovali strategijo »množičnih represalij«, ki je po prihodu demokratov na oblast leta 1961 prepustila mesto strategiji »gibkega (postopnega) odgovora«.

Strategijo »množičnih represalij« je Američanom uspelo vsiliti tudi svojim zaveznicam v NATO, ki jim ni preostalo drugega, kot da sprejmejo zahteve Washingtona. V tej strategiji so dobila glavno vlogo ameriška strateška orožja (»meč«), medtem ko so igrale klasične sile ZDA in sile njenih zaveznic stransko vlogo (»ščit«). Bistvo te strategije je bila grožnja Vzhodu, predvsem ZSSR, ki je imela tedaj močnejše klasične sile, vendar pa je zaostajala na področju razvoja jedrskega orožja — da bo Zahod v vsakem morebitnem oboroženem spopadu uporabil vse sile in sredstva, ki so mu na voljo. To je bila strategija izsiljevanja in hoje ob robu splošne jedrske vojne.

V začetku petdesetih let se je ZSSR zelo prizadevala, da bi čim hitreje prišla do jedrskega orožja in do sredstev za naglo prenašanje tega orožja do ciljev na ozemlju ZDA. Pri tem so se sovjetski vojaški strokovnjaki usmerili na proizvodnjo orožij z veliko rušilno močjo in na rakete kot najprimernejše sredstvo za prenos tega orožja (pri Američanih je bilo poglavitno sredstvo za prenos tega orožja strateški bombnik). Ko so konec leta 1957 v ZSSR uspešno lansirali prvi umetni Zemljin satelit, so Američani sprevideli, da je njihovemu nasprotniku uspelo izdelati rakete z zelo veliko nosilnostjo in tolikšnim dometom, da lahko s sovjetskega ozemlja dosežejo katerokoli točko v ZDA. Po podatkih o jedrskih eksplozijah v ZSSR, po opazovanjih vojaških parad na Rdečem trgu kot tudi na podlagi drugih informacij je prišel Zahod konec petdesetih let do sklepa, da je minilo obdobje njegove jedrske premoči in da ima nasprotnik močan arzenal najsodobnejšega orožja.

Mnogi Američani so bili osupli ob spoznanju, da so njihovi domovi v neposrednem dosegu udarcev nasprotnikovega jedrskega orožja. Spoznali so tudi, da se njihovo sodelovanje v morebitni tretji svetovni vojni ne bo moglo omejiti na to, da bodo pošiljali »ekspedicijske sile« na oddaljena bojišča Evrope, Azije in Afrike, kakor je bilo v preteklih dveh svetovnih vojnah, marveč da bo postalo njihovo ozemlje glavno torišče spopada.

Vzporedno s tem je potekal še drug proces, ki je močno vplival na splošen položaj v svetu, zlasti pa na odnose med ZDA in ZSSR. Evropske države so namreč dosegle glede raz-

voja gospodarskega in vojaškega potenciala velike uspehe ter so zaradi tega spet oživele stare ambicije nekaterih vodilnih sil našega kontinenta.

Tem pomembnim spremembam moramo dodati še s protikolonializmom navdahnjena burna vrenja v Aziji in Afriki, prizadevanje kolonialistov, da bi obdržali nekatere položaje ali si pridobili nazaj že katerega od izgubljenih, brezobzirne poskuse ZDA, da bi zamenjale svoje zaveznike na nekaterih strateško pomembnih področjih, ki so jih morale že zapustiti. Vse bolj poudarjena prisotnost LR Kitajske v mednarodni politiki in njena prizadevanja, da se ji prizna status ene vodilnih svetovnih sil, so na prehodu iz petega v šesto desetletje položaj v svetu še bolj zapletla.

V takih razmerah so nekateri ameriški politiki in vojaški strokovnjaki sklepali, da strategija »množičnih represalij« ni v skladu z novim položajem v svetu, da je strategija preveč toga, da ne zagotavlja zanesljivo temeljnih interesov Washingtona v posameznih strateških predelih in da skriva v sebi nevarnost, da bi bile ZDA vpletene v vojno, čeprav tega ne žele.

Skladno z zahtevo, da je treba staro strategijo revidirati in jo prilagoditi novemu stanju v NATO in zunaj njega, so predlagali novo rešitev, strategijo »gibkega odgovora«, ki jo je vlada nekdanjega predsednika Kennedyja sprejela kot uradno stališče.

Poglavitna značilnost nove strategije sta globalnost in pa prizadevanje, da bi vključevala široko skalo vojaških ukrepov, s čimer bi ZDA lahko sleherno vojaško akcijo odmerjale skladno s konkretnimi razmerami in potrebami ter se tako v največji možni meri izogibale neposrednemu spopadu z ZSSR. Tako se je ameriška vlada otresla okovov strategije »množičnih represalij« (ki si jih je sama nadela) ter občutno razširila območje za politično in vojaško manevriranje.

Nova strategija ZDA je zaobjela ves svet, zlasti pa nekatere predele. Ker ima Washington v posameznih strateških predelih različne interese, ima tudi strategija »gibkega odgovora« nekoliko komponent, ki so odsev teh posebnih interesov.

S stališča interesov in ciljev vlade ZDA je svet razdeljen na tri velika področja — zahodna polobla, Evropa, Azija in Afrika. Vsakemu od teh je namenjena posebna varianta strategije »gibkega odgovora«, predvidena posebna zvrst vojne, ki bi jo bilo moč tu vojevati, in posebne oborožene sile za intervencijo.

Zahodna polobla (Severna in Južna Amerika) je ostala tudi poslej cona »življenjskih interesov« ZDA. Nasprotniku

so dale vedeti, da ameriška vlada ne bo dovolila, pa tudi za ceno splošne jedrske vojne ne, da bi se obstoječe stanje na tem področju občutneje preobrnilo v njegovo korist. Za to, da bi ZDA zavarovale te svoje položaje, so pripravljene uporabiti vse sile in sredstva, s katerimi razpolagajo, predvsem pa svoj nuklearni potencial. Ta potencial šteje zdaj: 1.050 medcelinskih balističnih raket, 620 strateških bombnikov za prevoz nuklearnih in termonuklearnih bomb ali raket zrak-zemlja in pa 41 podmornic na atomski pogon, oboroženih z raketami tipa »polaris« (po 16 raket na vsaki podmornici), katerih dolet je do 4.600 km, moč jedrskega naboja pa približno 700 kiloton.¹

Evropa je dobila v tej strategiji »gibkega odgovora« drugačno mesto, zlasti zaradi spremenjene vloge evropskih dežel v mednarodnih odnosih. Na evropskem kontinentu so razporejene ogromne klasične in jedrske sile Zahoda in Vzhoda. Po besedah ministra MacNamare imajo ZDA tod približno 7.000 taktičnih jedrskih orožij. V ZR Nemčiji je VII. armada približno s šestimi divizijami kopenske vojske, v ZR Nemčiji, Španiji, Italiji, Grčiji in Turčiji imajo baze deli ameriških letalskih sil, v bližini obal zahodne in južne Evrope pa križarijo močne pomorske enote ZDA. Te »sile za vsestranske namene« so usposobljene za bojno delovanje v omejeni ali splošni vojni, bodisi da bi uporabili samo klasična ali pa tudi jedrska orožja. Prav tako imajo tudi evropske države, članice NATO, močne kopenske, letalske in pomorske sile, ki so podrejene združenim poveljstvom pakta, ter bi v primeru vojne delovale po enotnem načrtu. Po ocenah Zahoda imajo države varšavske pogodbe (brez ZSSR in Albanije) več kot 60 divizij kopenske vojske, približno 12.000 tankov in 2.300 bojnih letal, ZSSR pa ima v Evropi približno 100 divizij, veliko število tankov in letal ter ogromen jedrski potencial.

Te velike vojaške sile, zbrane v Evropi, najzgovorneje pričajo o zainteresiranosti vodilnih svetovih sil za to področje; obenem pa obvezujejo obe supersili, da sta kar se da previdni, da ne bi prišlo do neposrednega trčenja med njima.

Razen tega nekatere evropske države niso voljne povsem slediti svojim velikim zaveznikom: v tem pogledu se je najbolj odmaknila Francija, ki je pretrgala domala vse vojaške sporazume z NATO.

Ta dejstva so bistveno vplivala na odnos ameriške vlade do Evrope, v zadnjem času pa vpliva na ta odnos tudi zaposlenost Washingtona z vietnamskim problemom.

¹ Kilotona (KT) ustreza energiji, ki se osvobaja pri eksploziji 1000 ton klasičnega razstreliva — trotila, megaton (MT) pa energiji, ki se osvobaja pri eksploziji 1.000 KT ali 1.000.000 ton trotila.

Ameriška vlada je izoblikovala evropsko komponento vojaške strategije tako, da bi se izognila katastrofalnim posledicam neposrednega spopada z ZSSR, vendar pa ne skriva želje, da bi ostala še naprej prisotna na »starem« kontinentu. Osnovna teza te strategije predpostavlja, da ni nujno, da bi vsak oborožen spopad na tem območju prerasel v svetovno jedrsko vojno, da je možno na začetku vsakega spopada uporabiti le klasična orožja, da bi lahko taktična jedrska orožja uporabili (selektivno ali množično) že prav v začetku ali pa pozneje, kar bi pospešilo stopnjevanje in bržčas pripeljalo do splošne jedrske vojne. Tako se je uveljavilo tudi za evropsko območje zelo nevarno stališče Pentagona o možnosti bojevanja »omejenih« vojn.

Tretja komponenta strategije »gibkega odgovora« je namenjena Aziji in Afriki. To je v bistvu »posredno prodiranje«, ki temelji na oceni, da je bilo stanje na tem prostoru v začetku šestdesetih let tako, da so ZDA lahko precej okrepile svoje pozicije, na mnogih mestih zamenjale nekdanje kolonialiste ter napolnile vakuum, ki je baje obstajal — ne da bi bile tvegale oborožen spopad z glavnim nasprotnikom — ZSSR.

V teh ocenah je zelo živo prepričanje, da imajo ZDA precej materialnih prednosti pred ZSSR, ki jim omogočajo uspešno uresničevanje tega strateškega koncepta. Te prednosti so: bilateralni in multilateralni sporazumi z mnogimi državami Azije in Afrike, številna vojaška oporišča, pravica do zračnih in pomorskih komunikacij, ki povezujejo ZDA s temi področji, močne površinske plovne enote (katerih jedra so letalonosilke), ki plovejo v sosednja morja, »specialne sile«, izurjene za takojšnje interveniranje kjerkoli na svetu, in možnost, da za tovrstne akcije dobe dokajšnja finančna sredstva (letošnji neposredni stroški ZDA za vojno v Vietnamu znašajo več kot 22 milijard dolarjev). Če temu dodamo še politično brezobzirnost, ki je značilna za mnoga dejanja Washingtona v Aziji in Afriki, ter prizadevanja Američanov, da bi v napadalne akcije neposredno pritegnili svoje zaveznice ali pa uporabili njihova oporišča, potem dobimo celovitejšo podobo dejavnikov, na katerih je zgrajena azijsko-afriška komponenta sedanje globalne strategije ZDA.

Ameriška vlada upa, da bo s tem nasploh okrepila pozicije ZDA v svetu in da bo potlej lažje vsilila svojo voljo nasprotnikom tudi na drugih področjih. To je končni cilj politike in strategije »posrednega prodiranja«, ki že nekaj let pretresa nekatera področja Azije in Afrike ter močno ogroža svetovni mir.

V ameriški strategiji »gibkega odgovora« imata vidno mesto »hladna« in »nekonvencionalna« vojna. S tema pojma je označen širok in dobro znan spekter najrazličnejših

dejavnosti, kot so obveščevalne diverzije, kombinirane s političnimi, psihološkimi in ekonomskimi pritiski, odkrite grožnje z oboroženo silo, uporaba »specialnih sil«, s katerimi pomaga Washington »zavezniškim« vladam uničevati notranje nasprotnike itd. Odredi »specialnih sil« so raztreseni po vsem svetu. Eden je npr. v južni Bavarski; njegovo interesno področje zajema Vzhodno Evropo in Srednji vzhod.

To so poglavitne značilnosti ameriške strategije »gibkega odgovora«. Na eni strani te celote so grožnje, da bodo uporabne oborožene sile, in grobo vmešavanje v notranje zadeve suverenih držav, na drugi strani pa je nuklearna apokalipsa. Med tema skrajnostma je cela vrsta različnih situacij, v katerih se lahko znajdejo ZDA, za vsako od njih pa je predvidena ustrezna vojaška akcija. Znani ameriški strokovnjak za vojaške zadeve Herman Kahn navaja v svoji knjigi »O eskalaciji« kar 44 stopenj eskalacije, ki postopno peljejo k splošni jedrski vojni — ki pa, tako trdi, lahko delujejo tudi kot zavora v nadaljnjem naraščanju spopada.

Ameriška vizija vojne in njena delna uveljavitev v praksi težita k temu, da nasprotnika prisilita k popuščanju, k sprejemanju rešitev, na katerih vztraja Washington, ga odvrata od skušnjav, da bi se uprl z močnejšim vojaškim angažiranjem, ker bo prišlo v nasprotnem primeru do stopnjevanja spopada. To je bistvo »deterenta« (zastraševanja); le-to imajo mnogi politični in vojaški voditelji ZDA za čudodelno formulo, s katero lahko uresničujejo ožje cilje v mednarodni politiki — brez bojazni, da bi izbruhnila splošna jedrska vojna.

Seveda bi bila napačna trditev, da se ZDA v politiki zatekajo samo k vojaškim alternativam. Ameriška vlada uporablja silo samo takrat, kadar ne more svojih političnih ciljev nasproti določeni državi ali predelu uresničiti kako drugače. Ker pa ti primeri niso tako redki, je vojaški dejavnik v zunanji politiki ZDA zastopan vse pogostejše (Kuba, San Domingo, Vietnam, Kongo, Sredozemlje itd.).

Strategija »gibkega odgovora« je omogočila ameriški vladi trenutne uspehe predvsem v Latinski Ameriki, v Aziji in Afriki. Toda brezobzirna raba te strategije zbuja dan za dnem močnejši in bolj organiziran odpor demokratičnih in miroljubnih sil na svetu. Nepriljubljenost te politike in strategije postaja čedalje bolj očitna že v ZDA samih. To pa je nov dokaz, da politika, ki temelji na sili, ne prinaša njenim protagonistom trajnejših koristi. Še več! Dandanes, ko postaja svet čedalje bolj nerazdružljiva celota, ima lahko vsako žvenketanje z orožjem ali pa njegova omejena raba v kateremkoli geografskem področju nedogledne posledice za vse človeštvo.

Sovjetska vojna strategija izhaja iz ocene, da je osnovna značilnost sodobnega sveta obstoj in medsebojni boj dveh svetovnih družbenih sistemov — socialističnega in kapitalističnega — ter da sta najpomembnejši nevarnosti za mir na svetu ameriški kapitalizem in njegov evropski zaveznik — zahodnonemški militarizem in revanšizem.

Toda sedanje politično in vojaško vodstvo ZSSR sodi, da svetovna vojna, katere posledice bi bile katastrofalne (kajti vojna bi bila zagotovo termonuklearna), ni usodno neizbežna. Menijo, da bi bilo mogoče preprečiti jo s skupnim prizadevanjem vseh naprednih in miroljubnih sil na svetu ter z nenehno krepitvijo obrambnih potencialov socialističnega tabora. Ne izključujejo možnosti, da bi imperialistične sile vendarle prijele za orožje, da bi vsilile svojo voljo socialističnim deželam, vendar pa trdijo, da bi bil v tem primeru socialistični tabor v ugodnejšem položaju in da bi zmozel premagati napadalca.

Vzroki za vojno so v sami naravi imperializma, ki teži za hegemonijo nad vsem svetom, v notranjih protislovjih, ki so lastna kapitalizmu, ter v neenakomernem razvoju kapitalističnih držav.

Neposredni povod za vojno bi bili lahko najrazličnejši dogodki, celo taki, ki bi jih umetno povzročili imperialisti. V sovjetski vojaški publicistiki posebej opozarjajo na nevarnost, da bi bili lahko neposredni povodi za vojno napačne ocene vojaških ukrepov in ravnanja v socialističnih deželah, netočno delovanje elektronskih opazovalnih naprav, samovolja ali psihična razkrojenost vojakov in oficirjev, ki manipulirajo z raketno-nuklearnim orožjem itd.

V splošni vojni bi bile na eni in drugi strani pritegnjene vse razpoložljive sile in orožja. Napadalec bi skušal z nenadnimi »preventivnimi« udarci po življenjsko pomembnih ciljih povzročiti socialističnim državam čim večje izgube, dezorganizirati njihovo obrambo ter s tem oslabiti njihove ofenzivne zmožnosti.

Poseben pomen pripisujejo začetnemu obdobju vojne. Ohraniti v tem obdobju oborožene sile in prebivalstvo je prvi pogoj za uspešno nadaljevanje vojnih operacij in za poraz napadalca. Zato zlasti poudarjajo, kako nujne so intenzivne moralno-politične priprave prebivalstva, njegova vojaška izurjenost in odlična organizacija civilne zaščite.

Čeprav posveča sovjetska strategija posebno pozornost morebitni splošni jedrski vojni, pa ne pozablja tudi na omejene (lokalne) vojne, v katere bi bile lahko pritegnjene, če-

prav ne za dolgo, tudi nekatere socialistične države. Trdijo namreč, da bi takšna vojna kaj hitro prerasla v mnogo širši oboroženi spopad ali celo v svetovno vojno (čeprav večletna ameriška agresija v DR Vietnamu kaže, da v določenih okoliščinah dogodki lahko potekajo tudi drugače).

Ker je ZSSR presodila, da je za socialistični tabor največja nevarnost jedrski potencial ZDA, ki bi ga uporabile le v splošni vojni, si je zelo prizadevala, da bi se tej nevarnosti uspešno uprla.

ZSSR je prišla iz druge svetovne vojne kot najmočnejša konvencionalna vojaška sila na svetu. To je še dandanes. Toda v prvih povojnih letih je zaostajala za ZDA na področju proizvodnje jedrskega orožja. Medtem ko so Američani uporabili svojo prvo atomsko bombo leta 1945, je opravila ZSSR svojo prvo poskusno jedrsko eksplozijo šele v avgustu 1949. leta. Prvi preizkus termonuklearnega orožja je bil v ZDA v oktobru 1952. leta, v ZSSR pa že slabo leto kasneje.

Do konca petdesetih let je dosegla ZSSR velike uspehe v proizvodnji jedrskih orožij in sredstev za njihov prenos do cilja; s tem so bile ustvarjene materialne možnosti, da je v začetku tega desetletja reorganizirala svoje oborožene sile in določila novo vlogo njihovim posameznim delom.

Glavno vlogo so dobile raketne enote s strateškimi nalozami, tem pa so se kasneje pridružile podmornice na atomski pogon, oborožene z raketami velikega dometa, ter novi tipi strateških bombnikov — nosilcev jedrskih orožij.

Ko je ZSSR izpopolnjevala in povečevala strateške jedrske sile, si je prizadevala, da kar najhitreje in tudi za ceno največjih naporov ustvari tak jedrski potencial, katerega uporaba bi tudi v najbolj neugodnih okoliščinah lahko prizadejala nasprotniku katastrofalne izgube. Ta cilj je bil dosežen. Danes je težišče prizadevanj na izboljševanju strateškega jedrskega orožja. Strateške rakete s termonuklearno konico in z močjo nekaj deset megatonov vise kot Dámoklov meč nad velikimi industrijskimi, prometnimi in administrativnimi središči ZDA; predvsem to dejstvo kroti ameriške »jastrebe« v njihovi mednarodni politiki.

ZSSR je sodila, da je izredno pomembno zavarovati se pred napadi iz zraka; zato je organizirala močno protiletalsko obrambo, v kateri sodelujejo protiletalske rakete, lovsko letalstvo za prestrežanje izstrelkov, rakete za uničevanje nasprotnikovih raket v letu in radio-elektronske naprave za pravočasno odkrivanje nevarnosti in usmerjanje lastnih letal proti cilju.

Za »klasične« dele sovjetskih oboroženih sil (kopensko vojsko, vojno letalstvo in vojno mornarico) je značilno, da hitro in nenehno modernizirajo orožje in izpopolnjujejo nje-

govo udarno moč. V sestavi teh sil je čedalje več raketno-nuklearnih orožij, kar omogoča kvalitetno nove možnosti bojnega učinkovanja. Posebno pozornost zasluži razvoj vojne mornarice in njen prodor na odprta morja in oceane. Sovjetske podmornice (Zahod trdi, da jih je približno 400) križarijo danes domala po vseh morjih, prav tako pa bi bili, če bi izbruhnila vojna, nadvse huda nevarnost za velike površinske flote ZDA in njenih zahodnih zaveznic novi sovjetski strateški bombniki za odkrivanje in uničevanje ciljev na morju.

Čeprav v sovjetski armadi poudarjajo odločilni pomen raketno-nuklearnega orožja, zlasti strateškega, pa vendarle sodijo, da je potrebno neprestano usklajevanje razvoja vseh zvrsti in rodov oboroženih sil. Mnenja so, da bi neupravičeno zapostavljanje katerega od njih imelo lahko nevarne posledice in bi lahko negativno vplivalo na sposobnost oboroženih sil pri opravljanju njihovega poslanstva.

Ko so sovjetski vojaški voditelji iskali najbolj primeren način za vojevanje morebitne jedrske vojne, so prišli do sklepa, da je treba na napad odgovoriti z najodločnejšimi ofenzivnimi sredstvi. Čeprav ne zanikujejo potrebe in velikega pomena obrambnih sredstev, seveda v določenem času, v posameznih smereh in na različnih področjih bojevanja, pa vendar poudarjajo, da tega ni treba identificirati z obrambno strategijo, ki bi bila zelo nevarna za državo. S tem stališčem je utemeljeno prepričanje, da lahko le ofenzivna strategija najpopolneje izrabi bojne možnosti sovjetskih oboroženih sil in pripomore k porazu napadalca.

Posebno pozornost pritegujejo izjave ne samo vojaških, marveč tudi nekaterih političnih osebnosti ZSSR, da bi bila njihova dežela v morebitni jedrski vojni sposobna premagati napadalca. Verjetno teh izjav ne kaže tolmačiti le tako, da žele avtorji z njimi potišati bojovito razpoloženje napadalnih krogov v ZDA in v nekaterih zahodnih državah in pa prispevati k utrjevanju morale sovjetskega ljudstva in oboroženih sil ZSSR. Zdi se, da temelje navedene izjave na nekaterih resničnih prednostih ZSSR pred njenimi nasprotniki.

Na docela vojaškem področju so najverjetneje te prednosti v kvaliteti izredno močnih raketno-nuklearnih orožij, v številčnosti raket srednjega dometa (predvsem za tolčenje po ciljeh v Evropi in na obrobju Azije), v močnejših in učinkovitejših silah kopenske vojske, zlasti v številčnosti odličnih tankov in drugih oklopnih vozil, ki lahko naglo izrabijo lastne jedrske udarce in varujejo pred podobnimi nasprotnikovimi udarci. K temu je treba prišteti še nedvomne prednosti, ki jih ima ZSSR zaradi občutno večjega državnega ozemlja, kar lahko ZDA le delno nadomestijo s tem, da izrabijo tuja ozemlja za razmestitev svojih oboroženih sil. ZSSR

je v ugodnejšem položaju kot ZDA tudi glede razmestitve prebivalstva in gospodarskih kapacitet v velikih središčih, ki bi bila idealni cilji za strateška raketno-nuklearna orožja velike moči. V zadnjem času precej omenjajo tudi nekatere prednosti ZSSR pred ZDA na področju protiraketne obrambe. ZSSR se je že pred nekaj leti usmerila na izdelovanje protiraketnih raket; zdi se, da je dosegla tolikšne uspehe, da so v Pentagonu zaskrbljeni.

Hkrati s tem najveljavnejši politični in vojaški voditelji v ZSSR pogosto poudarjajo, da bi bila jedrska vojna katastrofa za vse človeštvo. Te izjave so zelo resne, saj temelje na izredno velikih zalogah nuklearnih in termonuklearnih orožij na Vzhodu in Zahodu; ne moremo jih imeti le za propagandne akte, ki naj odvrčajo nasprotnike od skušnjav, da bi uporabili jedrsko orožje. V takih razmerah bi bila vojaška »zmaga« ene strani nad drugo le Pirova zmaga. Resnična zmaga nad napadalnimi silami je lahko le v tem, da se jim onemogoči, da bi pahnili človeštvo v jedrski prepad. Tega pa ni moč doseči le z obstoječimi tehničnimi in tehnološkimi prednostmi ene ali druge strani. Za to je potrebno skupno prizadevanje vseh demokratičnih in miroljubnih sil na svetu.

Na sovjetsko vojaško strategijo močno vpliva spor med Moskvo in Pekingom, ki je segel že daleč čez okvire ideoloških nesporazumov. Kitajski vojaški voditelji z odkritim deklariranjem svojih pretenzij na nekatera azijska področja ZSSR ter z odločno usmeritvijo k snovanju in izdelovanju jedrskih orožij kažejo popolnoma jasna hotenja uresničiti cilje svoje politike tudi za ceno največjih tveganj. Da ne bi LR Kitajska prišla v neposreden spopad z ZDA, je ost zunanje-politične dejavnost, ki je pod močnim vplivom notranjih dogajanj (»kulturna revolucija« itd.), usmerila proti ZSSR. Lahko pričakujemo, da bodo ZDA skušale prepad, ki zija med ZSSR in LR Kitajsko, še poglobiti, da bi bili v prihodnjih letih sovjetska politika in vojna strategija še bolj obremenjeni s problemi Daljnega vzhoda. To bi Američanom omogočilo uresničevati njihove cilje v drugih predelih sveta.

Če opazujemo sovjetsko vojaško strategijo v celoti, ni težko zaznati, da je učinkovito in prepričljivo reagirala na te načrte in prizadevanja Zahoda (predvsem ZDA) za slabljenje in spodkopavanje življenjskih interesov ZSSR. Ta se je krepko uprla mnogim napadalnim načrtom in akcijam, ki bi utegnili imeti zelo resne posledice za ves človeški rod.

Ker je sovjetska strategija reševala to osnovno nalogo, ni dokončno odgovorila na vprašanje, kako se uspešno postaviti po robu ameriški strategiji »posrednega prodiranja«. Na to so nedvomno vplivali tudi ideološko-politični oziri sovjetske vlade nasproti preostalemu svetu; vzroke pa lahko

iščemo tudi v materialnih možnostih države, ki se kar se da napreza, da bi nadalje razvila svoj gospodarski potencial, zboljšala življenjsko raven ljudi ter pomagala tudi drugim narodom.

Ameriška agresija v Vietnamu in izraelski napad na arabske države sta spodbudila voditelje ZSSR tudi k hitrejšemu reševanju tega problema. To, da so se v Sredozemlju pojavile močnejše enote sovjetske vojne mornarice, je odsev novih pogledov na večjo vojno prisotnost ZSSR v nekaterih važnejših predelih zunaj Evrope.

Taka dejanja lahko začasno zavrejo akcije imperialistov ter pripomorejo, da se naraščanje ali eksplozija krize začasno zaustavi. Toda pravična in trajna rešitev neurejenih problemov je možna le, če bodo priznane in spoštovane neodtujljive pravice vseh držav — velikih in malih — da svobodno odločajo o svoji usodi. V takih razmerah, ki predpostavljajo odpravo vzroka napetosti in spopadov med narodi, bodo oborožen spopad zamenjale miroljubne pobude in aktivna koeksistenca kot edina pravilna alternativa politike sile. To je obširno področje, na katerem sta lahko sodelovanje in pomoč socialističnih držav in vseh drugih naprednih sil zelo dragocena.

METODE NEKE KRITIKE

Rast narodnega gospodarstva (tudi Jugoslavija ne more biti izjema) je odvisna tudi od večjega sodelovanja znanosti v gospodarstvu. Posebno očiten in nujen je vpliv ekonomske znanosti. Če je mogoče začeti industrializacijo in doseči tudi prve uspehe zaradi nižjih stroškov za delovno silo in vso družbeno strukturo, zaradi velikih možnosti prodaje na domačem trgu še precej na pamet, po izkustvu in zdravem razumu, je to povsem nemogoče na višji stopnji gospodarstva. In ker smo z gospodarsko reformo v bistvu prelomili z zastarelo, ekstenzivno obliko gospodarjenja in prešli v novo, zahtevnejše obdobje, je razumljivo, da pričakujemo čedalje večji vpliv ekonomske znanosti na gospodarske odločitve.

Te predstave pa je močno omajal prispevek novinarja Zarka Božića, ki je bil pod naslovom: »Ali so nasprotja med ekonomisti in politiki«, objavljen v »Borbi« 11. XI. 1967. Povod za ta prispevek sta dala podlistka dveh ekonomistov: dr. Branka Horvata, direktorja Jugoslovanskega ekonomskega instituta v Beogradu, in dr. Aleksandra Bajta, profesorja na pravni fakulteti v Ljubljani. Ni nenapadno, da novinar Zarko Božić kritizira tuje mnenje in da se z njim ne strinja, nenapadno pa je, kako to obravnava:

»Gledano geografsko, je Zagreb v zadnjem času postal središče, kjer so se, kakor je videti, koncentrirale kritike, ki jih ekonomisti pošiljajo politiki.« Mimogrede, Zagreb je, »geografsko« gledano, že dolgo center, ni postal to šele zadnje čase. Če pa ne gre za »geografsko« gledanje, je bolje, da to pisec jasneje pove.

Toda bistvo problema ni v tem očitku, težišče je preneseno drugam. Ne morem razumeti, zakaj je bilo potrebno ubrati to pot, zakaj je bila potrebna taka poenostavitev pristopa. Ni povsem razvidno, kakšni motivi so Ž. Božića vzbudili k temu, da tako zastavi svojo kritiko. Ni čisto jasno, zakaj je treba tako popačiti problem, še manj, zakaj tako očitno razmejiti ekonomiste in politike, kot je to napravil pisec, saj gre očitno za kritiko, za nesoglasje ob tem, kako je bila sprejeta in kako se izvaja pomembna gospodarska odločitev.

Kolikor sem lahko iz vsega gradiva razbral, je problem v razmerju med ekonomsko znanostjo in ekonomsko politiko. Kritika je uperjena zoper to, da pri ekonomskih odločitvah, ki imajo tudi političen pomen, ni dovolj upoštevana ekonomska znanost, da niso

pomembne gospodarske odločitve predhodno dovolj ekonomsko raziskane in utemeljene. To pa je seveda nekaj povsem drugega kot načelna nasprotja med ekonomisti in politiki.

Žarko Božić je večino prispevka zasnoval na povzetkih iz podlistkov dr. Branka Horvata in dr. Aleksandra Bajta. Mimogrede pa je te povzetke soočil z »zelo aktualnim kratkim stikom«: predsednik ZIS Mika Špiljak je poudaril v skupščini, da je temeljni cilj ekonomske politike v letu 1968 »oživljanje gospodarske aktivnosti ob stabilizaciji«, dr. Bajt pa meni, navajam Božića: »Z drugimi besedami dr. Bajt s stališča ekonomske znanosti trdi, da je s sedanjim instrumentarijem nemogoče doseči oživljanje gospodarstva in stabilizacije v 1968. letu.«

Svoj prispevek je Žarko Božić sklenil: »Vprašanje, ki ga je treba zdaj postaviti, je preprosto in nujno. Kdo ima prav in koliko. učenjaki ali politiki?«

Vprašanje ni niti preprosto — tako postavljeno je še manj ustrezno — najmanj preprosta pa je rešitev.

Tako poenostavljena preprostost problema res ne more razrešiti, lahko pogojuje samo načelne spore, odločitve za ali proti, kdo ima prav in kdo nima. Toda kar je bolj bistveno — ekonomski problem je ob takih odločitvah in preprostih razrešitvah kljub temu ostal. Niti za ped se ni premaknil naprej. S tako zasnovanega izhodišča se tudi ni mogel premakniti. Sledil je odgovor novinarke »Vjesnika« Melite Singer in ponoven odgovor Žarka Božića, ki za nimivo ugotavlja, da sta oba novinarja laika na ekonomskem področju.

Ob vsem tem pa se zastavlja nekaj vprašanj:

— Ali ni novinar Žarko Božić, ki se sam priznava za laika, problemu le napravil silo, ko je iz obsežnih podlistkov navajal nekatere misli in s tem poskusil ovrednotiti nekaj, kar izhaja iz ekonomske znanosti? Že s samim odbiranjem, montiranjem je želel kot laik doseči neki posebni namen.

— Začetek kritike dr. Horvata zadeva pomanjkljivost študij: »Vendar teh študij ni. Prav tako nimamo ustreznih inštitutov. To ne pomeni, da v aparatu niso bili izdelani različni elaborati in analize in da včasih posamezni znanstveni delavci niso bili povabljeni na sestanke. Nasprotno, za te elaborate so porabili relativno veliko papirja, a za takšne sestanke veliko časa. Toda sistematičnega znanstvenega dela ni bilo, zato tudi ni uspehov.« (dr. Branko Horvat »Kje so znanstvene študije«, Vjesnik 16. IX. 1967).

— Ob tej kritiki, če je točna, če ne gre za različno pojmovanje, kaj je študija, analiza, se nujno vsiljuje misel: Ali je način, da se študije in analize koncentrirajo le v administrativnem aparatu, še najbolj primeren? Pri tem gre za dvoje problemov: Kdo študije naroča in kaj bi rad z njimi razjasnil ali dosegel? In drugo: Kdo verificira te izsledke, kako so ti izsledki, študije itd. dostopni javni obravnavi in kako je s strokovno, znanstveno odgovornostjo vseh sodelujočih? Kolikšno znanstveno vrednost imajo takšne študije? Kakšna je vloga ekonomskih znanstvenih inštitutov?

— In če res gre za nasprotja med ekonomisti in politiki, kot je v naslovu zapisal novinar Božić, ali ne bi bilo koristneje, da se ta nasprotja pojasnijo, da bi namesto novinarjev — laikov — v pole-

miki sodelovali politiki, ki jih ta kritika najbolj neposredno zadeva? Če je nek problem že dobil svoje mesto v dnevnem časniku, kaže na nasprotja, zakaj ne odgovorijo tisti, ki naj bi bili prizadeti in so za odgovor na tako polemiko tudi najbolj kvalificirani?

— Ali ni eden temeljnih, še ne ustrezno urejenih problemov naše reforme tudi gospodarska rast? Ta problem še ni razrešen, dana je le izjava, da bomo to dosegli. Toda ne kaže pozabiti, da smo tudi ob uvedbi reforme predvidevali rast, višjo rast proizvodnje, a je nismo dosegli. Je to tako nepomembno? Zakaj se planirana predvidevanja niso uresničila? Ali to ne zasluži analiz in študij. Ugotovljene slabosti, njihova odprava pa so lahko najboljše napotilo za prihodnost.

— O zelo resnih, tudi zmotnih, vendar znanstveno zasnovanih razpravah je mogoče in smotrno razpravljati samo na tej ravni. V vseh primerih, kjer se dr. Horvat in dr. Bajt motita, jima je treba z enako mero, lahko tudi ostreje, pokazati zmote, ki vnašajo nemir v naše gospodarsko in politično življenje. Toda, ponavljam, na podobni ravni, z dokazi, z argumentiranim prebijanjem vseh nevzdržnih trditev.

»Zveza komunistov bo kakor vedno svojo politiko snovala na rezultatih napredne družbene misli in znanstvenih raziskav. Tudi v prihodnje se bo z močjo znanstvene resnice, argumentov in izkušenj, pridobljenih v samoupravnih praksi, odločno borila proti vsem poskusom, da se pod firmo znanosti vsili konservativni, birokratskoetatistični koncept razvoja družbe«. (»O nekaterih aktualnih idejnih in političnih problemih reforme«, sklepi osme seje CK ZKJ, »Komunist«, 1. XII. 1967.)

Prav v duhu teh sklepov je treba razvijati znanost, kritiko in polemiko, ki bo le s takih izhodišč lahko dosegla višjo raven.

V. T.

»CERKEV V STISKI« IN »POMOČ TRPEČI CERKVI«

Zapis »Zaradi vere preganjani slovenski narod«, ¹ v katerem bremo tudi opozorilo, da nekateri cerkveni krogi slovensko katoliško cerkev še vedno opredeljujejo kot »cerkev v stiski«, je pritegnil tudi mojo pozornost. Dobil sem vtis, da gre v bistvu za privatniško

¹ A. J., »Teorija in praksa«, št. 12, 1967, v rubriki »Brez ovinkov«.

politično mahinacijo slovenske duhovniške politične emigracije, ki ne more preboleti stabilizacije socialistične družbene ureditve pri nas in zlasti še protokola o razgovorih med apostolsko stolico in jugoslovansko vlado iz junija 1966. Obvestilo, da gre že za 17. kongres, imenovan »Cerkve v stiski«, pa me je napotilo k prebiranju še drugega gradiva o tem gibanju. Pri tem delu pa sem našel na nekatere nove in v 1967. letu nekoliko nenavadne okoliščine, na katere želim povsem nedvoumno opozoriti slovensko laično in cerkveno javnost.

O 17. kongresu »Kirche in Not« je poročalo tudi vatikansko (pol)uradno glasilo »L'Osservatore Romano«, ² kar vsekakor daje celotni situaciji drugačno razsežnost. Ne gre torej več le za obveščanje protikomunistično usmerjenega »Katoliškega glasa« iz Gorice (po njem je A. J. povzel v svoji glosi poglobljena obvestila), marveč za objavo v časopisu, ki po pravici velja za porte-parole najvišjega vodstva katoliške cerkve v Rimu in še posebej celotne rimske kurije. »L'Osservatore Romano« poroča pod naslovom »17. kongres Kirche in Not v Königsteinu« med drugim tudi tole: »Številni nemški in tuji škofje so počastili delo kongresa s svojo udeležbo ali s tem, da so poslali svojo odobritveno poslanico. Sveti oče je blagovolił poslati udeležencem svoj posebni apostolski blagoslov...« (Kongres je torej potekal z odobravanjem z najvišjega mesta.) In dalje: »Konkretni in nad vse pereči problem sposobnosti komunizma, da bi prinesel svetu mir, je obravnaval prof. dr. Iring Fetscher... Tema njegovega referata: **Nam komunizem lahko prinese mir?**... Avtor je osvetlil, sklicujoč se tudi na nekatere značilne momente najnovejše zgodovine mednarodnih odnosov, stvarno varljivost komunističnih teorij o miru in iz tega izhajajoče pomanjkanje premočrtnosti v praktičnih stališčih komunizma do problema vojne in miru.« In končno: »Delo kongresa je sklenil msgr. dr. Adolf Kinderman z referatom **'Mir in cerkev molka'**. Orisal je retrospektivo sedemnajstih kongresov Kirche in Not, katerih se je udeležilo na tisoče ljudi (med njimi vsakokrat tudi skupina slovenskih duhovnikov — političnih emigrantov kot zastopništvo slovenske »cerkve v stiski« — op. p.)... Ti so poslušali govornike 29 narodnosti (referati so bili vsi objavljeni, in sicer v 14 knjigah s skupno naklado 300.000 izvodov)...« Omenjeno poročilo sicer ne postreže z informacijo »o prižiganju sveče za preganjani slovenski narod«; tudi slovenskega emigrantskega zastopstva ne omenja, pač pa nas na to (morda zaradi neprevidnosti) opozarja »Katoliški glas«; toda nedvoumno kaže na uradno stališče cerkvenega vodstva (ali morda samo določene tradicionalistične cerkvene skupine v rimski kuriji?), ki se očitno noče ravnati po opozorilu pokojnega papeža Janeza XXIII., ki je ob neki priložnosti na zasebnem sprejemu dejal: »Moramo ven iz tega našega geta. Pred nami so druge naloge in ne kamnanje komunizma.«³

² »L'Osservatore Romano«, 9. avgust 1967, str. 3. Sestavek je sicer podpisal Milan S. Durica in še ne pomeni nujno stališča uredništva. Toda spričo te okoliščine ni naše začudenje nič manjše.

³ Dokumentacija centra za raziskavo religije in cerkve, Visoka šola za politične vede v Ljubljani.

Se kratek pogled nazaj, da bi ne bilo kakih doimov glede (ne) kontinuitete tega protikomunističnega gibanja. Na 16. kongresu Kirche in Not od 3.—7. avgusta 1966, ki je bil v Königsteinu, se je zbralo 400 udeležencev iz 25 dežel, med temi emigranti iz 15 komunističnih dežel, kakor beremo v cerkvenem poročilu o tem kongresu. »Kardinal Cicognani je v imenu svetega očeta poslal udeležencem pismo, v katerem spodbuja k ljubezni do vseh ljudi, zlasti še do trpečih bratov v komunističnih deželah... Drugi dan kongresa se je pričel s poročilom dr. Ladislava Fekete-Kuthyja... (nekdanjega docenta v Budimpešti) o temi »Verska svoboda v deželah, kjer vladata komunisti. Popoldne so predstavniki emigrantov 15 narodnosti na kratko poročali o sedanjem položaju svojih cerkva v deželah pod komunističnim gospostvom. Ta poročila so potrdila, da so bile cerkve v komunističnih deželah izpostavljene hudim omejitvam pred tako imenovano liberalizacijo komunističnega režima in da so še zmerom, tudi po njej...«⁴ Največje zanimanje tega kongresa pa je bilo posvečeno poročilu dr. Heidlerja, župnika čehoslovaških emigrantov v Nemčiji, s podnaslovom: **Možnosti dialoga s komunisti**. Načeloma se je za dialog zavzemal in pri tem posebej omenjal srečanja med marksisti in kristjani v organizaciji Paulus-Gesellschaft, pri tem pa posebej izrecno opozarjal na tole: »Kadar kristjani razpravljajo z marksisti, ne smejo razpravljati tako, kakor če bi kristjani v komunističnih deželah ne trpeli nobene hude krivice. Z vso mirnostjo morajo kristjani nakazati, da dobro poznajo položaj svojih bratov po veri in da se živo zanimajo za usodo preganjane Cerkve, pri čemer pa naj tudi priznajo eventualne koncesije komunistov na religioznem področju. Vsak dialog se mora zavzemati za skupno iskanje resnice... zato ni sprajljivo s politično propagando... Na to je treba zelo paziti zlasti, kadar v dialogu sodelujejo kristjani, ki so odvisni od aparata komunistične oblasti in komunističnega policijskega sistema. Teh kristjanov ne smemo spraviti v nevarnost, prav tako pa tudi ne smemo nekritično sprejeti njihovih izjav... Odnos komunistov do religije je v deželah, kjer so na oblasti, bistveno različen od njihovega odnosa v deželah, kjer se borijo za politično oblast. Veliko lažje bi verjeli kakemu Garaudyju ali Luporiniju ali pa tudi Lombardo-Radiceju, kadar trdijo, da njihove stranke resno upoštevajo versko svobodo, če bi obstajala ena sama komunistična država, v kateri vlada popolna verska svoboda...«

Nobenega dvoma ne more biti o tem, da naš pogled nazaj na kongrese Kirche in Not potrjuje tezo, da se tudi slovenska katoliška cerkev uvršča med »trpečo« in »preganjano«, da kongresi potekajo vsaj ob tihi privolitvi in toleranci rimske kurije, da so kongresi v znamenju, sicer nekoliko taktizirajočega, protikomunizma, da tudi vodstvo slovenske Cerkve ve in pozna ta dejanja in usmeritev in ob vsem tem molči, in ne nazadnje, da tudi skupino teologov iz Ljubljane in Zagreba (sodelujočih na letošnjem srečanju med marksisti in kristjani v Marianskyh Laznih), ki se zavzemajo za dialog par excellence, štejejo med »kristjane, odvisne od komunističnega

⁴ Vsi citati o 16. kongresu Kirche in Not so iz cerkvenega poročila o njem — Dokumentacija centra za raziskavo religije in cerkve, VSPV.

policijskega sistema«. Vprašam se, kaj pomeni molk slovenskih cerkvenih vodstev ob vsem tem, zakaj verski listi in revije (»Ognjišče«, »Družina«, »Cerkev v sedanjem svetu«, »Nova pot« itd.) o vsem tem molčijo. Qui tacet consentire videtur? Protokol o pogovorih med apostolsko stolico in jugoslovansko vlado mi ni nikoli pomenil kosa papirja, propagandne deklaracije ali političnega manevra. Morda pa so na cerkveni strani postala močnejša tista prepričanja, ki menijo tako?

»L'Osservatore Romano«⁵ pa nam osvetli še eno okoliščino. V poročilu o gibanju »Pomoč trpeči cerkvi« (vodi ga pater Werenfried Van Straaten, ki najbrž vsaj delu slovenske duhovščine ni neznan) nas poučijo, da neki cerkveni krogi v tujini organizirajo že dalj časa tudi učinkovito materialno pomoč »preganjani« cerkvi v »deželah pod komunizmom«. List priobčuje sestavek o 16. kongresu gibanja »Pomoč trpeči cerkvi«, da je »leta 1964... sveta stolica uradno odobrila (to — op. p.) ustanovo, ki je dobila mednarodni statut. Leta 1965 pa je permanentni svet francoskega episkopata priznal gibanje, ki deluje pod kontrolo hierarhije«. In kakšni cilji tega gibanja? »... Pomoč preganjani cerkvi v 18 deželah... nadalje... pomoč... namenjena tudi beguncem raznih narodnosti, ki živijo v svobodnih deželah. To so begunci iz komunističnih dežel... Druga zelo pomembna dejavnost gibanja je, da v svobodnem svetu vzgoji duhovnika in skupine apostolata z namenom, da bodo le-ti, ko bodo dežele pod komunizmom osvobojene, lahko spet začeli evangelizacijo...« T. C., avtor sestavka v navedenem rimskem cerkvenem časopisu, pa nas končno seznaní še z doslej opravljenimi nalogami gibanja »Pomoč trpeči cerkvi«: »... 3. motoriziralo je 700 duhovnikov... 4. zgradilo je 17 samostanov, središč molitve..., ki se imenujejo »božji braniki« — zgrajeni vzdolž železne zavese ali v drugih pokrajinah, kjer je Cerkev ogrožena. Poleg tega je bilo obnovljenih 800 cerkva v komunističnih deželah; dana je bila pomoč 20 semeniščem za vzgojo novih duhovnikov, ki so namenjeni Vzhodni Evropi; odposlali so na desetine ton teoloških knjig za duhovnike in semeniščnike v nekaterih vzhodnih deželah.«⁶

Da ne bo nesporazumov. Ne želim vzbujati sumov glede celotne pomoči cerkvam pri nas iz tujine, npr. glede tistih daril in volil, ki so jih za obnovo raznih cerkva pri nas naklonili slovenski izseljenci iz ljubezni do domovine, do rodnega kraja in končno tudi iz verskih razlogov. Iskreno bi bil vesel, če bi lahko slovenski cerkveni voditelji ali katerakoli od njih pooblaščen oseba meni in drugim zagotovili tole:

1. da slovenske katoliške cerkve ne štejejo za »Cerkev v stiski« ali za »Trpečo Cerkev« in da zato zavračajo vsako podobno gesto kogarkoli doma ali v tujini;

2. da ne želijo povezovali svojih prepričanj o položaju Cerkve pri nas v nobenem primeru z ocenami in gesli s kongresov »Cerkev v stiski« ali »Pomoč trpeči cerkvi« in da so zato pri osrednjih ustanovah rimske kurije ukrenili vse potrebno, da se slovenskemu emi-

⁵ »L'Osservatore Romano«, 22. september 1967, str. 6.

⁶ Prav tam.

grantskemu duhovskemu zastopstvu odvzame vsak mandat nastopanja v imenu Cerkve v domovini;

3. da so vse navedene objave v »L'Osservatore Romano« ostane pretekle cerkvene politike ter kot take v nasprotju z uradno politiko apostolske stolice do socialistične Jugoslavije;

4. da slovenski duhovniki in ustanove iz načelnih razlogov odklanjajo vsako materialno pomoč, ki bi jo iz tujine pošiljali iz naslova gibanja »Pomoč trpeči cerkvi«.

Prepričan sem, da bi odločnejši koraki slovenskega cerkvenega vodstva v tem pogledu, pa tudi podobne spodbude vseh tistih duhovnikov, ki se iz prepričanja zavzemajo za dialog, razbistrili poglede in osvobodili ozračje vseh tistih dvomov, ki ovirajo spodbudnejši razvoj odnosov med Cerkvijo in državo po podpisu protokola.

Z. R.

ŠPEKULIRANJE S SMRTJO ČLOVEKA

Zelo me je presenetil v 11. št. »Teorije in prakse« (1967) v članku »Nerazumevanje posameznikov ali že splošna usmerjenost?« precej izkripljen opis mojega žalostnega srečanja s smrtjo 14. IX. 1967 na Celovski cesti, s precej ostrimi besedami obtožbe.

Izkripljeni podatki: »Ko sta ob grozljivem molku večje skupine državljanov preiskovalni sodnik in zdravnik opravljala svoje dolžnosti in ko je v telesu ponesrečene žrtve komaj nehalo biti človeško srce, je kar na cesti hotel opraviti cerkveni obred maziljenja duhovnik Rudi Koncilija iz Šmartna pod Šmarno goro, utemeljuječ to tako, da je bila pokojnica verna, kar da je izjavil neznan moški, ki je po naključju prišel mimo.«

Resnica o tem: Na kraju nesreče sem bil okoli dvajset minut. Ves ta čas se ponesrečenke ni nihče dotikal, tako da jaz ne bi nikogar oviral pri delu.

To, da je bila pokojnica verna in da je hodila v cerkev, mi je povedal mož, ki ni »po naključju prišel mimo«, ampak so ga miličniki zasliševali, ker je šel s ponesrečenko skupaj čez cesto. Po zasliševanju pa je moral čakati. Bil je torej znana priča, ki bi jo bilo mogoče preveriti.

Najgloblja želja kristjana je, da bi ob smrti prejel svete zakramente. Zato je za duhovnika srečanje z umirajočim kristjanom

zahteva po velikem humanem dejanju. Če bi ga po lastni krivdi zanemaril, bi bil grobo nečloveški in bi delal proti svoji vesti. Če pa kdo kjerkoli preprečuje duhovniku storiti to humano dejanje, krši 46. člen ustave SFRJ, ki pravi, da so verske skupnosti »svobodne pri opravljanju verskih zadev in verskih obredov«. In ker je prejem zakramentov ob zadnji uri največja, poslednja želja kristjana za svoje življenje, zato preprečitev te želje krši tudi 47. člen omenjene ustave, ki pravi: »Zajamčena je nedotakljivost osebnega življenja in drugih pravic osebnosti.« Miličniki in preiskovalni sodnik, ki so mi preprečili, da bi ženi podelil sveto maziljenje, so torej kršili oba navedena člena ustave. S tem so delali protiustavno krivico ženi in meni. Ker pa sem bil jaz po vesti dolžan zakrament podeliti, mi je bila ovirana tudi svoboda vesti. Toda miličniki so delali to vsaj »olikano«, preiskovalni sodnik pa je le kričal nad menoj: »Pojdite stran!«, tako da se z njim sploh pogovoriti nisem mogel.

To dovolj jasno kaže, komu bi moral Z. R. očitati »špekuliranje s smrtjo človeka«.

Z. R. mi ob koncu grozi: »... smo ogorčeni...« V čigavem imenu? Menda ne v imenu sorodnikov, ki so pokojnico cerkveno pokopali, o čemer sem se prepričal na pristojnem župnijskem uradu. Naj povem tudi to, da so bile na mojo pobudo takoj po dogodku o le-tem obveščene institucije: komisija za verska vprašanja SRS, UNZ Ljubljana, republiški sekretariat za notranje zadeve Ljubljana in ustavno sodišče. In nobena od teh institucij mi ni odgovorila, da je »ogorčena« nad menoj.

RUDI KONCILIJA

KDO GROZI IN ŠPEKULIRA?

Moram reči, da takšne vsebine pisma duhovnika Rudija Koncilije nisem pričakoval. Bil sem za njegovo objavo, čeprav so zoper to obstajali tudi resni pomisleki. Upravičeno so namreč nekateri opozorili na postopek uredništva verskega lista »Družina«, ki pred časom ni hotel objaviti prispevka komunista Lojzeta Skoka, ko je ta upravičeno protestiral zoper prikazovanje ateistov kot nemoralnih ljudi v tem časopisu. Znano je, da je bil avtor pozneje primoran vso korespondenco z urednikom »Družine« objaviti v študentskem listu »Tribuna«.

Koncilija v prispevku izreka predosem tele očitke in obtožbe:

1. da sem v svojem prispevku podal precej izkrivljen opis »žalostnega srečanja s smrtjo 14. IX. 1967 na Celovški cesti«;

2. da mu na koncu sestavka grozim z izrazom »smo ogorčeni«, in se nato vprašuje, v čigavem imenu izrekam grožnje;

3. da so miličniki in preiskovalni sodnik s tem, ko mu niso omogočili, da bi pokojnici podelil takoj, kar na cesti, sveto maziljenje, kršili člen 46 in 47 Ustave SFRJ, pri čemer so miličniki postopali vsaj »olikano«, preiskovalni sodnik pa je samo kričal nad njim;

4. da je takoj po dogodku obvestil razne institucije, kot versko komisijo, UNZ Ljubljana, republiški sekretariat za notranje zadeve in Ustavno sodišče, in nobena teh institucij mu ni odgovorila, da je nad njim »ogorčena«.

Vse zainteresirane bralce želim opozoriti, da sem postopku duhovnika Koncilije ugovarjal v širšem sestavku o določeni usmerjenosti cerkvenih predstavnikov pri nas in sem bil zato glede primera »špekulacija s smrtjo« nujno fragmentaren ter z besedami in stavki skrajnje odmerjen. Zato moram v polemiki dodati še tale pojasnila:

1. Koncilijev opis primera v ničemer ne izpodbija mojega opisa, v katerem je bil poudarek na tem, da je Koncilija želel opraviti verski obred neposredno po nesreči in v času preiskovanja vzrokov nesreče; pri tem se je skliceval na izjavo njemu neznanega moškega, da je pokojnica verna, kar sicer mislim, da je v tem primeru nepomembna okoliščina. Daleč sem od tega, da bi izpodbija »najglobljo željo kristjana...«, da bi ob smrti sprejel svete zakramente«. Prav tako ne ugovarjam poklicnemu nazoru Koncilije, da »je za duhovnika srečanje z umirajočim kristjanom zahteva po velikem humanem dejanju«. Mislim pa, da je Koncilija hote ali nehotе prezrl okoliščine, v katerih je hotel po vsej sili neučakano opraviti verski obred svetega maziljenja. Do nesreče je prišlo na eni najbolj prometnih ulic. Nesreča je zaustavila promet in povzročila veliko gnečo vozil. Okoli kraja nesreče se je nagnetlo veliko število ljudi. Preiskavo vzrokov nesreče in predpostavke o odgovornosti za smrt človeškega bitja je bilo potrebno opraviti naglo, učinkovito in odgovorno. Zato popolnoma razumem ravnanje preiskovalnih organov, ki so odklonili, da bi kdor koli (iz kakršnih koli nagibov) zunaj njih posegal v dogajanje. Tako bi bržkone morali ravnati tudi v primeru, ko bi Koncilija dokazoval vernost pokojnice na podlagi izjav sorodnikov, če bi bili ravno v spremstvu pokojnice. Iz razlogov javnega reda in miru bi bila v tem primeru pravica do opravičilskega obreda odložena ter nato izvršena (ne na cesti) na kraju, kjer bi bilo to primerneje in v skladu s humanim postopkom do mrtvega človeka — sohranjena. Ali je Koncilija kaj prispeval k temu, da bi prišlo do takega humanega razpleta?

2. (Ne)vernost pokojnice pa v danem primeru in v položaju, kakor ga pojasnjuje Koncilija v svojem ugovoru, kljub temu ni bila zanesljivo ugotovljiva. Pristojni bi bili predvsem (ožji) svojci pokojnice. Zdi se, da bi moral avtor ugovora vendarle poznati tudi določila zakona o pravnem položaju verskih skupnosti pri nas, za-

kona, ki je popolnoma določen in odločen, ko gre za siljenje bodisi k udeleževanju pri verskih obredih ali pa proti njemu,¹ ko se tako vehementno sklicuje na citirana ustavna določila. In ko tako prizadeto protestira, češ da gre v danem primeru za omejevanje načela, da so verske skupnosti svobodne pri opravljanju verskih zadev in verskih obredov, neprimerno zamolčuje ali pozablja na določilo že omenjenega zakona, da »delovanje verskih skupnosti mora biti v skladu z ustavo in zakoni.«² Bržkone pa mu mora biti celo bolj kot meni znana koncilaska izjava o verski svobodi, v kateri se navaja med drugim tudi tole: »Svobodo ali prostost od siljenja v verskih zadevah, tisto prostost, ki gre posameznim osebam, jim je treba priznavati tudi takrat, kadar nastopajo skupno.«³ In dalje: »Pri razširjanju vere in pri upajanju verskih navad pa se je vedno treba zdržati vsakega delovanja takšne vrste, ki bi na sebi razodevalo značaj siljenja ali nepoštenega ali neupravičenega prepričevanja, zlasti kadar gre za preprostejše ali za revne ljudi.«⁴ In še: »Da le ne kršijo upravičenih zahtev javnega reda, imajo te skupnosti (verske skupnosti, op. p.) pravico do prostosti, da se ravnajo po svojih lastnih uredbah...«⁵ Ali si lahko dovolim domnevo, da je Koncilijo njegova poklicna vnema pripeljala nekoliko predaleč? Ali ne govori njegovo dokazovanje, da so sorodniki pokojnice cerkveno pokopali, proti njegovi trditvi o oviranju svobode vesti in delovanja verskih skupnosti? Morda misli, da je bil »dovoljen« cerkveni pogreb le zaradi njegovega obvestila institucijam, ki jih navaja v ugovor?

3. Ne želim ustvariti vtisa, da hočem duhovniku Konciliju dajati teološke napotke ali ga opozarjati na cerkvene dokumente. Toda v cerkvenem dokumentu novejših dobe sem prebral tudi naslednje: »Poslednje maziljenje«, ki ga lahko, in to celo bolje, imenujemo tudi »bolniško maziljenje«, ni zakrament samo za tiste, ki so v skrajni smrtni nevarnosti. Primeren čas za sprejem nastopi nedvomno takrat, ko vernik zaradi bolezni ali starosti začenja biti v smrtni nevarnosti.«⁶ Ponesrečenka pa je že bila mrтва, njena klinična smrt je bila zdravniško ugotovljena.

4. Ker nisem in ne morem biti nikakršen »uradni zagovornik« organov milice in preiskovalnega sodnika, ki jih Koncilija v ugovoru obtožuje protiustavnega ravnanja, je moje stališče v tem in prejšnjem sestavku strogo osebno mnenje. Prav zato me ne vznemirja Koncilijev sklep o »obveščenih institucijah«, izmed katerih »nobena... ni odgovorila, da je ogorčena«. Prav tako se ne želim dotikati razlogov, zakaj niso reagirale, če je informacija Koncilije pravilna.

¹ V členu 6 zakona določa: Nihče ne sme biti na kakršen koli način prisiljen, da postane član kakšne verske skupnosti, da ostane član take skupnosti ali da iz nje izstopi. Nihče ne sme biti na kakršen koli način prisiljen, udeleževati se verskih obredov, procesij ali drugih izražanj verskih čustev itn.

² Člen 2 citiranega zakona.

³ Izjava o verski svobodi, I., 4.

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Koncilaska »Konstitucija o svetem bogoslužju«, III/73.

Dotlej pa ostajam ogorčen in z menoj so enakega mnenja mnogi, ki »primer« poznajo. Ne nazadnje tudi zato, ker še vedno predpostavljam, da je Koncilija intelektualec, izobraženec, sposoben trezne presoje. Sodbo o tem, ali grozi Konciliji Z.R., ali pa so grožnje v ugovoru Koncilije Z.R., pa prepuščam bralcem.

ZDENKO ROTER

ZASTARELO KONFEKCIONARSTVO

Naš družbeni, samoupravni, ekonomski razvoj ne prenaša več togega, birokratsko-etatističnega skrbništva. Tako skrbništvo, tudi če bi ga poskušali upravičevati z veliko zavzetostjo in odgovornostjo do družbe in delovnih ljudi, povzroča s tem, ko želi vse predvideti, preračunati in stlačiti v enoten predpis, najhujše nasilje takšnemu razvoju družbe in družbenih odnosov, ki so najbolj značilni za jugoslovansko socialistično ureditev. Enaka mera za vse, kot je bilo že povedano, namesto da bi bila vsem prav, povzroča, ker so telesa pač različna, da je enemu obleka pretesna, drugemu preohlapna. Ta resnica je prišla spet do veljave ob razpravah o limitirani stopnji prispevkov iz gospodarstva za negospodarske dejavnosti. Tako limitirana stopnja prispevkov naj bi varovala gospodarstvo pred razsipništvom, neracionalno porabo, kakor da bi imela katera koli republika namen ali celo razlog, da s prehudimi obremenitvami krni razvoj gospodarstva. Videti je, kot da bi bila federacija bolj zaskrbljena, bolj zavzeta za gospodarjenje, kot pa so republike. V tem je tudi nezaupanje do republik in prevelika samozavest, želja, ohraniti stare odnose in vse najpomembnejše gospodarske rešitve prepuustiti federaciji.

O tem problemu je objavil tudi slovenski dnevník »Delo« že dva prispevka. Povsem se strinjam z ugotovitvijo, da gre pri limitirani stopnji za materialno stran, predvsem pa je pomembna družbenopolitična odločitev, ki ohranja stare ali pa ustvarja nove samoupravne odnose:

»Toda materialno območje tega vprašanja je le ena stran medalje. Gre predvsem za zaupanje v republiške predstavniške organe. Ali naj ob vse močnejšem utrjevanju odgovornosti republik res samo zvezna vlada nastopa kot edini zaščitnik pred nevarnostjo inflacije, s čimer se namreč tolmači obramba limita? Ali ne bi nespametna

republiška politika v obdavčenju osebnega dohodka škodovala predvsem in v prvi vrsti njej sami? In dalje, saj vendarle obstajajo velike razlike med republikami glede na število upokojencev in zaposlenih, na intenzivnosti zdravstvenega varstva, na razvoj šol, na kulturne potrebe in podobno.« (Janez Vipotnik, »Limit — za ali proti?«, »Delo«, 1. 12. 1967.)

»Limitiranje stopenj je tudi v nasprotju z izhodišči temeljnega zakona o financiranju družbenopolitičnih skupnosti, ki določa, da vsaka družbenopolitična skupnost samostojno določa stopnje. Razumljivo je, da v zvezi s tem nosi tudi polno politično-ekonomsko odgovornost za posledice eventualno neustrezno predpisanih stopenj.« (A. Javornik, »Odločno za sprostitev stopenj«, »Delo«, 12. 12. 1967.)

Za ponazoritev samo nekaj zanimivih številčnih podatkov:

Za plačilo posojila republiškemu proračunu iz investicijskih sredstev je treba plačati 3 milijarde S dinarjev. Primanjkljaj invalidskega zavarovanja bi pri nespremenjeni prispevni stopnji zaradi povečanja pokojnin starim upokojencem znašal 9,7 milijarde S dinarjev. Primanjkljaj zdravstvenega zavarovanja bi pri sedANJI prispevni stopnji znašal drugo leto 2,6 milijarde S dinarjev. Neurejeno financiranje strokovnega šolstva, ki naj iz prostovoljnega prispevanja preide v redno, zahteva 8,7 milijarde S dinarjev. Zapadle obveznosti EKK Velenje za plačilo mednarodnih kreditov zahtevajo v letu 1967/1968 4,7 milijarde S dinarjev. Izgraditev proge Koper-Prešnica, ki se kot edina proga v SFRJ gradi iz decentraliziranih sredstev, zahteva 3,6 milijarde S dinarjev. Predvidena je izguba podjetja Adria-Avio promet 600 milijonov S dinarjev. Vse skupaj zneso 32,9 milijarde S dinarjev.

Dodajmo tem ponazoritvam še tale podatek:

Medtem ko se je družbeni proizvod v SR Sloveniji povečal od 1965 do leta 1967 na indeks 134, so se dohodki za proračun federacije iz SR Slovenije v istem obdobju zvišali na indeks 246. V tem času pa je bilo zaradi limitiranih stopenj mogoče zvišati vse proračunske dohodke republike in občin skupaj na indeks 116,5.

Iz teh skupih podatkov vidimo, da je treba nekatere nastale obveznosti poravnati, da nekatere nove obveznosti posegajo v tako občutljivo področje naše splošne potrošnje in odnosov, da jih brez velikih političnih posledic in škode ni mogoče okrniti.

Vendar pa materialne obveznosti in naloge — čeprav je tudi njihova razrešitev nujna — niso glavni problem. Gospodarsko smotrno in pravilno je namreč, da izvirni svet Slovenije poravna hipoteke in obveznosti do bank, ker bodo lahko le-te ta zamrznjena sredstva porabila za pospeševanje gospodarstva. Realnim gospodarstvenikom je tudi razumljivo, da ne more biti uspešna taka politika, ki bi temeljila samo na zmanjševanju, nekaterih prihrankih, ki dušijo naraven razvoj gospodarstva in družbenih odnosov. Izhodišče ne more biti globalni proračun, prelivanja iz suficita v deficit, balansiranje, krpanje, marveč le sprostitev in pospeševanje zdravih gospodarskih tokov na načelih selekcije in podpiranja uspešnejših. Ne samo skrb nad »nerazumno« porabo, togo predpisovanje, temveč usmerjanje in podpiranje možnosti večjega ustvarjanja. Ali je prav daleč od resnice mnenje, da so se nekateri tvorci takih zamisli, ki

jih je nujno treba razreševati in odpravljati, ker so že nevzdržne, znašli tudi pri njihovi obrambi?

O tem problemu je zelo jasno stališče zavzel tudi zadnji plen CK ZK Slovenije:

»V zvezi s tem je treba prenesti s federacije na republike naloge, ki jih te lahko uspešneje opravljajo. Zavzemamo se za odpravo zveznih limitov pri oblikovanju sredstev za negospodarske dejavnosti, ker so limiti omejevali samostojnost in odgovornost pristojnih družbenih organov in ovirali hitrejši proces integracije gospodarstva in negospodarstva ter samoupravno urejanje odnosov v negospodarskih dejavnostih, pa tudi urejanje odnosov med obema področjema. To bo omogočilo razvoj negospodarskih dejavnosti v skladu s potrebami in možnostmi posameznega področja ter omogočilo občinam in republiki, da smotrneje urejajo delovanje in razvoj družbenih služb.« (»Sklepi o idejnopolitičnih problemih in nalogah komunistov pri izvajanju gospodarske in družbene reforme«, »Komunist«, 24. 11. 1967.)

Poleg nazornih ekonomskih razlogov so jasno izraženi tudi politični razlogi, po katerih je zvezno predpisana limitirana stopnja prispevka za negospodarske dejavnosti za republiko Slovenijo velika ekonomska ovira in družbeno samoupravni anahronizem. Ko to pišem, še, žal, zmerom velja limitirana stopnja. Upam vsaj, da bodo njeni dnevi kmalu štet.

V. M.

ZA ARGUMENTIRANOST TRDITEV

Na IX. seji CK ZKS je Rudi Bregar med drugim razpravljal o empiričnem raziskovanju na Slovenskem. Dejstvo, da je ta problematika našla mesto med perečimi problemi naše družbene reforme na plenarni seji CK ZKS, je pohvalno, ker se o tej dejavnosti in o njenih rezultatih v naši javnosti sorazmeroma malo razpravlja. Z načinom in vsebino te diskusije pa se žal ne moremo sšrinjati. V našem političnem življenju poznamo v glavnem dve obdobji, ki sta bili različno naklonjeni empiričnemu raziskovanju političnih procesov. Za prvo obdobje lahko trdimo, da tej dejavnosti ni bilo posebej naklonjeno. To se je kazalo v razpravah, ali je politična znanost sploh potrebna ali ne, v diskvalifikaciji empiričnih po-

datkov, ki se niso ujemali z želenimi in deklariranimi predpostavkami, v izozetosti nekaterih področij družbenega življenja iz raziskovanja itd. Ta deloma negativni odnos do raziskovanja so pospeševali še skromni in pomanjkljivi začetki empiričnega raziskovanja političnih procesov. Za drugo obdobje pa je značilno, da se politični dejavniki zavzemajo za empirično raziskovanje političnih procesov, da ga tudi vzpodbujajo in da rezultati empiričnih raziskav začenjajo postajati eden izmed dejavnikov vpliva na politične odločitve. V takšnem vzpodbudnem družbenem ozračju pa je Bregarjev nastop toliko bolj presenetljiv, ker ne izbira izrazov in v pravem pomenu besede brez ovinkov mimogrede v nekaj vrsticah hudo obsodi empirično raziskovanje političnih procesov nasploh in se s tem postavi na nasprotni breg, močno oddaljen od prizadevanj za uveljavitev empirično raziskovalnih dejavnosti v političnem življenju. Zakaj takšna ocena njegovega individualnega stališča? Do tega prav gotovo ne bi mogli priti, če bi nam Bregar ponudil v svojih skopih bežnih mislih dejstva, dokaze, s katerimi bi obrazložil svoje očitke empiričnemu raziskovanju in z obrazloženo kritično besedo ostro napadel to dejavnost v njenih konkretnih negativnih pojavnih oblikah in manifestacijah. Tega ni storil, ampak povedal — med drugim — v svojem govoru, da so med delom tovrstnih raziskovalcev že tudi navzoče tendence šušmarstva itd. Absurdnost takšnega načina ocenjevanja družbenega dela postane očitna, če upoštevamo dejstvo, da med družbenimi dejavnostmi ne obstoje hierarhični odnosi in da je potrebno ponuditi dokaze in dejstva, še predvsem tedaj, kadar se dajejo na političnih forumih politične ocene o vrednosti dela določene družbene dejavnosti. Argumenti, dejstva in dokazi so skupno orožje vseh družbenih dejavnosti v medsebojnih spopadih in v medsebojnem sodelovanju, ki zagotavljajo med njimi medsebojne enakopravne odnose. Če se to zanemari, kar lahko očitamo Bregarjevemu nastopu, se lahko politična tribuna in njena avtoriteta zlorabita za diskvalifikacijo »navzdol« — v našem konkretnem primeru — empiričnega raziskovanja političnih procesov, s čimer se porušijo pred tem opisani odnosi med posameznimi družbenimi dejavnostmi. Iz celotne sporne ocene empiričnega raziskovanja političnih procesov in načina te ocene smemo sklepati, da tako zastavljena diskusija ne sodi v obdobje, v katerem je bila izrečena, ter po nepotrebnem poizkuša zavirati pozitivne premike v razmerjih med raziskovanjem političnih procesov in politično dejavnostjo.

P. K.

Vojan Rus

Dialektika človeka, misli in sveta

Prikazi, recenzije

Pri Državni založbi Slovenije je izšla knjiga dr. Vojana Rusa z naslovom *Dialektika človeka, misli in sveta*. Že naslov opozarja, da gre za filozofsko delo, ki skuša v imenu dialektike osvetliti malodane vse sfere človekovega bivanja. Zato je v knjigi dovolj na široko zajeta problematika ontologije, spoznavne teorije, logike, metodologije in antropologije.

Ne čutim se dovolj podkovana, da bi se kritično loteval vseh teh področij; prepuščam jih bolj poklicanim od mene, posebno zato, ker menim, da pavšalne ocene tu nikakor niso na mestu, ampak bi bilo treba pregledati in analizirati vsako v knjigi obravnavano področje. Zato se omejujem zgolj na področje logike, in to predvsem na tretji del knjige, ki je bistveno posvečen logični problematiki. Tu bi se dotaknil nekaterih stališč v zvezi s koncepcijo logike, ali bolje, v zvezi z opisom njenega predmeta, ob katerem imam nekaj pomislekov.

Zdi se mi namreč, da je avtorjeva definicija logike pojmovno preširoka in da zato ne dosega prave specifične logičnega.

Čeprav se zavedam vseh nevarnosti, ki jih omogočajo iz notranje zveze iztrgani citati, bi

navedel nekaj mest, ki se mi zde dovolj reprezentativna za avtorjevo koncepcijo predmeta logike. Rus nakaže svoje pojmovanje logike takole: »Prvenstvena naloga logike je pokazati posebnost notranje strukture mišljenja, saj je *mišljenje njen glavni predmet*.« (Str. 223.) Ali: »Predmet in vsebina obče logike so namreč obče zakonitosti (obče, oblike'), ki obstoje v vseh posameznih-konkretnih sodbah, sklepih in pojmihih...« (Str. 218.) Te obče oblike ali zakonitosti pa so mišljenjski zakoni, pri čemer... »gre res za *mišljenje v celoti*, ker obstoji nujna, polarna pogojenost med bolj in manj resničnim, med resničnim in neresničnim mišljenjem«. (Str. 219 — kurziv je pri vseh citatih moj — F. J.)

To je prav tisto izhodišče, ki se mi zdi problematično. Logika je posebna znanost, kot matematika, fizika itd., ima svoj »zasebni« predmet in v njej ni prostora za različne dialektične in nedialektične filozofske spekulacije. Logika v današnji podobi se je ob naslonitvi na matematične metode po svoji eksaktnosti približala matematiki. Ker operira samo s simboli, je predvsem *simbolna logika* (v rabi so tudi drugi termini, kot npr. matematična logika, teoretska logika, lo-

gistika itd.) in njen predmet raziskovanja *so zgolj nekateri produkti* diskurzivnega mišljenja. Vendar logika (tj. simbolna logika) ni logika mišljenja v njegovem psihološkem smislu, torej nikakor ne mišljenja v celoti. Sodbe, pojmi, sklepanja kot procesi jo kratkomalo ne zanimajo, ker to ne sodi v njeno delovno področje.

Mišljenje mi pomeni *celotnost* zavestnega reproduciranja in produciranja duhovne podobe stvarnosti. Sodobna logika pa je v svoji formalizirani obliki — in samo ta logika je zaradi svojih rigoroznih pravil, zakonov, metod in verifikacije posebna znanstvena disciplina — z vsem svojim pojmovno nomenklaturnim aparatom, z vsem besednjakom svojega *umetnega* jezika mnogo prerevna (vsak formaliziran jezik je načeloma revnejši od pogovornega jezika!), da bi mogla izraziti *zakone mišljenja* kot celote. Saj v mišljenje ne sodijo samo povedni (trdilni in nikalni) stavki, ki so nositelji logičnih ali resničnostnih vrednosti, pojmi in razne vrste sklepanja, ampak med drugim *vse* vrste stavkov (npr. tudi vprašalni, velelni, želelni in drugi stavki) in ne nazadnje vse čustveno življenje, ki ima nedvomni vpliv tudi na diskurzivno območje. Aristotelova logika (silogistika) je sorazmerno majhen del tega področja, ki ga danes prekriva simbolna logika. Zato menim, da je ali Rusova definicija predmeta logike preširoka ali pa je njegov pojem mišljenja zožen na zgolj logično diskurzivno plat.

Ni naključje, da se avtor na 234. strani svoje knjige zavaruje pred morebitnim očitkom, da uveljavlja v svoji analizi logike psihologizem. Historično vzeto, je psihologizem (kot sicer pravilno

ugotavlja tudi avtor) redukcionistični poskus, omejiti logiko na del psihologije. Redukcionizma Rusu ne morem očitati, očitam pa mu psihologizem z drugega vidika, ki je v tem, da vnaša v logiko spet nazaj psihološke kategorije, kakršne so čutna zaznava, spomin, predstava itd., s katerim logika nima kaj početi. Proces očiščevanja logike vsakršnih psihologističnih pa tudi drugih primesi ima dobro znano zgodovino, ki ni zelo oddaljena in prepričan sem, da je restrukturacija teh pojmov kot *logičnih* pojmov neupravičena tako s problemskega kot z zgodovinskega vidika razvoja logike. Čutna zaznava, predstava itd. so pojavi, o katerih govorimo, ko razlagamo psihološko in spoznavno pot do pojma. S tega vidika je avtorjeva *psihološka* analiza od 235. do 245. strani zelo poučna, vendar logike ne dosega.

Ko v moderni logiki govorimo o formi, o čisti obliki itd., smo vsekakor daleč od spekulativne baročnostiakega Hegla. Ta termin (»čista oblika, forma«), kolikor ga uporabljamo — raje se mu zaradi historično filozofskih implikacij izognemo — nam preprosto pomeni neko strukturo, ogrodje, osnaženo vsega nenujnega. »Sokrat je človek« ni logični, ampak izkustveni stavek. Kot takšen ni predmet logičnega raziskovanja, ampak npr. historičnega. Kar zadeva stavke, so ti predmet logike kot *modeli* (S je P, *p* implicira *q*). Isto velja za pojme in razne vrste relacijskih sklepanj. Prav formalizacija (z uvedbo logičnih konstant in variabel, ki stoje npr. namesto stavkov, pojmov ali odnosov itd.) je šele omogočila odkriti bogastvo logičnih zakonitosti, ker so se nam razkrile šele ob tej redukciji. (To »redukcijo« je prvi

verjetno pod vplivom matematike uvedel Aristotel.) Logika išče zakonitosti s posebnimi postopki. Kolikor variable interpretiramo kot logične stavke, dobimo logiko ali račun stavkov, ki je bazični logični sistem, ker na njem slone vsi drugi sistemi. Prav zato, ker so stavki samo modeli in ker upoštevamo samo njihove hipotetične logične vrednosti (to, da so bodisi resnični bodisi neresnični — seveda gre za dvovalentno logiko), jih lahko interpretiramo kot števila ali pa kako drugače.

Po znanih pravilih in bazičnih sistemih moremo konstruirati nove sisteme, ki jih sploh še ne moremo interpretirati. Tu je mogoča morda primerjava z matematiko, kjer marsikaterega sistema za zdaj še ni mogoče praktično aplicirati (torej interpretirati). Nekatere logične (bolj elementarne) sisteme pa danes uspešno uporabljamo, npr. pri univerzalnih računskih strojih. Vendar je to *aplikacija* logike in ne logika. Mnogi logični sistemi še niso prišli do uporabe in vendar smo skoraj vsi prepričani ne samo o njihovi pravilnosti, ampak tudi o tem, da so to res *logični sistemi* (npr. tri, štirivalentne modalne logike in neskončnovalentne verjetnostne logike).

Ko avtor na strani 226 ugotavlja, da je mišljenjskih zakonov nešteto, in potem prenese na sfero mišljenja zakone, ki jih je prej obravnaval kot ontološke ali kozmološke, ter govori, da ni noben izmed njih najpomembnejši, se zdi, da se ob hipotetični neskončni množini splošnih zakonov ali zakonitosti razblinja specifičnost mišljenja nasproti stvarnosti, pa tudi specifičnost same zakonitosti. Zakoni kot spremenljivost, mišljenska polar-

nost med različnostjo in istovetnostjo itd. niso zakoni, ki bi jih ugotavljala logika, ampak ontologija ali spoznavna teorija — so torej *metalogični* zakoni, ki pa imajo nedvomno svojo metodološko in filozofsko relevantnost, tj. smiselčnost.

Tudi simbolna logika pozna načelo neskončno velikega števila zakonov, vendar je tu položaj precej drugačen. Logični zakon je tu stavek (seveda v dvovalentni logiki), ki je v vsakem primeru resničen. Takšnih stavkov ali zakonov (logičnih tautologij, ki pa niso istovetne s tautološkimi stavki kot logičnimi napakami), je mnogo in glede na to lastnost jih v poljubnem (vendar strogo formiranem) aksiomatskem sistemu lahko izvedemo katerokoli število. Tudi med njimi ni vrednostne (v tem smislu, da je eden bolj resničen od drugega), ampak je samo praktična razlika, ki je odvisna od njihove uporabnosti. Zakon tranzitivnosti (tj. če trdim, da p implicira q in da q implicira r , potem tudi p implicira r) je vrednostno ekvivalenten zakonu istovetnosti $\triangleright p$ implicira $p \ll$ (oba zakona sta logični tautologiji), praktično pa ne, vsaj z vidika gradnje aksiomatskega sistema ne, ker je zakon tranzitivnosti deduktivno produktivnejši od zakona istovetnosti, kar pomeni, da iz zakona tranzitivnosti dobimo z deduktivnim postopkom več teoremov (novih logičnih tautologij) kot pa iz zakona istovetnosti.

Vendar pa je za logiko eden izmed zakonov pomembnejši od drugih, zakon, brez katerega logike ne bi bilo, namreč zakon neprotislovnosti, ki ga sicer navadno ne srečamo med aksiomi, je pa metalogični zakon, ki omogoča dokaz konsistentnosti si-

stema in je hkrati notranja lastnost sistema ter njegova norma.

Prepričan sem o dialektičnosti tega zakona, o njegovi ontološki in spoznavnoteoretski utemeljenosti, vendar raziskovanje dialektičnosti iz navedenih razlogov ne more biti opravilo logike, ampak dialektike kot filozofije in same filozofije logike. Gre za vprašanja, kako je logika sploh mogoča, kaj jo omogoča, kateri so njeni temelji, nadalje gre za probleme, ki jih implicira sam simbolizem v logiki, posamezne logične konstante (njihov smisel in pomen — npr. pri implikaciji), nadalje princip ekstenziornosti itd. Filozofskih problemov, ki se nam vsiljujejo ob refleksiji logike, je obilo in nikakor ne zanikam takšnih filozofskih preučevanj, saj so filozofsko zelo pomembni (tudi sam se ukvarjam z njimi), vendar jih nikakor ne morem šteti za logiko. Pri logiki (pri gradnji raznih logičnih računov, pri odkrivanju lastnosti posameznih struktur ali modelov) mi ne otežujejo vesti, ker jih kratkomalo tehnično ne potrebujem. Menim, da je treba tudi pri matematiki razločevati filozofijo matematike (ki je vsakakor lahko dialektična) od matematike. Logika in matematika imata posebna jezika (prav tako kot vse druge znanstvene discipline), in sicer takšna, da si v njunem besedišču ni mogoče postaviti vprašanj lastne upravičenosti, utemeljenosti, možnosti itd., še manj pa odgovoriti nanja. Tu tiči razlog, zakaj sem prepričan, da ta vprašanja ne sodijo v logiko. Lahko imamo dialektično filozofijo logike, nimamo pa dialektične logike, kot nimamo niti dialektične matematike. V logiki kot v matematiki moremo in tudi potrebno je odkrivati dialektičnost, vendar so vse to interpre-

tacije *zunaj logike*, so lahko njena teorija, koncepcija in kaj vem kaj še vse.

Nadaljnje vprašanje, ki se mi zdi problematično, je vprašanje *definicij*. Teh se avtor dotakne ob razpravljanju o pojmu. (Mimogrede: področja, kot so definicije, sploh dedukcija in redukcija z indukcijo, sodijo po današnji klasifikaciji v logično metodologijo in ne v ože pojmovano logiko kot teorijo izhajanja.) Tu je vredno premisliti, ali je definicija spoznavno identična z drugimi sodbami (npr. z izkustvenimi, ki jih je mogoče empirično verificirati itd.). Ta identifikacija pa se mi zdi iz razlogov, ki jih bom skušal razložiti, neupravičena. Definicije so poseben tip sodb. Z avtorjem se ujemava v tem, da so definicije razvitje vsebine pojma. Tudi če se ne držim čisto klasične definicije, po kateri je del, ki definicira (*definiens*), sestavljen iz najbližjega rodu (*genus proximum*) in vrstne razlike (*differentia specifica*), in sprejemam tudi strukturalno definicijo za pravo definicijo (ta upošteva poleg vertikalne tudi horizontalno povezanost pojmov in njihovo predikativnost), je *resničnost definicije* odvisna od adekvatnosti med pojmom in stavki, ki razprostirajo njegovo vsebino. Resničnost in neresničnost definicije je torej funkcija pravilnosti ali nepravilnosti naše pojasnitve vsebine pojma. Če definiram prakso kot »vso človekovo izkustveno dejavnost«, bo ta definicija napačna zato, ker je *raba* tega termina v marksistični filozofiji drugačna. Za kakšno nemarksistično ali predmarksistično filozofijo pa utegne biti resnična, ker uporablja pojem »prakse« prav v tem pomenu. Med stavkoma »Voda je kemična spojina, ki je sestavljena

iz tega in tega...« (prim. str. 250 Rusove knjige), in stavkom »Kemični spojini, ki je sestavljena iz tega in tega..., *pravimo* voda«, ne vidim druge razlike kot v modusih izražanja. V obeh primerih pa gre za adekvatnost med rabo termina in stavki, ki to rabo ugotavljajo in razvijajo vsebino pojma. Če npr. rečem »Voda zmrzuje pri temperaturi 0°C«, je to sodba v pravem pomenu besede — ker gre za adekvatnost med dejanskim stanjem in mojo v povednem stavku (sodbi) izrečeno duhovno reprodukcijo tega stanja. Tak stavek ni definicija niti po formalni niti po vsebinski plati. Definicije imajo sicer oblike sodb, vendar stopnja njihove adekvatnosti ni odvisna od dejanskega stanja stvarnosti, ampak od rabe termina, ki je znamenje pojma. Pojmi, ki so jim botrovale napačne hipoteze (flogiston v kemiji ali eter v fiziki), imajo *resnične* definicije; kompleks sodb, na podlagi katerih je prišlo do obeh pojmov, pa je bil napačen, tj. neresničen. To so razlogi, zaradi katerih menim, da ni umestno identificirati definicije s sodbo v logičnem pomenu.

Kar zadeva resničnost pojmov, se vleče spor, ali jim lahko pripisujemo lastnost resničnosti ali ne, že precej dolgo. Ne da bi se podrobno spuščal v analizo tega sicer zelo zanimivega problema, naj omenim, da moderna logika pojma (ki jih pojmuje kot razrede elementov) ne pripisuje logične ali resničnostne vrednosti in ne vidim logičnega razloga, da bi to spremenili. Konkretni pojem po svojem statusu ne more biti niti resničen niti neresničen, ker se v njem ničesar ne zatruje niti zanikuje. Ustreznost pojma, ki je sklop bistvenih zadostnih in nezadostnih

znamenj, je odvisna od sklopa sodb, ki ugotavljajo ta bistvena znamenja. Zato pojmi spreminjajo svojo vsebino, čeprav radi ostajajo v svojih ponošenih oblekah, tj. v starih besednih izrazih ali terminih. S tem pa je nakazana zveza med pojmi in stavki (sodbami), ki jo je avtor, kolikor morem presoditi, točno izpeljal. V tem smislu bi morda lahko rekli kvečjemu, da ustreznost pojmov verificiramo posredno.

Avtor uvaja v definicijo nov termin, in sicer *differentia* ali *essentia individualis*. Ne vidim nikakršnega posebnega razloga za to novost, predvsem zato ne, ker principa individualnosti ali posamičnosti ni mogoče definicijsko zajeti. Vsaka posamičnost ima praktično neskončno veliko znamenj. Določila, ki jih avtor navaja na strani 250 kot *differentia individualis*, so preprosto *differentia specifica*.

Naposled bi se rad pomudil še ob pojmu dedukcije in indukcije. Avtor se drži definicije šolskih logik, po katerih je dedukcija sklepanje od splošnega k posameznemu, ali točneje, od bolj splošnega k manj splošnemu. Da je to v posebnih primerih res (npr. pri Aristotelovih silogizmih prve figure modusov Barbara po srednjeveški oznaki), ni treba posebej poudarjati. Simbolna logika je s svojo metodologijo pokazala, da je ta lastnost dedukcije samo poseben, omejen primer in da je za dedukcijo bistveno nujno *logično forsiirano izhajanje*. V ilustracijo naj navedem npr. relacijsko sklepanje na podlagi geografskih odnosov. V sklepanju »Če je Ljubljana severno od Kočevja in južno od Celovca, je Celovec severno od Kočevja ali Kočevje južno od Celovca,« ni nobena premisa

splošnejša od druge, in vendar je to sklepanje deduktivno, ker je sklep logično forsiran glede na geografske odnose. Logično forsirana nujnost je takšna lastnost sklepanja, ko ni mogoč noben drug sklep razen resničnega (glede na premise), ne da bi nastalo med premisami in sklepom protislovje. Seveda pa iz napačnih premis sledi nujno tudi napačno sklepanje, čeprav je bil deduktivni postopek pravilno izveden. Dedukcija torej ne zagotavlja resničnosti spoznanja, ampak samo resničnost (pravilnost) izpeljevanja. Reduktivna sklepanja in med njimi tudi induktivna niso logično forsirana, ampak eksistira v njih načelno možnost zmote, ki niža stopnjo splošnosti takšnih sklepov ali pa jo v posebnih primerih popolnoma razveljavi. Zato se zdi upravičeno uvrščati vsa reduktivna sklepanja med *verjetnostna* sklepanja.

V aksiomatskem sistemu izvajamo nove teoreme ali teze sistema deduktivno, vendar nam sama formalizacija onemogoča razpoznati, katera teza je splošnejša od druge in je zato problem večje ali manjše splošnosti docela nesmiseln. To velja tudi za Aristotelov formalni zapis kategoričnega silogizma, kar so ugotovili že peripatetiki.

To bi bile poglobitve pripombe, ki se nanašajo na nekatera avtorjeva stališča v zvezi z logično problematiko. Nikakor nimajo niti namena niti težnje avtorju samemu dokazati napačnost ali zmotnost njegovih nazorov, ampak posredovati nekatere distinkcije o značaju logike, ki jih kot zagovornik simbolne logike priznavam in sem prepričan o njihovi upravičenosti. Je pa več kot jasno, da se z avtorjem razhajava v izhodiščih koncep-

cije logike kot posebne znanstvene discipline in videti je, da tudi v tradiciji filozofiranja, ne pa morda toliko v metalogičnih ali filozofskih osnovah logike. Hotel pa bi opozoriti na morebitni nesporazum in se zavarovati pred njim, namreč da nakazana različnost stališč ne more prejudicirati ocene Rusove knjige kot celote. Kompletna ocena bo mogoča šele tedaj, ko bodo strokovnjaki z drugih področij povedali svojo sodbo.

FRANE JERMAN

Boštjan Markič

Politične vede v Braziliji

Ena izmed pomembnih znanstvenih disciplin, ki se je v Braziliji razvila zlasti v zadnjem obdobju, so tudi politične vede. Da je res tako, dokazuje vrsta raziskovalnih inštitutov, fakultet in raznih politoloških revij. Brazilija je velika država, s 84 milijoni prebivalcev in 8,5 milijona km² površine zavzema izredno pomembno mesto v Latinski Ameriki. Vse, kar se dogaja v tej deželi — tudi na področju političnih ved — po svoje odmeva v vsej Latinski Ameriki. Tudi raziskovalno delo na področju političnih ved in v zvezi s tem stališča, ki se oblikujejo v brazilskih politoloških revijah, niso brez vpliva na razvoj politologije v drugih državah zelene

celine. Po široki zasnovi svojega dela ima nedvomno izredno pomembno mesto v Braziliji na področju političnih ved znanstvena ustanova Getulio Vargas, ki deluje v Rio de Janeiru. V okviru te v Braziliji zelo upoštevane znanstvene ustanove deluje vrsta pridruženih inštitutov, tako na primer brazilski inštitut za poklicno usmerjanje, inštitut za ekonomske vede ter inštitut za javno pravo in politične vede. Inštitut za ekonomske vede je najbolj cenjen v vsej državi, njegove ekspertize so zelo resne in znanstveno utemeljene. Tudi dejavnost inštituta za javno pravo in politične vede je izredno široka in ima pomemben vpliv na javno življenje. Med središčna vprašanja, s katerimi se je ukvarjal inštitut za javno upravo in politične vede, bi lahko šteli raziskovanje državnega intervencionizma, distribucijo moči v družbi, raziskovanje predsedniškega sistema ter vprašanje uresničevanja volilne pravice in njenega soočenja z ustavnimi odločbami.

Znanstvena ustanova Getulio Vargas se ukvarja tudi s strokovno založniško dejavnostjo in je izdala letos izpod peresa profesorja političnih ved na univerzi v Ceari Paula Bonavidesa knjigo *Politična znanost* (Ciência Política). Profesor Paulo Bonavides je ena izmed osrednjih osebnosti brazilskih političnih ved ter je poleg omenjene knjige *Politična znanost* avtor številnih tehtnih politoloških člankov in študij. Brazilska strokovna kritika je delo visoko ocenila kot odličen učbenik za študij političnih ved.

Pomemben prispevek k uveljavljanju političnih ved v Braziliji daje tudi politološka revija *Revista de Ciência Política*, ki jo

prav tako izdaja znanstvena ustanova Getulio Vargas. Zanimivo je, da je ta revija vse do konca 1966. leta nosila ime *Revista de direito publico e ciência politica*, bila je torej revija, ki je obravnavala tako probleme »javnega prava« kot tudi vprašanja političnih ved. Preimеноvanje revije le v revijo za politične vede kaže, da gredo tudi v Braziliji na določen proces »osamosvojitve« političnih ved, pomeni težnjo po utrditvi politične znanosti kot samostojne znanstvene discipline, ki pa seveda — kot tudi ne na drugih meridianih — ne beži od interdisciplinarnega sodelovanja s sorodnimi znanstvenimi področji.

Če govorimo o političnih vedah v Braziliji, ne moremo tudi mimo inštituta za humanitarne vede pri univerzi v Belo Horizonte, milijonskem glavnem mestu zvezne države Minas Gerais. V okviru tega inštituta deluje poseben oddelek za politične vede. Oddelek razvija živahno raziskovalno dejavnost na področju političnih ved. Inštitut izdaja tudi posebno revijo, ki ima naslov *Revista brasileira de estudos politicos*. To je verjetno najboljša politološka revija, kar jih izhaja v Braziliji. V njej ne pišejo le brazilski politologi, temveč ugledni politologi iz številnih ameriških in evropskih držav. Če smo že pri brazilskem politološkem revialnem tisku, bi morali vsekakor omeniti še politološko revijo *Dados*, ki jo izdaja univerzitetni inštitut za politološke raziskave pri fakulteti Canido Mendes v Rio de Janeiru. Za to revijo bi lahko dejali, da je izrazito intelektualistično angažirana ter zelo na tekočem glede sodobnih dosežkov na področju političnih ved v svetu.

Spekter revij s področja političnih ved pa seveda s tem še ni sklenjen. V Rio de Janeiru izhaja tudi revija Sintese politica, economica, social, ki jo izdaja inštitut za politične in družbene študije pri katoliški univerzi v Rio de Janeiru. Katoliški tokovi danes v Braziliji — kot tudi drugod po svetu — niso povsem homogeni. V Braziliji je poleg močne katoliške desnice vendarle zelo pomembna tudi katoliška levica, ki jo zalivajo sodobnejši vatikanski tokovi in ki je precej zasidrana tudi med intelektualci. Pomena te katoliške intelektualne leve — zlasti glede na sedanje brazilske politične razmere — vsekakor ni mogoče podcenjevati. Znani brazilski politolog prof. Candido Mendes je posvetil problemom sodobne katoliške leve v Braziliji posebno študijo.

Na razvoj političnih ved v Braziliji so precej vplivala tudi dela francoskih in ameriških politologov. Med francoskimi bi bilo vsekakor potrebno omeniti Mauricea Duvergerja, zlasti njegovo delo *La Science politique*. Drugi pomembni francoski politolog, ki je vplival na razvoj političnih ved v Braziliji, pa je Jean Meynaud. Tudi sicer lahko v brazilskih politoloških revijah zasledimo prispevke drugih uglednih francoskih politologov, kot na primer Georgesa Vedela, Jacquesa Chapsala, članov direkcije znane *Ruevue française de science politiques*. Med ameriški politologi, ki imajo pomembno mesto pri razvoju političnih ved v Braziliji, pa bi omenili De Grazia (zlasti njegove *Elements of Political Science*), Lipsona (*The great issues of Politics, an introduction of political Science*), Keya (*Politics, parties and pressure groups*) ter Loevensteina,

predvsem njegovo delo *Political power and the governmental process*.

Zanimivo je, da se z izjemo nekaterih parcialnih študij profesorja Alfonsa Arinosa ter enega največjih brazilskih pravnikov in politologov Themistoclesa Cavalcantija brazilske politične vede ne morejo pohvaliti s kakšnim sistematičnim kvalitetnim delom, ki bi obravnavalo politične partije. Verjetno nismo daleč od resnice, če za vzrok tega navedemo izrazito pragmatičen značaj brazilskih političnih partij, ki niso organizacijsko zelo trdne institucije in ki se po koncu volilnega boja kmalu precej razvodene. Seveda pa pragmatičnost političnih partij ni značilna le za Brazilijo, temveč — z izjemo na primer v Čilu, — tudi za številne druge latinskoameriške države. Sicer se v teoretskih izhodiščih obravnavanja političnih partij brazilska politološka misel precej naslanja na dela Osstogorskega, Michelsa, Maxa Webra in Duvergerja.

Osrednja vprašanja, okoli katerih se danes sučejo sodobne brazilske politične vede, so predvsem vprašanje demokracije in elit, skupine pritiska, vprašanje odnosov med civilno in vojaško oblastjo, vprašanje ustrezajočih političnih modelov za nerazvite države (izhajajoč iz lastne brazilske družbene stvarnosti), vrednotenje predsedniškega in parlamentarnega sistema, volilno obnašanje (temelječe na empiričnih podatkih), vprašanje, kaj je politična znanost, ter razmerja med politiko, pravom, sociologijo in filozofijo. Vseh teh vprašanj se seveda brazilski politologi ne lotevajo z enakih idejnih izhodišč. Njihovi pristopi so odvisni od odgovarjajočih svetovnonazorskih opredelitev, in te so zelo števil-

ne. Široka skala svetovnonazor-
skih opredelitev obsega marksis-
te, tako imenovane neomarksis-
te, kulturaliste, ekstremne kato-
ličane in levo usmerjeno intelek-
tualno katoliško levico.

Za nas je še posebej zani-
mivo, kako so brazilski polito-
logi seznanjeni z razvojem druž-
benih in političnih ved sociali-
stičnih držav. Določene sadove
so v tem dosegli Poljaki in Sov-
jetska zveza. Politologom iz teh
držav je uspelo objaviti tudi ne-
kaj svojih člankov v brazilskih
revijah. Jugoslovani bi bili v
tem lahko mnogo bolj uspešni in
bi Djordjevičevi razpravi Ustav-
nost in socializem, objavljeni v
Revista de Direito publico e ci-
ência política, lahko dodali še
precej več. In to še zlasti, ker
je tudi v Braziliji veliko zani-
manja za razvoj naše družbe, o
čemer med drugim priča tudi
dejstvo, da je naletela na pre-
cejšen odmev izdaja naše nove
ustave iz 1963. leta, ki so jo iz-
dali v Rio de Janeiru v portu-
galskem jeziku.

Znane so razprave (ne samo
znane, ampak včasih tudi utru-
jajoče) o tem, ali so politične
vede »stara« ali »mlada« znan-
stvena disciplina, ali so upravi-
čene do svoje »individualnosti«
(tudi institucionalne) ali niso. V
Braziliji, ki je sicer od nas tako
geografsko kot tudi družbeno-
politično oddaljena, intenzivno
delajo na teoretičnem utemelje-
vanju in organizacijskem (insti-
tucionalnem) utrjevanju politič-
nih ved. Ta proces tam inten-
zivno poteka, čeprav naletavajo
(tudi tam) na odpor. Eden izmed
korakov na poti utrjevanja po-
litičnih ved je bila tudi ustano-
vitev združenja za politične ve-
de (politološkega društva Brazi-
lije), do česar je prišlo v l. 1966.
Združenje za politične vede Bra-

ziliije ima nalogo pospeševati
razvoj političnih ved, člani zdru-
ženja pa so lahko posamezniki,
ki so se javno kvalificirali s stro-
kovnim ali znanstvenim delom
na področju političnih ved, kot
tudi razne politološke institucije,
na primer fakultete in inštituti.

Pričujoči sestavek ni imel na-
mena dati popolnoma zaokrože-
ne podobe razvoja političnih ved
v Braziliji, ker bi to bilo tudi
praktično zelo težko, saj gre za
veliko državo s številnimi poli-
tološkimi inštituti, fakultetami
in revijami. Mislimo pa, da je
iz napisanega vendarle vidno,
kakšna so danes osrednja vpra-
šanja politične znanosti v Brazi-
liji. Politične vede so danes —
tudi Brazilija to v precejšnji
meri potrjuje — mnogokje v sve-
tu samostojno institucionalizira-
ne, tako da torej tudi pri nas na
Slovenskem in v Jugoslaviji gle-
de tega nismo nikakršna izjema,
temveč šele zdaj, v zadnjem ob-
dobju, pravzaprav ujemamo ko-
rak s svetom, katerega raznoli-
čen, a vendar sestavni del smo.

Ivan Križnar

Posvetovanje — 50 let Oktobra in 30 let KP Slovenije

Univerza v Ljubljani, Inštitut za
zgodovino delavskega gibanja, Visoka
šola za politične vede in Slovensko zgo-
dovinsko društvo so priredili v dneh
od 2. do 4. novembra v Ljubljani znan-

stveno posvetovanje, posvečeno 50. obletnici oktobrske revolucije in 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije. Na simpoziju, ki se ga je prvi dan udeležilo okrog 200 zgodovinarjev in drugih znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev, ki proučujejo novejšo zgodovino, jo poučujejo v šolah ali se kot neposredni udeleženci takratnih dogajanj posebno zanimajo zanjo, so obravnavali tri teme: oktobrska revolucija in Slovenci, nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ — KPS, in dejavnost progresivnih sil v tridesetih letih.

Uvodni referat in tri referate, ki so obravnavali navedene teme, je dopolnilo 24 koreferatov in 19 diskutantov, izmed katerih so nekateri večkrat posegli v obravnavo. Na simpoziju so nastopili razen Slovencev, med katerimi je bil eden tudi iz Trsta, še en referent iz Beograda, dva koreferenta iz Zagreba in po en koreferent iz Sarajeva in Tigrada, kar je posebno razveseljivo, saj bomo temeljiteje razumeli dogajanja v preteklosti na Slovenskem le, če bomo seznanjeni tudi s tistimi sočasnimi pojavi pri naših sosedih, ki so vplivali na razvoj pri nas.

Vsi napisani prispevki, ki obsegajo skupno okrog 45 avtorskih pol in za katere so avtorji uporabljali predvsem izvirno dokumentarno gradivo in ob tem upoštevali tudi rezultate dosedanjih raziskav, so bili že pred simpozijem razmnoženi in razposlani udeležencem simpozija, zato so referenti in koreferenti na posvetovanju le na kratko povzeli svoje prispevke. Samo tako je bilo mogoče na tridnevno posvetovanje, na katerem so obravnavali tri — sicer med seboj povezane teme — najti čas za plodno obravnavo.

Uvodni referat profesorja Borisa Zihlerla je bil posvečen oktobrski revoluciji kot najpomembnejšemu dogodku našega stoletja in ustanovnemu kongresu KP Slovenije kot politično-organizacijski odločitvi, ki je odprla pot v socialistično skupnost narodov in narodnosti Jugoslavije. Ob primerjavi nosilcev tega boja in doseženih rezultatov je mnogo stičnih točk, oblike boja pa se zaradi različnih okoliščin med seboj močno razlikujejo. Oktobrska revolucija je prva utrla pot v socialistično družbo, naša ljudska revolucija pa je s svojimi

posebnostmi odprla obdobje socialističnih preobrazb v novih razmerah, ko socializem prerašča v svetovni sistem in se ob razpadanju kolonializma uveljavlja vse večja raznovrstnost oblik in poti k družbenemu napredku in človeški svobodi.

Udeleženci simpozija smo poslušali razprave o tem, kako hud boj je bil Lenin, ko je sredi I. svetovne vojne uveljavljal načela proletarskega internacionalizma in ko je dokazoval, da je mogoče zaradi sporov med imperialističnimi državami in splošne družbene krize izvesti socialistično revolucijo najprej v zaostali carski Rusiji, dalje o tem, zakaj in kako so februarstvo in oktobrsko revolucijo podprli kmetje ter kakšen je bil prispevek Slovencev — osvobojenih vojnih ujetnikov — med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji.

Dr. Dušan Kermavner je v referatu »Oktobrska revolucija in Slovenci« razložil pojav in značaj slovenskega narodnostnega boljšeizma, ki je bil nujno zgolj prehod. Samo v revolucionarnem internacionalizmu je bilo takrat mogoče reševati tudi narodnostno vprašanje Slovencev, ki so bili z mirovno pogodbo razkosani v okviru treh buržoaznih držav in jim je zunaj Jugoslavije grozilo še hujše raznarodovanje kakor v Avstro-Ogrski. Takratni program in akcijo komunistov moremo realno oceniti le s stališča takratnih razmer in spoznanj, da je mogoče po pariškem miru slovensko nacionalno vprašanje rešiti le z rušenjem krivičnega versajskega sistema in v nemudni razširitvi oktobrske revolucije v nove dežele Evrope in sveta. Referat je opozoril na poznejša skupna prizadevanja slovenskih komunistov na obeh straneh jugoslovansko-italijanske meje za skupno reševanje slovenskih nacionalno političnih problemov. Razmere, v katerih je nastal slovenski narodnostni boljšeizem, je referent primerjal z razmerami ob začetku II. svetovne vojne, ko so s pozicij ogroženega in razkosanega slovenskega naroda tudi vidni predstavniki slovenskega narodnjaštva podprli zahtevo po zunanje-politični naslonitvi na Sovjetsko zvezo.

Sledila sta koreferata o stavkovnem gibanju slovenskega delavstva in revolucionarnem gibanju kmečkega ljudstva ob koncu I. svetovne vojne. Oba kore-

ferenta sta stvarno prikazala revolucionarnost slovenskih delavcev in kmetov, revolucionarnost, ki je zrasla iz vojnih tegob, oktobrska revolucija pa ji je dala močan impulz. Socialna demokracija ni prevzela vodstva nad tem gibanjem, revolucionarna levica pa se je izvila iz socialne demokracije prekasno, da bi *mogla* povesti množice k socialnemu prevratu. Zapletene probleme je nakazala tudi razprava o revolucionarni preusmeritvi socialistov v Julijski krajini po I. svetovni vojni. V posebnem prispevku je Miško Kranjec orisal socialne in nacionalne probleme v Prekmurju v obdobju revolucionarne oblasti na Madžarskem. Kratko poročilo je navajalo vzroke za vojaški upor 22. julija 1919 v Mariboru, njegov potek in zadošitev.

Posebno pozornost je zbudil po obsegu sicer skromen, vendar pomemben prispevek o cenah, mezdah ter gospodarskem položaju industrijskega delavstva na Slovenskem v prevratni dobi. Poročevalec je prikazal, da je realna vrednost dinarja padla do jeseni 1923, ko se je dinar nekako stabiliziral in je njegova vrednost v primerjavi z ameriškim dolarjem začela spet rasti, cene na drobno pa so se še vedno zviševale. Za delavstvo so bila najhujša leta od 1919 do 1923, zato je bilo v tem obdobju največ stavk, mezdnih gibanj in drugih prizadevanj delavcev, da bi mezde naraščale vsaj v skladu z realno vrednostjo dinarja.

To temo je dopolnila tudi razprava o odsevu oktobrske revolucije v slovenski književnosti. Čeprav obravnava le osrednje nosilce njenega odmeva in poglobitve rezultate ter oblike leposlovne dejavnosti, je razprava opozorila na val socialnih motivov, ki jih je oktobrska revolucija pomagala dvigniti do leposlovne obdelave. Avtor razprave nas opozarja tudi na dejstvo, da so bili v prvem desetletju po revoluciji slovenski književniki zavzeti za socialistično idejo bolj emocionalno, v naslednjem desetletju pa so morali izhajati iz domačega družbenega gradiva in prostora, kar je zvečalo tudi kakovost literarnih zvrsti.

Dr. Janko Pleterški je v referatu »Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ — KPS« obravnaval razvoj stališč KPJ do prvotnega gledanja na Jugoslavijo kot na nacional-

no enotno državo do spoznanja l. 1923, da je treba gledati na Jugoslavijo kot na mnogonacionalno državo z nerešenim narodnostnim vprašanjem, in od razvoja stališč KPJ glede jugoslovanskega državnega okvira, ki ga je zaradi boja proti diktaturi pretirano znikala, do novih spoznanj sredi tridesetih let, ko se postopoma uveljavi nova usmeritev k akcijskemu pridobivanju množic in k ljudski fronti. Referent je osvetlil tudi ustanovitev KPS in KPH in konkretizacijo narodnostne politike KPJ pod novim vodstvom.

Do podobnih rezultatov je povsem samostojno prišel Leopold Kobša iz Zagreba, ki je sicer svoje misli gradil na nekoliko drugačnih temeljih. Med konferenci, ki so dopolnili in podrobneje osvetlili to obširno in zapleteno problematiko, sodijo prispevki Komunistična partija Hrvatske in nacionalno vprašanje, beležke o stališčih italijanskega delavskega gibanja do nacionalnega vprašanja v tako imenovani Julijski Benečiji in prispevek o nastanku izjave, s katero so se l. 1934 komunistične partije Jugoslavije, Italije in Avstrije obvezale, da bodo aktivno podpirale boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja. Izjava je nastajala v prelomnem obdobju, ko se je komunistično gibanje preusmerjalo od boja za notranjo slabitev imperialističnega versajskega sistema k boju proti fašizmu. Tedaj je bilo slovensko nacionalno vprašanje prvič konkretno postavljeno pred forume svetovnega komunističnega gibanja, in ti so podprli stališče za njegovo rešitev.

Gibanje slovenskih narodnih revolucionarjev (SNR) je bilo na simpoziju ocenjeno kot slovenskim komunistom vsiljen in ponesrečen poizkus, umetno oblikovati narodno gibanje, ki pa je v tej obliki moglo ostati omejeno le na ozko skupino.

Uvodni referat v temo o dejavnosti progresivnih sil v tridesetih letih je imel Pero Damjanović. Orisal je delavsko gibanje v Jugoslaviji ob ustanovnih kongresih KPS in KPH. Nakazal je nekaj bistvenih prvin v razvoju Jugoslavije v tridesetih letih, ko je po spremembi režima l. 1935 tudi novi vladi povzročalo nerešeno socialno in nacionalno vprašanje čedalje hujše preglavice. Režim se je začel naslanjati na sosede s fašističnim režimom, doma pa

je naraščala opozicija tudi v okviru meščanskih strank. V takih razmerah se je revolucionarno, demokratično in protifašistično gibanje (sindikati, množične stavke, mladinsko, žensko in ljudskofrontno gibanje) vedno bolj širilo. KPJ si je prizadevala uskladiti svojo politiko s spremenjenim položajem, čeprav so njeno obnovo še vedno močno ovirala razkritja partijskih organizacij in zapiranje komunistov, posebno v dobi, preden se je novo partijsko vodstvo vrnilo v domovino.

Damjanovičev referat sta dopolnila koreferat o zunanjepolitični konstelaciji v času ustavnega kongresa KPS in prispevek o manifestu CK KPJ iz januarja 1937 in njegovemu vplivu na delo KP v Črni gori. V širšo problematiko dejavnosti progresivnih sil je posegel koreferat o boju Slovencev za enakopravnost; v njem je rečeno, da se kot rdeča nit vleče od začetkov delavskega gibanja misel, da je od osvoboditve proletariata odvisna osvoboditev žensk in da ni osvoboditve proletariata brez osvoboditve žensk. Mnogo poguma in prizadevanja iz lastnega prepričanja in notranje potrebe, »iz potrebe svojega zatiranega naroda, svojega zatiranega ljudstva in zatiranega spola« je bilo treba »za resnično enakopravno in enakovredno prihodnost obeh spolov, za medsebojno razumevanje, upoštevanje in spoštovanje«.

Poseben koreferat je nakazal prizadevanja naprednih sil na ljubljanski univerzi za enotno in demokratično študentovsko fronto. Čeprav je bilo le 2,5 odstotka študentov iz delavskih in 18 odstotkov iz kmečkih vrst, so komunisti uspešno širili na univerzi marksistično miselnost in ustvarjali enotno fronto v boju za rešitev perečih vprašanj slovenske družbe in posebnih študentskih problemov.

Na posvetovanju smo slišali tudi kratko poročilo o člankih, ki so pred vojno izšli v Ljudski pravici in ki so obravnavali najbolj pereče probleme tistega časa ter usmerjali množice k reševanju teh problemov; mnogi teh član- kov imajo zaradi svojih izrazitih demokratičnih prizadevanj trajno vrednost, saj so nam lahko še danes vzor, kako se je treba bojevati za rešitev perečih problemov delovnih ljudi.

V prispevku »Zahteve za zakon o minimalnih mezdah« najdemo zanimive podatke o številu zaposlenih delavcev na Slovenskem; do 1930 je naraščalo, nato do 1933 upadalo, pa ponovno naraščalo in l. 1939 doseglo številko 99.995. Delavske mezde so najbolj padle l. 1932 in so padale do srede leta 1936, nato pa so se zvišale vendar niso več dosegle mezd pred krizo. L. 1934 je prejemale kar 26,5 odstotka zaposlenih delavcev manj kot 1,5 din na uro. Zakon o minimalnih mezdah so zahtevali tako delavci, ki so si hoteli ohraniti eksistenčni minimum, kakor tudi nekateri slovenski industrialci, ki so se hoteli z enotno določenimi minimalnimi mezdami bojevati proti konkurenci. Predlogu za enotno zakonsko ureditev delovnih razmer so se odločno upirali predstavniki industrije s področja Industrijske komore v Beogradu, češ da je industrija južnih pokrajin Jugoslavije lahko konkurenčna industriji v bolj razvitih severnih pokrajinah samo zaradi nižjih delavskih mezd. Zahtevam po uzakonitvi minimalnih delavskih mezd so ugodili v finančnem zakonu šele za leto 1936, uredba o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb in arbitraži pa je začela veljati šele sredi aprila 1937, ko zaradi naraščanja cen in mezd ni mogla več bistveno škodovati industrialcem. Skozi prizmo naraščanja ali upadanja števila zaposlenih in nihanja delavskih mezd spoznamo tudi bistvene vzroke za nihanje intenzivnosti delavskih strank in mezdnih gibanj v tridesetih letih na Slovenskem.

V prispevku »Pogledi slovenskih marksistov na književnost (1919—1941)« najdemo mozaik vprašanj, ki so jih obravnavali marksistični publicisti v tem obdobju. Medtem ko sta v dvajsetih letih kljub prizadevanjem nekaterih komunistov slovensko književnost in leposlovno estetiko ter kritiko preplavljala filozofski idealizem in iracionalizem, so trideseta leta pokazala v ospredju leposlovno misel in zlasti metodo, ki zahteva kritično in že tudi borbena izražanje in realistično opisovanje objektivne socialne tematike. Marksistična filozofija je navajala pisatelje k socialnemu realizmu, ki je po eni strani nosil v sebi nekoliko optimistično perspektivo človeške družbe v prihodnosti, po drugi plati pa je rasel v slo-

venskih razmerah in je zahteval slovensko modifikacijo. Marksistični kritiki so usmerjali pisatelje na osrednja vprašanja slovenske družbe, ob katerih naj se oblikuje narodna in družbena zavest slovenskega človeka. Marksistična misel med Slovenci je s tem vplivala na večje upoštevanje socialne motivacije tudi v književnosti.

Udeležencem simpozija je bilo posredovano tudi poročilo o položaju, problemih in perspektivah pouka zgodovine, zlasti novejši, v naših šolah. Največje število učnih ur je za zgodovino določenih v gimnaziji, manj v osnovnih in poklicnih šolah, najmanj pa v strokovnih šolah. Nekatere vrste šol tudi same krčijo število učnih ur za zgodovino. Ker četrtnina otrok na Slovenskem ne konča osnovne šole, jih toliko med rednim šolanjem ne dobi znanstveno zasnovane in sistematično podane novejši zgodovine. Minimalni učni načrti mnogokje onemogočajo uresničitev učnih in vzgojnih namenov, ki jih družba nalaga zgodovini kot osrednji družbeni vedi, saj obsegajo marsikje predvsem vojaško in politično zgodovino, zanemarjajo pa vsa druga področja družbenega življenja. Odstotek kvalificiranih učnih moči za poučevanje zgodovine se je v osnovnih šolah povzpел na 78 odstotkov, v gimnazijah pa na 97,3 odstotka; slabša je kvalifikacija v strokovnih šolah. Glede instrumentarija za pouk zgodovine se zaradi preskromnih finančnih sredstev približujemo položaju pred drugo svetovno vojno in tudi v razvijanju sodobnih učnih metod nismo prišli daleč. Za uspešnejši pouk zgodovine bo treba že v bližnji prihodnosti rešiti vrsto perečih problemov.

Razprava, ki je sledila referatom in koreferatom, je v marsičem dopolnila vnaprej pripravljeno gradivo in nakazala nove vidike posameznih dogajanj, hkrati pa je opozorila na slabosti in pomanjkljivosti nekaterih prispevkov in na številne probleme v zgodovinskem dogajanju obravnavanega obdobja, ki jih bo treba še raziskati. Posebno živahna je bila diskusija o stališčih, ki jih je sprejela Komunistična partija Slovenije ob podpisu nenapadalnega pakta med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Tudi ta stališča moramo kritično oceniti, zato ne smemo svoje ocene graditi zgolj

na citatih nekaterih točk iz resolucije III. konference KPS, ne da bi ob tem upoštevali celotno partijsko politiko v tem obdobju do tega vprašanja.

Tudi tokrat se je pokazalo, da sodi na posvetovanje le objektivna kritika, izrečena na podlagi temeljitega poznanja obravnavanega problema; kritika more biti tudi ostra, vendar naj bo za raziskovalno delo hkrati tudi vzpodbudna. Še bolj kot na simpoziju o Osvobodilni fronti konec aprila 1966 v Ljubljani je bilo izraženo na letošnjem posvetovanju dejstvo, da nas ne zadovoljujejo presplošne ocene dogajanj, ki ne temelje na kritični interpretaciji zgodovinskih virov in ki niso dovolj argumentirane in osvetljene z vsemi potrebnimi vidiki. Le temeljita, argumentirana, konkretna raziskava pojavov more priversti do novih objektivnih spoznanj, ki pogosto popravljajo presplošne ocene. Zato so bili deležni največjega priznanja raziskovalci, ki so simpoziju posredovali rezultate svojih študij, grajenih na primarnih virih, in so prišli do pomembnih novih dognanj, čeprav so se omejili le na obravnavo ožjega problema in pri tem upoštevali vse dejavnike, ki so nanj vplivali. Prav to pa nam dokazuje, da je treba najprej raziskati številne pojave v družbenem dogajanju v naši novejši zgodovini, šele nato je mogoče misliti na sintetičen oris dobe, ki jo raziskujemo.

Na simpoziju je večina referatov in koreferatov obravnavala predvsem politične teme in še te predvsem z vidika delovanja naprednih sil. Tako so bili osvetljeni mnogi dogodki, v katere so aktivno posegli delovni ljudje, in prizadevanja komunistov, da bi v boj za rešitev perečih družbenih problemov posegle najširše množice. Ob tem pa so se pokazale tudi resne pomanjkljivosti in težave, kajti politična plat družbenega življenja je samo del zgodovinskega dogajanja in ne nastaja ločeno in neodvisno od gospodarskih in drugih oblik družbenega življenja. Proučevanje kateregakoli pojava zahteva proučitev okoliščin in vzrokov, zavoljo katerih je ta pojav nastal, in njegovo ocenjevanje z merili dobe, v kateri je nastal.

Prispevki na simpoziju o gospodarskem, socialnem in kulturnem razvoju

— takih prispevkov je bilo še vedno znatno premalo — so pokazali, da so ta področja še skoraj neraziskana, da pa brez poznavanja konkretnih gospodarskih in socialnih razmer ni mogoče spoznati, kaj je določalo motive ljudi v obravnavanih obdobjih in katere težnje množic, ki navsezadnje ustvarjajo zgodovino v procesu zadovoljevanja svojih potreb in si pri tem prizadevajo uveljavljati najustreznejše medsebojne odnose, so dobile izraz v takratnih idejnih tokovih in politični akciji množic. Tudi komunistična partija se je mogla uveljaviti v družbenem življenju na Slovenskem kot resnična politična sila in motor družbenega napredka šele takrat, ko si je naložila na podlagi izkušenj iz delavskega gibanja in analize domačih razmer in svetovnega položaja uresničljive naloge za rešitev najbolj perečih problemov ljudskih množic. Nova spoznanja rastejo na podlagi starih iz konkretnih družbenih razmer in tako se oblikujejo tudi programi političnih strank. Program, ki je ustrezal razmeram v določeni dobi, je mogla sprejeti komunistična partija šele tedaj, ko so nastajale ali že povsem nastale možnosti za njegovo uresničitev. Ta program pa je postal mobilizator množic, ko je resnično zajel njihova hotenja in so spoznale, da jim je potreben za razrešitev družbenih protislovij, ki so nastala v okviru njihove družbe. Tudi ideje o reševanju slovenskega narodnega vprašanja so imele za aktivizacijo množic tem večji pomen, čim bolj stvarno so odsevale potrebe slovenske družbe in čim jasnejšo perspektivo za njegovo rešitev so nakazovale.

Ceprav je težnja, da bi zgodovino delavskega gibanja izločili iz celotnega družbenega dogajanja v preteklosti, že premagana, pa bo k sistematičnemu znanstvenemu raziskovanju novejših zgodovine potreben še velik korak in sadovi se bodo pokazali šele po večletnem delu. Vsiljuje se mi misel, da forsiramo raziskave idejne nadgradnje, preden smo sploh začeli raziskovati materialne osnove družbenega življenja. Ker pa tudi v zgodovini našega naroda različni istočasni pojavi niso po naključju sovpadali, temveč so bili med seboj pogojeni in motivirani, jih tudi raziskovati ni mogoče povsem ločeno ali pa zanemarjati katerokoli področje

družbenega življenja, še prav posebno pa materialnih osnov ne. Splošne teoretične sheme o ekonomski in socialni strukturi nam pri proučevanju konkretnih slovenskih in jugoslovanskih razmer ne zadostujejo; treba je priti do konkretnih analiz, za katere nam morejo dati osnovne podatke le primarni viri, in to predvsem tisti, ki so nastali iz praktičnih potreb takratne družbe. Šele po kritični interpretaciji zgodovinskih virov bomo mogli priti do realne podobe razmer v naši preteklosti. Posebno kritično naj bo uporabljane zapisanih spominov, ki so neredko osebno obarvani in jih je zelo koristno npr. primerjati z ohranjeno osebno korespondenco ali kakim drugim virom prve roke. Tudi časopisne članke moramo zaradi njihove mobilizatorske naloge jemati vedno zelo kritično. Velika težava pri raziskovanju novejših zgodovine so še vedno marsikje neurejeni in zaprti arhivi, tam pa, kjer so odprti, največkrat ni težav v pomanjkanju, temveč v obilju virov, zato je vprašanje izbora in interpretacije virov silno pomembno, potrebno pa je tudi sodelovanje raziskovalcev. Dokler vse to ogromno raziskovalno delo ne bo opravljeno, ne kaže hiteti s sintezo, ker bi bila ta nujno le površna in umetno skonstruirana. Tudi v zgodovinopisju ne moremo in ne smemo naravnega raziskovalnega procesa prehitovati.

Objektivno bo mogoče oceniti družbeno dogajanje v naši bližnji preteklosti šele na podlagi izbranih monografij iz vseh vej družbenega življenja, ki bodo tvorile zaključeno celoto, in ob strnitvi tako dobljenih rezultatov bo nastala sinteza, ki bo dostopna najširšemu krogu ljudi, pri čemer bo številne raziskave, ki jih bo treba še opraviti, zmogel le dovolj širok krog raziskovalcev. Prav zato imajo znanstvena posvetovanja, o kakršnem tu poročamo, posvetovanja, ki sicer obravnavajo le izbrane teme in so posvečena le obletnicam najpomembnejših dogodkov iz novejših zgodovine, pomen tudi za zgodovinsko znanost, saj spodbujajo številne raziskovalce, da svoja dognanja posredujejo ljudem, ki raziskujejo sorodne probleme, pri čemer mora priti do izmenjave mnenj o metodah raziskovalnega dela, kritične presoje rezultatov in do novih spodbud za razisko-

valno delo. Kritična ocena tega simpozija pa nam je lahko le vzpodbuda, da bo vsako nadaljnje znanstveno posvetovanje o naši novejši zgodovini še bolj pripravljeno in zato še bolj uspešno.

Ko ugotavljamo, zakaj se kljub vabilu k udeležbi na simpoziju ni odzvalo še več zgodovinarjev, ki poučujejo zgodovino v osnovnih, poklicnih, strokovnih in drugih srednjih šolah, mislimo predvsem na skromna finančna sredstva, ki jih imajo te šole za dodatno izobraževanje svojih učnih moči. Vzrok za še vedno premajhen odziv med družbenopolitičnimi delavci pa je najbrž razen v njihovi prezaposlenosti iskati še v antihistoricizmu, ki je pri nas zelo močan in odklanja zgodovino z geslom: »Kar je preteklo, ni pomembno za sedanjost in prihodnost.« Poudariti pa je treba, da so sodobne razmere vendar rezultata preteklih komponent, da je sedanjost le vez med preteklostjo in prihodnostjo. Seveda se moti, kdor pričakuje, da bo našel v primerih iz zgodovine navodila za svoje družbeno delo v sodobnosti, saj je nastal vsak zgodovinski pojav v posebnih okoliščinah, ki se nikoli ne ponavljajo v isti obliki in zato tudi nobenega ravnanja, ki je bilo v danih okoliščinah uspešno, ni mogoče v enaki obliki posnemati in ga uporabiti v drugačnih okoliščinah. Le kdor spozna, da je pravilno razreševanje družbenih protislovij odvisno od konkretnih razmer, kraja in časa, bo ob znanstveni analizi preteklosti spoznal

zakovitosti družbenega razvoja, spoznal bo metodo za proučevanje tudi sodobnih procesov in za analizo sodobnih družbenih sil, spoznal smer razvoja in pomagal progresivnim idejam utirati pot. Že Lenin je učil, da je treba tudi sodobne probleme reševati tako, da spoznamo, kako se je določen pojav porajal, katere stopnje je v svojem razvoju prešel in kaj je stvar postala sedaj. Sodobni pojavi imajo zarodek in globoke korenine v naši preteklosti, zato tudi sodobnega razvoja ni mogoče razumeti, ne da bi poznali preteklost. Poznanje zgodovinskih dejstev pomaga tudi družbenopolitičnim delavcem — in v sodobni družbi vsem delovnim ljudem — pri zavestnem izbiranju sredstev, načina in oblik tistih dejavnosti, ki zagotavljajo najboljše rezultate, zato kakršnokoli zapostavljanje zgodovine ali njeno omejevanje zgolj na politično zgodovino nikakor ni umestno. Samo vsestransko objektivno obravnavanje družbenega življenja v celoti, proučevanje, ki more uspeti samo ob sistematičnem znanstvenem delu, more imeti trajno vrednost tudi pri političnem osveščanju ljudi. Z raziskovalnim delom, ki odklanja sleherne vnaprej skonstruirane dogme in raste iz neposredne življenjske prakse, bomo bogatili tudi sodobno teorijo o družbi.

Gradivo, obravnavano na simpoziju, bo izšlo v posebni številki Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, kar bo nudilo možnost tudi širši slovenski javnosti, da ga kritično oceni.

Beleške o tujih revijah

WEG UND ZIEL

št. 10, 11, september, oktober 1967

Maria Macciocchi, *Socialisti v opoziciji*: avtorica analizira tu položaj in perspektive Socialistične stranke Belgije. Stranka je leta 1965 izgubila 460.000 glasov in s tem 20 mandatov. Danes je v krizi, iz katere sta možna dva izhoda: skupna fronta vseh levih sil ali ponovna pritegnitev v vlado. V zunanji politiki se skuša stranka znebiti ameriške hegemonije ali jo vsaj omiliti, kar se kaže tudi v njenem stališču do ameriške politike v Vietnamu. — Saverio Tutino, *Konferenca v Havani*: pisec odkriva nasprotja in razlike med KP Kube in ostalimi KP Latinske Amerike. KP Brazilije in Argentine sta odklonili kubansko linijo gverile. Na očitke, da hočeta biti Kuba in njena partija vodilna dežela in partija v Latinski Ameriki, je Castro odgovoril, da obstaja le vodilna ideja, in to branijo Kubanci navzven. — Franz Marek, *Perspektive industrijske družbe*: pisec se kritično loteva koncepcije Marcuseja in meni, da je v njegovi analizi malo takega, česar ne bi že brali pri C. Wrightu Millsu, Paulu Baranu, Venceu Packardu. Marcuse poudarja nujnost socialistične alternative, čeprav se na splošno izogiba temu pojmu. Na delavski razred ne gleda več kot na faktor in subjekt revolucije. Revolucionarne potence vidi v tistih plasteh, ki stojijo zunaj sistema pravil igre in sestavljajo opozicijo, četudi še brez revolucionarne zavesti. Avtor meni, da te sile lahko sicer delajo revolte, nikakor pa ne revolucije. Mar-

cusejeva kritika zlaganosti in buržoazne demokracije je bleščeča, komaj pa se dotakne monopolov in velekapitala. — Leopold Spira, *O novem ideologiziranju dr. Kreiskyja*: pisec meni, da je novi predsednik SPÖ izpolnil pričakovanja nekih krogov o močnejši integraciji stranke v kapitalistično industrijsko družbo, pri čemer pa bi bistveno bila oddaljitve od komunistov. Stičnih točk dr. Kreisky s komunisti ne vidi zaradi tega, ker da se le-ti zavzemajo za uporabo sile pri spremembi družbenih odnosov. Avtor pokaže, kako je to napačno in neobjektivno že glede na nazore klasične marksizma, pa tudi na najnovejši program KPÖ o uporabi sile v zgodovini. Kreisky hoče poglobiti razkol med komunisti in socialisti. Avtor odkriva, da je njegovo poznavanje marksizma dokaj dvomljivo, saj ga motri kot preživel, zastarel nazor.

-ak-

VOPROSI FILOSOFII

št. 9, september 1967

Članek »Ukrepi za nadaljnji razvoj družbenih znanosti in povečanje njihove vloge v graditvi komunizma« predstavljata stališče CK KPSZ o stanju in nalogah v tej sferi družbene dejavnosti. Vse zgodovinske izkušnje potrjujejo Leninovo misel, da vlogo naprednega borca lahko izpolni samo partija, ki jo vodi napredna teorija. Pozitivni vpliv za razvoj družbenih ved so pokazali partijski ukrepi za premaganje kulta osebnosti, subjektivizma in voluntarizma. Znanstvene ustanove ne dajejo vselej globoke in objektivne analize realnih procesov družbenega življenja. Opaziti je zaostajanje v raziskovanju temeljnih teoretičnih problemov, v vsestranskem razkrivanju mehanizmov, po katerih delujejo zakonitosti sodobnega družbenega razvoja. Premalo uporabljajo nove oblike organizacije, planiranja in koordinacije znanstvenoraziskovalnega dela na področju družbenih znanosti. Znanstvena informacija na tem področju zaskrbljuje, če zaostaja za sodobnimi potrebami, ker ustanove na tem področju niso oskrbljene z najnovejšimi tehničnimi pripomočki. Podrobneje so razčlenjene naloge, ki zadevajo filozofske, ekonomske, pravne in zgodovinske vede. — M. S.

Džunusov, *Teorija in praksa razvoja socialističnih nacionalnih odnosov*: pisec odkriva, da so osnovna načela teorije nacionalnih odnosov formulirali klasični marksizma, torej že zdavnaj pred oktobrsko revolucijo. Raziskuje tipe in mehanizme sodelovanja in medsebojnega vplivanja različnih nacionalnosti v SZ — E. V. Iljenkov, *Problem abstraktnega in konkretnega*: avtor raziskuje te kategorije glede na vprašanje, v kolikšni meri je mogoče obravnavati logiko »Kapitala« kot poseben primer aplikacije univerzalne metode. Marxov red razvijanja kategorije meščanske družbe, potekajoč od abstraktnega h konkretnemu, ni čisto psihološki-subjektivni prijem, temveč pogojen z logiko zgodovine same stvari. — A. S. Bogomolov, J. K. Meljvilj, I. S. Narskij, *O nekaterih posebnostih kritične analize sodobne buržoazne filozofije*: avtorji trdijo, da je ena izmed značilnosti sodobnega idealizma njegov pluralizem. Tendencia k integraciji pa se kaže v neopozitivizmu, iracionalizmu in teologiji. Opaziti je, da se buržoazna filozofija zdaj drugače obrača k dialektiki, znanosti in problemom človeka. Spremenilo pa se je tudi naše stališče do »racionalnega jedra« buržoazne filozofije.

-ak-

SOZIALE WELT
št. 1, 2/3 — 1967

Zahodnonemška sociološka revija pri naša več zanimivih razprav. J. Dieckmann: *Racionalnost Webrovega idealnega tipa*. Do idealnega tipa kot miselne konstrukcije pride Weber po enostranskem stopnjevanju odločilnih vidikov posamičnega pojava. V dejanskosti se pojavi takšnim tipom le približujejo. Smoter idealnega tipa pri Webru je v tem, da bi osmisli posebnost kulturnih pojavov v nasprotju s poprečnostjo. Idealni tip naj bi Webru služil predvsem kot sredstvo za tvorbo hipotez. Vire za racionalnost tipa išče avtor pri miselnih predhodnikih M. Webra. Nadaljevanje Descartesovega spoznavnega nauka vidi pri Webru v tem, da po Descartesovem zgledu jemlje pri konstruiranju idealnih tipov stvari iz obstoječega reda in jih zavoljo spoznavanja uvršča v racionalno shemo. V Webrovem pojmovanju raci-

onalnosti odkriva avtor dediščino Kanta in Nietzscheja, ki se kaže v pojmovanju, da lahko empirično danost prevladamo s pojmi. — W. Lepenies: *Dejanje in premišljevanje*. V 1. in 2/3. zvezku je pogosto predmet obravnave A. Gehlen, sociolog, antropolog in kulturni kritik, ki je izšel iz filozofije. V tej razpravi o antropoloških vidikih Gehlenove teorije odkriva v Gehlenovem delu prevladujoč pojem dejanja, premišljevanje pa se pojavlja kot residuum. *Osrednja misel pri Gehlenu je človekova predelava narave, zato ni mogoče govoriti o »naravnem človeku«*. — Št. 2/3: N. Luhmann: *Sociološka razsvetlitev*. Avtor ugotavlja, da sociologije niso obravnavali kot neposredno nadaljevanje razsvetljenjskih impulzov in da jo tudi danes le redko kdaj tako obravnavajo. Glede na namen in cilje pa jo nekateri še zdaj imajo za razsvetljenjsko (Mannheim, Dahrendorf, Gehlen, Schelsky). Avtor se sprašuje, ali ima današnja sociologija še razsvetljenjske poteze in v kakšnem smislu jih ima. — W. Schneiders: *Politična kriza in eksistencialna prenovitev*. Avtor analizira Jaspersov razvoj političnega filozofiranja in ugotavlja, da je v središču njegove teorije o družbi, državi in politiki razumevanje človeka, ki teh stvari ne opazuje kot dano dejanskost, temveč mnogo bolj kot samo navrženo možnost. — K. Seemann: *Moderna tehnika vladanja*. Izhajajoč iz čedalje hitrejšega razvoja industrijske družbe avtor ugotavlja, da *tehnični in znanstveni napredek pomenita veliko kot simbola moči v zunanji politiki*. Išče ustrežnejših oblik vladanja glede na razvoj znanosti, vendar končuje s tem, da *politika ni čista funkcija znanosti in gotovo tudi nikoli ne bo*. H. Pfütze: *Mladi v krizi družbe*. Razprava označi »mlade upornike« negationo kot *nerevolucionarne*, ljudi, ki ne pripadajo konkurenčnim razredom in končno tudi ne starostno omejeni generaciji. *Ti uporniki, družbenih vrednot ne spreminjajo, temveč jih sploh ne upoštevajo*. Njihova zavest je difuzno negativistična. Niti niso ideologi bede. Med *vrozki za nastanek »uporništva«* omenja avtor kot najpomembnejše *težave ob socializaciji*, ki nastajajo ob vstopu mladih v svet odraslih — tedaj se pojavlja problem identitete. Protislovje, v katerem se znajdejo, rešujejo uporniki le zase, ne

pa za vso družbo. »Križa mladine« je križa družbe, ki ne more več skriovati protislovij. Zato lahko o uporništvu govorimo kot o zgodovinsko družbenem pojavu, ne pa kot o naračnem. V obeh zvezkih je še vrsta zanimivih poročil, ocen knjig, v 2/3. zvezku je tudi prikaz empiričnih raziskav o mladih in komunikacijskih sredstvih ter o samostojnih podjetnikih in zapis M. Webra o socialni politiki.

-mj-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR
PHILOSOPHIE

št. 7. julij in 8. avgust 1967

Številka je posvečena *Tretjemu mednarodnemu kongresu za logiko, metodologijo in filozofijo znanosti*, ki je bil v avgustu in septembru v Amsterdamu. Alfred Kosing, »Teorija znanosti v luči marksistične filozofije«; avtor ugotavlja, da je kvantitativno povečanje znanja samo izraz temeljnih kvalitativnih sprememb v znanosti. Struktura moderne znanosti je zaradi procesa diferenciacije in integracije postala mnogo bolj zapletena. Bistveno se je spremenil tudi jezik znanosti, ki postaja čedalje bolj umetno konstruiran jezik. Spremenil se je tudi socialni način eksistence znanosti: iz pretežno individualne dejavnosti je postala veliko področje družbene delitve dela. Teorija znanosti je medpredmetna disciplina in združuje različne aspekte: spoznavnoteoretskega, logičnega, sociološkega, semiotičnega idr.

Günter Kröber, »Prognoza, hipoteza, zakon-logična-metodološka zapažanja avtor meni, da mora v filozofiji, ki nastopa z zahtevo po spreminjanju sveta, zavzeti problem prognoze prvo mesto v njenem sistemu in biti stalno aktualen. Treba je pojasniti odnose, kot:

1. prognoza in hipoteza, 2. prognoza in zakon, 3. prognoza in neznanstvena spekulacija in utopija. Prognoze so posreden člen med teorijo in prakso. Erhard Albrecht, »Filozofski aspekti teorije jezika«; pisec odkriva enostranosti pozitivističnega obravnavanja jezika in njegovega odnosa do stvarnosti. Raziskave na področju filozofije in zgodovine teorije jezika spadajo med nujne predpostavke marksistične spoznavne teorije. Frank Fiedler, »Enotnost znanosti

in neohozitivistična teorija »ene znanosti«; avtor pokaže, kako je bila začetna neopozitivistična formulacija o eni znanosti, kot jo najdemo pri O. Neurathu, pod vplivom Marxovega pojmovanja o enotnosti znanosti. Kasneje je bil ta vpliv zabrisan s Carnapovo utemeljitvijo enotnosti znanosti s pomočjo fizike, ki pa seveda stvarno nima nobene zveze z Marxovim pojmovanjem. Po Marxu se pričinja resnična pozitivna znanost tam, kjer preneha spekulacija, pri stvarnem življenju človeka.

Številka 8 je posvečena *stoletnici izida Marxovega »Kapitala«*. Gerhard Koch, »Filozofski aspekti Marxove analize ekonomskih zakonov v »Kapitalu« in njihov pomen za socializem«; avtor opozarja na vlogo abstraktnega in konkretnega v Marxovi analizi proizvodnje sploh in konkretnega zgodovinskega sistema proizvodnje. Marxovo pojmovanje ekonomskih zakonov ima velik pomen za socialistično ekonomiko, kjer se delovanje zakona vrednosti kombinira s planiranjem. P. Bollhagen, »Marxov »Kapital« in nekatere oprešnja oblikovanja teorij v sodobni sociologiji«; pisec opozarja na enotnost genetičnih, strukturalnih in funkcionalnih aspektov v Marxovi teoriji družbene analize, in na njihov pomen za razvoj marksistične sociologije v prihodnje. G. Stiehler, »Marxova analiza protislovij kapitalizma v »Kapitalu« in držaonomonopolistični kapitalizem«; avtor meni, da ravno to dejstvo, da Marx ni napisal nobenega učbenika filozofije, kaže, da je stopil v funkcijo nov stil filozofskega mišljenja. Filozofija ne nastopa več kot znanost nad znanostmi, temveč kot imanenten princip dojetja stvarnosti v njenih konkretnih oblikah in procesih. Kritizira stališče, da visoko razvita industrijska kapitalistična družba odpravlja antagonistični značaj nasprotij in da razredni boj ni več temeljni problem današnjega kapitalizma. Tu pozabljajo na celoto eksistenčnih pogojev delavskega razreda v merilu svetovnega kapitalizma in ne upoštevajo kriz in vojn. Gibanje protislovij med kapitalizmom in socializmom učinkuje na gibanje notranjih protislovij kapitalizma samega.

V rubriki »Diskusija« se je začela polemika o Marxovem pojmovanju teorije in prakse, prirode do človeka in prirode po sebi.

—ak—

Biblio- grafija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ
(Iz dokumentacije Inštituta za sociolo-
gijo in filozofijo v Ljubljani)

I. MARKSIZEM

MARX Karl: Pismo mladega Marxa.
Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št.
21, (17). (Po Le Nouvel Observateur.)

II. FILOZOFIJA

- A. B.: Četrto zasedanje korčulanske
ljetne filozofske sociološke šole
(Korčula 16.—26. avg.) Pregled, Sa-
rajevo, 1967/LVII, št. 9, str. 278—285.
BART Rollan: Kritika i istina. Izraz,
Sarajevo, 1967/XI, št. 10, str. 971—980.
JEREMIĆ Dragan: O filozofiji kod
Srba. Savremeni, Beograd, 1967/
XIII, št. 10, str. 311—325.
VIDOVIĆ Zarko: Fenomenologija i on-
tologija. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII,
št. 9, str. 231—238.

III. SOCIOLOGIJA

- BREGANT Leopold: Socialno-patološki
pojavi. Ob znanstveni raziskavi in-
štituta za kriminologijo. Naši raz-
gledi, Lj., 21. okt. 1967, št. 20.
BIJELIĆ Srećko: Društveni položaj i
perspektive radničke omladine. Na-
še teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str.
1817—1840.
ČETKOVIĆ Vladan: Birokratizam —
odnos i svest. Pregled, Sarajevo,
1967/LVII, št. 10, str. 387—394.

- : DRUSTVENO samoupravljanje u Ju-
goslaviji. Split, Jugoslovensko udru-
ženje za sociologiju 1965. 336 str.
(Štručni sastanci Jugoslovenskog
udruženja za sociologiju. 1) — II/
10.476—1.
—: JUGOSLOVENSKI student i socija-
lizam. (Napisali) Milosav Janičević,
Manojlo Gluščević, Manojlo Bročić
(i) Jugoslav Stanković. Beograd, In-
stitut društvenih nauka 1966. 380
str. — II/10.549.

MADOR Mirko: Društvene koordinate
omladine. Naše teme, Zagreb, 1967/
XI, št. 10, str. 1767—1779.

MARTIĆ Mirko: Intelektualna omladina
danas. Naše teme, Zagreb, 1967/XI,
št. 10, str. 1894—1914.

VOJNOVIĆ Milan: Omladina — poti-
snuti socijalni činilac. Naše teme,
Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1868—1882.

SUVAR Stipe: Nekoliko zabilježski za
mogući razgovor o omladini. Naše
teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str.
1791—1806.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

ASTURIAS Miguel: Letošnji Nobelov
nagrajenec za književnost. Naši raz-
gledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21.

BULIĆ Srpko: Socijalizam i socijalistič-
ko vaspitanje omladine. Naše teme,
Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1840 do
1850.

JAN Rado: Etika škole — etika dru-
štva. Naše teme, Zagreb, 1967/XI,
št. 10, str. 1883—1895.

—: K enotnosti interesov materialnega
in duhovnega ustvarjanja. Seja ko-
misije za družbena in idejnopoliti-
tična vprašanja v prosveti, znano-
sti in kulturi. V. Vlahović, O. Da-
vič, A. Krešić, I. Leko, M. Ilić. Ko-
munist, Lj., 5. nov. 1967, št. 44.

KAVČIĆ Vladimir: Koliko revij na Slo-
venskem? Pismo Našim razgledom.
Naši razgledi, Lj., 21. okt. 1967, št.
20.

KERMAVNER Taras: Humanistična kri-
tika in reistična ne-kritika. Tretje
opatijsko srečanje. Naši razgledi.
Lj., 4. nov. 1967, št. 21.

—: KOMUNISTI in kulturna politika.
Pogledi in mnenja. D. Drušković,
Mitja Mejak, C. Zlobec, Vladimir

Kavčič. Komunist, Lj., 27. okt. 1967, št. 45.

KUJUNDŽIĆ Nedeljko: Komercijalizirana dječja i omladinska »umjetnost«. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1922—1929.

MARINKOVIĆ Josip: Srednješkolska omladina u procesu rada. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1915 do 1921.

POLJANSEK Miloš: Nacionalni in kulturni program je nujnost. Delo, Lj., 7. okt. 1967.

TOMSE Dušan: Amaterske oblike kulturnega dela. Naši razgledi, Lj., 21. okt. 1967, št. 20.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

KRESIĆ Andrija: Politika i ljudska zajednica. (Istorija političke misli, politička teorija i praksa.) Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 293 do 303.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

BAKARIĆ Vladimir: ZKJ idejno ustvarjalna in akcijsko enotna danes tako kot včeraj. V. B. ob trideseti obletnici KP Hrvatske.

BLATNIK Vinko: Resolucija (IX. plenuma CK ZKS) naj bo uporaben pripomoček za akcijo komunistov. Komunist, Lj., 27. okt. 1967, št. 43.

CARATAN Branko: Omladinski angažman i politička organiziranost. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1780—1796.

HADŽI - VASILEV Kiro: »Radikalno« izogibanje resničnim problemom. Izmenjava mnenj o humanizaciji družbe. Komunist, Lj., 6. okt. 1967, št. 40.

JANČIĆ Koča: Ustvariti je treba pogoje za enakopravno uporabo jezikov. Delo, Lj., 21. okt. 1967.

KARAVDIĆ Tarik: Priprave za donošenje novog zakona o eksproprijaciji. Komuna, Beograd, 1967/XIV, št. 9, str. 8—11.

KOCIJANČIĆ Janez: Omladina i Savez komunista. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1857—1867.

KOMATINA Milija: Dialog v Zvezi komunistov. Pogledi in mnenja. Komunist, Lj., 10. nov. 1967, št. 45.

KRAGOVIĆ Miodrag: Prenosenje nadležnosti sa opštinskih skupština na njihove izvršno-političke i druge organe. Komuna, Beograd, 1967/XIV, št. 7—8, str. 12—14.

KRAJNOVIĆ Antun: Omladina i samoupravljanje. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1807—1816.

MARINC Andrej: Zveza komunistov in reforma. Javna uprava o tezah za IX. sejo CK ZKS. Delo, Lj., 4. okt. 1967.

MILIDRAGOVIĆ Duško: Zborovi birača kao oblik samoupravljanja u komun. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 378—387.

MILOSAVLEVSKI Slavko: Samoupravna komuna u svetlu reorganizacije Saveza komunista. Komuna, Beograd, 1967/XIV, št. 7—8, str. 2—5.

OROŽEN Marjan: O dosedanjem odnosu Zveze komunistov do mladine. Komunist, Lj., 10. nov. 1967, št. 45.

—: OSNOVNI PODACI o omladini Jugoslavije. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1930—1937.

PEZO Vladimir: Uz diskusiju o Savezu omladine. Naše teme, Zagreb, 1967/XI, št. 10, str. 1851—1856.

REBIĆ Đuro D.: Državljeni socialistične Jugoslavije in varnost države. Komunist, Lj., 6. okt. 1967, št. 40.

TITO: Komunisti morajo biti danes enotnejši kakor kdajkoli prej. Govor... v Liškem Osiku. Delo, Lj., 5. okt. 1967.

TITO: Reorganizacija ZKJ je sestavni del družbene reforme. Govor... na slavnostni seji CK ZKH v Zagrebu. Delo, Lj., 1. okt. 1967.

TODOROVIĆ Mijalko: V čem sta smisel in bistvo priprav na deveti kongres? Intervju... Komunist, Lj., 27. okt. 1967, št. 43.

TOMSIĆ Vida: Krepitev bratstva in enotnosti prek enakopravnega sodelovanja republik. Vloga zbora narodov. Delo, Lj., 21. okt. 1967.

TRIBUSON Tone: Vso podporo znanju in sposobnosti. Javna razprava o tezah za IX. sejo CK ZKS. Delo, 17. okt. 1967.

VLAHOVIĆ Veljko: Ob bilanci. Komunist, Lj., 13. okt. 1967.

3. Politični sistemi in organizacije:

KENNAN George F.: Petdeset let po ruski revoluciji. Odlomek. Naši raz-

gledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17) po Foreign Affairs.)

MORAVIA Alberto: Kitajska je velikan-ska šola. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17) (po Corriere della Sera.)

4. Delavska in progresivna gibanja:

CEPUDER Bogdan: Program FNO Juž-nega Vietnama. Naši razgledi, Lj., 21. okt. 1967, št. 20.

GORIČAR Jože: Humanistično izročilo Oktobra. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21.

PREVOST Claude: Za jedan robot-por-tret maoizma u Francuskoj. Pre-gled, Sarajevo 1967/LVII, št. 10, str. 366—378.

5. Mednarodni odnosi:

FRANKO - IZTOK Ivan: Ameriška stra-tegija in lokalne vojne. Ali vsaka lokalna vojna lahko sproži jedrsko svetovno vojno? Delo, Lj., 14. okt. 1967.

GABELIČ Andro: »Dnjeper« in strate-gija. Naši razgledi, Lj., 21. okt., št. 20.

TITO: Ker delimo usodo vsega sveta, ogroža vsaka vojna tudi nas ... go-vor v Gospiću. Delo, Lj., 4. okt. 1967.

VUKADINOVIĆ Radovan: Vanjskopo-litičke koncepcije SAD prema ev-ropskim socijalističkim zemljama. Pregled, Sarajevo 1967/LVII, št. 10, str. 163—188.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

ALBREHT Roman: Poglavitno — poži-vitev proizvodnje. Komunist, Lj., 20. okt. 1967, št. 42.

ALIGRUDIĆ Vidak: Dileme usmjerava-nja migracija stanovništva. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 394 do 399.

BEZDANOV Stevan: Zavisnost produk-tivnosti rada od nivoa opšteg obra-zovanja radnika. Produktivnost, Be-ograd 1967/IX, št. 7—8, str. 519—521.

BOŽIĆ Vojislav: Poslovni uspeh indu-strije u 1966. godini posmatran u svetlu jedne nove koncepcije mere-nja poslovnog uspeha. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1967/XII, št. 10, str. 682—684.

BOZINOVIĆ Ljubomir: Opšti i posebni uslovi za stupanje na rad. Ekono-mika preduzeća, Beograd, 1967/XIII, št. 10, str. 689—690.

ĐUROVIĆ - PAUKOV Smiljana: Prilog rešavanju teoretskih i metodoloških problema rada na ekonomskoj isto-riji jugoslovenskih zemalja između dva rata. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 347—363.

HADŽI - VASILEV Kiro: Za stvarno in odprto razpravo. Odgovor Veljku Koraću. Komunist, Lj., 3. nov. 1967, št. 44.

KAVCIĆ Stane: V dveh letih reforme so najvažnejše spremembe v zavesti proizvajalcev. Delo, Lj., 9. okt. 1967.

LEVSTIK Jože: Družbena vloga kme-tijstva. Naši razgledi, Lj., 21. okt. 1967, št. 20.

JANIČIĆ Dušan: Ekstra dohodak i in-tencije reforme. Ekonomika predu-zeća, Beograd, 1967/XIII, št. 10, str. 673—675.

MILANOVIĆ Petar: Finansijski rezulta-ti u poljoprivredi po završnim ra-čunima za 1966 godinu. Ekonomika preduzeća, 1967/XIII, št. 10, str. 685 do 688.

RISTOVIĆ Ljubiša: Za zasebno delo ali proti njemu?. Komunist, Lj., 20. okt. 1967, št. 42.

SIMONETI Rino: Reforma danes. Naši razgledi, Lj., 21. okt. 1967, št. 20.

STARY Dinko: Područje djelovanja na smanjenje fluktuacije u poduzeću. Ekonomski tehnički pregled — Izo-brazba rukovodilaca, Zagreb, 1967/XIX, št. 7—8, str. 3—9.

ZEREMSKI Vojislav: Jedinstvo radne organizacije u sistemu raspodele do-hotka u radnim jedinicama. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 321 do 345.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

FIAMENGO Ante: Cerkev in politika v samoupravni družbi. Posvetova-nje v Zagrebu. Komunist, Lj., 27. okt. 1967, št. 43.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

CAPRIGLIO Sergio: Gramscijev članek na večer pred Oktobrom. Izšel je

- v listu »Grido del Popolo« sept. 1917. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17) (— Rinascita.)
- ĐAKOVIĆ Luka: Istorijski aspekt nacionalnosti u Bosni i Hercegovini. Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10, str. 189—216.
- GORKI Maksim: Deset let po revoluciji. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17).
- HAIDU Tibor, Andras Siklos: Madžarska republika 1919. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17).
- HESIN S. S.: Velika oktobrska socialistična revolucija. Revucijsko zgodovinski koledar priročnik — odlomek, Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17).
- HRISTOV Hristo: Bolgari in oktobrska revolucija. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17).
- KERMAVNER Dušan: Oktobrska revolucija in Slovenci. Odlomek iz referata. Naši razgledi, Lj., 4. nov., št. 21.
- KLOPČIĆ France: Konferenca zgodovinarjev delavskega gibanja. O narodnostnem vprašanju in delavskem gibanju v Avstro-Ogrski. Naši razgledi, Lj., 21. okt. 1967, št. 20.
- NASAD Fuad: Oktobrska revolucija in arabsko narodnoosvobodilno gibanje. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17), (po Problemy mira i socializma).
- NOVAK Franjo: Revolucija od blizu. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21.
- OČAK I. D.: Jugoslovani v državljanski vojni v Rusiji. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17). — Odlomek iz knjige.
- PLETERSKI Janko: Jugoslovanski komunisti in narodnostno vprašanje. Odlomek iz referata. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21.
- STEINER Herbert: Oktobrska revolucija in avstromarksist Otto Bauer. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21 (17) — Weg und Ziel.
- VINAVER Vuk: Pašić, radikali i pitanja uspostavljanja jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa (1919 do 1926). Pregled, Sarajevo, 1967/LVII, št. 10. str. 217—230.
- ZADRAVEC Franc: Idejna razpotja in umetniške težave. Sklepni odlomek iz študije Oktobrska revolucija... Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21.
- ZEČEVIĆ Momčilo: Majniška in krfska deklaracija. Dr. Dragoslav Janković, Jugoslovansko vprašanje in krfska deklaracija, Bgd. 1967. Naši razgledi, Lj., 4. nov. 1967, št. 21.
- ZIHERL Boris: Dve obletnici. Iz referata na znanstvenem posvetovanju ob 50-letnici okt. rev. Naši razgledi, 4. nov. 1967, št. 21.

NATEČAJ

»Gledišta«, revija za družbeno kritiko in teorijo, razpisuje vsejugoslovanski anonimni nagradni natečaj za razpravo na temo

»V ČEM JE MOČ IN ŠIBKOST SAMOUPRAVLJANJA«

Pogoji razpisa: Razprava mora poglobljeno, izvirno, teoretično-kritično in jasno odgovoriti na zastavljeno vprašanje. Obseg razprave naj bo v mejah od 50—80 tipkanih novinarskih strani. Prispevke pod šifro je treba poslati v treh izvodih na naslov redakcije z oznako »za natečaj«. Pisec bo dokazal avtorstvo s predložitvijo kopije prispevka po objavi rezultata natečaja. Dela, ki se potegujejo za nagrado, ne smejo biti že prej objavljena. Skrajni rok za oddajo rokopisa je 15. VII. 1968. Najboljša prispevka bo redakcija revije »Gledišta« nagradila z denarnima nagradama.

- I. nagrada 10.000 N din
- II. nagrada 7.000 N din

Razen tega bo redakcija odkupila tiste prispevke, ki bodo zadostili merilom za objavo v reviji. S tem si bo pridobila redakcija revije »Gledišta« pravico do prve objave nagrajenih in odkupljenih del.

Redakcija »Gledišta«,
Beograd, p. p. 830

Vsem našim bralcem in sodelavcem želi uredništvo srečno Novo leto. S to številko začenja revija peto leto delovanja v našem družbenem življenju. Njena vsebinska podoba, kakršno poznate, je plod prizadevanj uredniškega odbora in širokega kroga sodelavcev. V letu 1968 želimo, da bi bilo to sodelovanje še tesnejše in plodnejše.

Uredništvo revije

Tuji avtorji

Roger Garaudy

rojen 1917. leta. Francoski pisatelj, publicist, politični delavec in filozof. Član CK KP Francije, ravnatelj Centra za marksistične študije in raziskave (CERM) v Parizu. Glavna dela: *Les sources francaises du socialisme scientifique*, *Le communisme et la morale*, *L'église, le communisme et les chrétiens*, *Antée*, *D'un réalisme sans rivages*, *Le marxisme du XXe siècle*.

iz vsebine naslednjih števil

• STANE KAVČIČ: Razvojne možnosti Slovenije • ANDREJ KIRN: Naraščajoča vloga teorije za človekovo kreiranje bodočnosti • MARJAN TAVČAR: Metodološka vprašanja sociologije religije • FRANC PEDIČEK: Protislovne okoliščine v naši moralni vzgoji • JANKO RUPNIK: Politični sistem in zvezna uprava • NORBERTO BOBBIO: Politična znanost v Italiji • LOJZE SOČAN: Kaj lahko pričakujemo od regionalnega planiranja? • STANISLAV PIRŠ: Prispevek k izvajanju temeljnega zakona o elektrogospodarstvu • MILAN MERČUN: Nacionalni koncept v radijskem programu • AKTUALNI INTERVJU: Problemi kulture v naši družbi (III. nadaljevanje)